

ЕТИМ ЭМИН

Шиирар

КвIатIал туькIуьрайди, сифте гаф ва къейдер –
Агъед Агъаев

Дагестанское книжное издательство
Махачкала 1960

КЪИЛЕР

ЛЕЗГИ ХАЛКЪДИН РИКІ АЛАЙ ШАИР ЕТИМ ЭМИН	4
ГЪАРАЙ ЭЛЛЕР	29
Туъкезбан	29
Фитнекар къарийриз	29
Къарийриз	30
Кквез вуч ярашугъ я	31
Вирт квахъайдаз	31
Гачал гъей	33
ТІварун стхадиз	33
Къве паб	34
Герек туш	34
Гъарай, эллер	35
Дуъньядиз	35
Пагъ, чи уьмуьрар	36
Гуьгъуьлдиз	37
Дуънья гъей!	37
Фана дуънья	38
Эй дели-дивана	38
Дуънья гургъа-гур	38
Дуъньядикай бейхабардаз	39
Дуъньядиз	40
Бахтсузвал	41
Заз сабур гуз... ..	42
Чуьхвер	43
Нехирбан	44
Дуст Ягъиядиз	44
Стхаяр	45
Ашукъ жемир явадал	46
Камаллу паб	46
Мугъман тун тавур папаз	46
Пис паб	47
Пис папаз	47
Гъая тийижир паб	48
КафтІар къаридиз	49
Къедекни пер чуьнуьхайдаз	49
Тумаъ яц	50
Яру яц	50
Къах тІуьр кац	51
БалкІандин тариф	51
Яру, цІару, гуьллуь чит	52
Къавумдиз	52
Къазанфараз	53
Дустариз	54
Азиз дустар, килигдачни зи гъалдиз?	54
Дустариз	55
Дустуниз хабар це	56
Гъинава?	56
Наиб Гъасаназ	58
1877 лагъай бунтариз	59
Нефсиниз	60
Алкъвадар Гъасан Эфендидин цІийи кІвалериз	61
Дуванбегдиз	61
Духтурханадай чар	62

Билбил	62
Эмина вич рекъидайла, лагъай чІал	63
Веси	63
АШКЪИДИКАЙ ЛАГЪАЙ ЧІАЛАР	65
Бахтавар	65
Яр	65
Къудратдин кар	66
Зи азиз	67
Багъалу яр	67
Эминни адан яр	68
Эмин	68
Яр	68
Эмин	68
Яр	68
Эмин	68
Яр	68
Гуъзел	69
Ярдиз минет	69
Зав рахамир	70
Ваз маса яр хъана, гуъзел	71
Аквас кІан я	71
КІани яр	72
Алагуъзли	73
Я бахтавар	74
Эй, зи гуъзел	74
Суна, за ваз лугъун са чІал	75
Гъуруьдиз ухшар акуна	76
Гуъзел яр	76
Назлу дилбер	77
Ваз зи гъалдикай хабар авачни?	77
Заз булахдал яр акуна	78
Къил хураваз фимир вун	78
Ярдин тариф	79
Гуъзел Тамум	80
Алагуъзли севдугъум яр	81
Ярдин дерт	81
Вун хвашгелди, сафателди	82
Вун авачир женнетни кІандач	82
Ялгъуз	83
Ярдиз	84
Назани	84
Алагуъзлидиз	84
Дилбераз	85
Аман яр	86
КІани ярдиз	86
Алдатмишай ярдиз	87
Серминазахъ галаз суьгъбет	88
Ханум	89
Севдугъум	89
КЪЕЙДЕР	91

На куькІуьрна, стха, вун аллахъди хуьй,
Дели-диванадиз чирагъ, эй азиз.
Зульфукъаров Къазанфар.
1870-йис.

ЛЕЗГИ ХАЛКЪДИН РИКІ АЛАЙ ШАИР ЕТИМ ЭМИН

1870-1871 лагъай йисара Етим Эмина¹, «Дустуниз» тІвар эцигна, Зульфукъаров Къазанфараз ракъурнай. Ина шаирди адаз бес: «Чун хътин дустар жедани?» – лугъуз туьгъмет ийизва:

Виридаз дуст авай чка
Рехъ ачух уьлчуь хъайила,
Чаз мегер дуст авай къапу
ИкІ кІеви хейбар жедани?

Икъван кай рикІяй вил галай дуст – Къазанфар вуж тир? И касдин ери-бине гъеле тамамдиз ахтармишнавач. Авай са тІимил малуматриз килигна, ам девлетлу хзандай тир. Адан бубадин кІвалер къедалдини ама. Абур Мамрачрин агъа кьиле, Белиждай къвезвай шегъре рехъ Къасум-хуьруьхъни Ахцегъихъ кьве чхел жезвай чкадин мукъув гва. Къецелай килигдайла, къеле хъиз аквада. Мадни малум я хъи, Къазанфаракай 1867 лагъай йисуз урусрин алим Услараз еке куьмек хъанай. И вахтунда Услара лезги чІалан грамматика кхъизвай. Къазанфара адаз лезги чІалан, гафарин къурулушдин баянар гуз еке куьмек авунай. Гуьгъуьнай Услара адаз, вичин куьмекчидиз хъиз, еке къимет ганай. Мадни малум я хъи, 1877 лагъай йисуз Дагъустанда бунтар хъайи вахтунда Къазанфар, жермедихъай кичІе яз, Туьркиядиз катнай.

Зулфукъаров Казанфар, икІ хъайила, чал агакънавай малуматриз килигна, эвелни эвел хъсандиз лезги чІал чидай, лезги чІалан къадир авай кас тир. Ихътин кас хъуниз килигна, ада Услараз неинки лезги чІалан грамматика туькІуьриз, гъакІ лезги чІалалди акъатай сифте ктаб – «Букварь» (1869-й) кхъизни куьмек авунай. И мукъвара Къазанфар шаир тирдини малум хъанва. Къасумхуьруьн райондин Векелар тІвар алай хуьрйай тир Гъажиев Сейфудиназ ада Етим Эминан «Дустуниз» хгай жавабдин шиир жгъана. Шиир кхъенвай кагъаздал тарих ала: 1871 лагъай йис.

Етим Эминан уьмуьр чирун патал Зульфукъаров Къазанфаран гъам шиирдихъ, гъамни ам кхъей тарихдихъ еке метлеб ава.

¹ Етим Эминакай макъаладин бинед 1958 лагъай йисуз Дагъустандин книгоиздатди акъудай зи «Етим Эмин. Уьмуьрдикай ва яратмишунрикай эхтилат» эцигнава

Шиирдин метлеб адакай ибарат я хьи, Етим Эминаз халкъди гъадан аямда гъихътин къимет гузвайтIа, малумарзава. Зульфукъарова вичин шиир еке гъурметдалди кхъенва. Ам Эминахъ галаз «Эй азиз» лугъуз рахазва. Шаирдин Эмин сагъ хъана, адаз «женнетдин багъ несиб хъана» кIанзава. Эминан кагъаз агакъайла, ам «дустарин вилик уьзуьагъ хъана» Зульфукъарова мадни кхъизва:

Чир хъана заз, гъич чидач агъмакъариз
Дуст я дустун далудин дагъ, эй азиз.
Валлагъ, авач гъич са касдиз вун хътин дуст,
Гъар са дустуниз вун я варз, рагъ, эй азиз.

Къазанфаран къаст вичинни Эминан «дуствал эбеди» хъунухъ я. Адаз Эминан шиирар пара бегенмиш я, иниз килигна ада абур «гъар вахтунда кхъиз ягъ» лугъузва. Шиирдай мадни малум жезва хьи, Етим Эмин гъакъикъатдани еке четинвилера гъатна. Агъадихъай чаз аквада: Эмин гъеле 1880 лагъай йисарин сифте кылера амай. «Дердерин иеси», ам рекъидалди ирид-муъжуьд йисуз ваъ, гъадалай гъаф вахт хъанай. Гъеле 1871 лагъай йисуз Эминан дердерикай маса хуьре яшамыш жезвай Къазанфаразни кваз чизвай. Ада шиирда кхъизва:

Зун я мазур, ша вун Хътаргъиз къе физ,
Ви дердерихъ зун я муштагъ, эй азиз.

Амма Къазанфаран шиирдин виридалайни важиблу чка, шаирдиз хъиз, Эминаз ганвай къимет я:

На куькIуьрна, стха, вун аллагъди хуьй.
Дели-диванадиз чирагъ, эй азиз.

«Дели-диванадиз чирагъ» – Эминан девирдин кIвенкIвечи инсанри шаирди жемьтдин арада къазвай чка лугъуз тежер къван дуьз аннамишнава. Заманаяр пара дегиш хъанватIани, къедалдини Зульфукъарова атIай къимет гъакъикъат дуьз къалурзавайди яз ама. Лезги шаиррин арада Етим Эмин кесиб халкъдин лап хъсан векил яз хъана, дели-диванайрин вилер ачухарзавай, абуруз чеб дуланмиш жезвай гъал-агъвал къалурзавай чирагъ яз хъана. Гъа иниз килигна адаз лезги халкъди вичин рикI алай шаир я лугъузва.

* * *

Етим Эмин асулдай Куьре ханлухдин (гилан Къурагъ райондин) Цилингар² лугъудай хуьряй тир, дидедизни ам и хуьре хъана. Гуьгъуьнлай ам диде-бубани галаз³ гилан Къасум-хуьруьн райондин Ялцугъар лугъудай хуьруьз куьч

² Автордин «Етим Эмин» тIвар алаз «Дуствал» альманахдиз (№8, 1953-йис) акъуднавай макъалада гъалатI яз шаир яз КIахчугъа дидедиз хъана лагъана. КIахцугъай адан диде тир.

³ Са-са юлдашри, месела, Эминан хтул Ярагъмедов Ярагъмеда, Эмин Ялцугъиз, диде ва буба къведни кечмиш хъайила, атана лугъуз тестикъзава. Архиврин делилар тахъуниз килигна, гъи фикир дуьзди ятIа, чирун четин я.

хъана. Амай уьмуьр шаирди ина акъудна ва ина ам кечмиш хъана.

Шаирдин девир Дагъустандин халкъарин историяда вакъиайрив ацІанвай ва къаришугъ девиррикай сад тир. Адан уьмуьрдин сифте къад йис (1838-1859) Шамилан гьерекатдин девирдал гьалтзава. Амай йисар Дагъустанда ислягъвилин гъалибвал ва дагълух уьлкве Россиядин лувак кваз вилик физвай вахтуназ гьалзава. И йисарин са еке вакъиади, 1877 лагъай восстаниеди мад секинвал чІурзава.

«Етимди, – тестикъарзава Р. Фатуева, – пачагъдин къушунриз аксина женг чІугвазвай игитрин дирибашвилиз еке къимет гузвай са хейлин гуьзел шиирар туькІуьрна. Етимдихъ Шамилакай туькІурнавай гзаф шиирарни ава – и шиирра ада Шамилан къуватдин, мердвилин ва кесердин тариф ийизва»⁴.

Им Р. Фатуеван къундарма я. Чаз Етим Эмина я пачагъдин къушунрин хура акъвазай игитрикай, я Шамилакай туькІуьрна лугъудай чІалар жгъанач. И темадай чІалар неинки Эминан поэзияда, гъакІ вири лезги поэзиядани гзаф къериз-цІаруз дуьшуьш жада. ИкІ икъван чІавалди малумди 1940 лагъай йисуз акъатай «Лезгийрин фольклор» тІвар алай ктабда авай вад-ругуд бейт я. Идан себебни регъятдиз чир жада. Шамил, къумукърин арада хъиз, лезгийрин арадани артух машгъур хъанач. Гъатта 1842 лагъай йисуз ам Самур вацІун дередиз эвичІайлани, чкадин халкъди адаз са ахътин еке куьмек авунач. Етим Эминан ватан тир Куьре лагъайтІа, мадни киснавай. И чкаяр гъеле 1805-1806 лагъай йисарилай Россиядик экечІнава; муькуь патахъай, мюридизмдивайни ина са акъван дериндиз дувул ягъиз хъаначир.

ИкІ, Шамилан гьерекат Куьредиз хасди тахъуниз ва Эминан яратмишунрани Шамилан гьерекатдикай ва я пачагъдин къушунрин аксина женг чІугур дагъвийрикай рахун-луькІуьн тефиниз килигна, Эминан уьмуьрдин рекъиз килигдайла, Шамилан гьерекатдикай рахун лазим къвезвач. Шаирдин къанажагъдин, адан чІаларик квай мана-метлебдин гъавурда гъатун патал са тІимил хъайитІани а девирда Куьредин вичин къене патан гьалдиз килигун чарасуз я.

Дагъустандин сергъятра авай лезгийрикай куьрелуяр ХІХ виш йисан сифте къилерай историядин жигъетдай уях тир; Куьреда ханлух тешкил хъанвай. И вахтунда лезгияр авай маса чкайра, лагъайтІа, иллаки Самур вацІун череда гъеле «азад жематар» авай.

---

⁴ Журнал «Литературное обозрение», №16, 1936.

Куьредин ханство сифте яз 1812 лагъай йисуз арадал атана, 1837 йисалди ханвал Аслан ханди, ахпа са йисни зура къван адан гадади – Мегъамед ханди, им кечмиш хъайила, маса гадади, Мегъамед-мирза-ханди авуна. 1840 лагъай йисуз и хвани къейила, ханвал Аслан хандин стхадин гадайри сифтедай Гъарун-бега, гуьгъунай Гъажи-Юсуф-ханди авуна. 1862 лагъай йисалай башламишна ханство пачагъдин чиновникри идара ийиз хъана.

Хандин гъиле сергъят алачир къван ихтиярар авай. Ада вичиз кІандай жуьреда дуьнья гъалзавай. Адан зулумкар пацук жемьтди суза ийизвай. Куьредин ханарин зулумкарвал акъван векъи хъанвай хъи, ада гъатта зулумдалди гъил къезил тушир урус пачагъдин генераларни дявелин маса къуллугъчияр тажуб авунай. Месела, Аслан-хандин инсафсузвал А. Комарова тестикъ ийизва. Адан къалурунриз килигна, Аслан-ханди лежберрал еке харжияр витъизва, вичин гъилик квай инсанривай гужуналди рушар къакъудзава ва абур чеченриз гуз, абурувай рушарихъ балкІанар къачузва, гзаф агъалияр ягъиз рекъизва.⁵

Куьредин маса хандин, Гъажи-Юсуф-ханан гъакъиндай Карцева генерал Барятинскийдиз кхъенай: «Куьредин ханди вичин зулумкарвилелди, гъил къачуз тежедай темягъкарвилелди халкъ саки вичин аксина ачухдиз къарагъдай гъалдиз гъана. 1860 лагъай йисалай башламишна адалай къибле патан Дагъустандин начальникдиз ва гъатта князь Меликоваз акъваз тавуна арзаяр къвезвай. Эхирни алатай зулуз халкъди ачухдиз ва рейсаввилелди адаз муьтІуьгъ хъуникай отказ авуна; гъеле яракърал гъил яргъи тавуна, куьрелийри 200 ихтибарлу векилар хкъна ва абур Шурадиз⁶ арза гваз ракъурна, и арада ихътин гафар авай: Чна гъич са вахтундани урусрихъ галаз душманвал авунач, бес вучиз чубанрин гъиле вугудай чкадал, куьне чун ажугълу жанавурдин гъиле ттунва? Ада чун тарашзава».⁷

Ччилин еке майданар ханарив, беглерив ва маса девлетлуйрив гвай. Маларин нехирар ва хперин суьруьярни абурун гъиле авай. Кесиб къатариз тум кутадай мулк, нек ацадай мал къит тир.

Эминан девирда лезгияр лап къулухъ галамай. Абур къизгъин вацІун патав гвай, адакай ара атІанвай цин къилдтн легъв хъиз тир. Урус капитализмди сифте яз лезгияр дуьньядин тарихдиз чІугваз башламишнавай, анжах им сифте къил тир ва адавай гъеле халкъдин маишатдин баят хъанвай къайдадик

---

⁵ А. Комаров. Казикумухские и кюринские ханы. Сборник сведений о кавказских горцах. Выпуск II, том IV, документ №15.

⁶ Шура – Темир-Хан-шура, гилан Буйнакск, революциядилай вилик Дагъустандин столица.

⁷ Зиссерман. Князь Барятинский. Том II, 420-421-ччинар.

малум тир тIем кутаз хъанвачир. Халкъдин яшайиш къадим заманадин тегъерда физвай. Гъелелиг малум хъанвай дегшвал анжах ам тир хъи, чкадин ханарин, беглерин зулумдин къилел милли зулумни хтанвай, Халкъ лап мичIивиле ва авамвиле дуланмиш жезвай; мавгъуматри бейни куьт ийизва.

Гъеле XVI-XVII виш йисара лезгийрин арада тухумдин алакъайри хъиткъер гуз башламишна. Жемят сад-садаз акси тир классриз пайи-паяр хъанвай. Халкъди дуьнья хебни-жанавур хъанвайди къатIанвай. Классрин арада физвай женгини, хци жез ва дерин жез, майишатдилаь башламишна жемятдин амай вири уьмуьрдиз вичин таъсир ийизвай. Къил гудайла яни, са кас къейила яни, ихтияррин гъакъиндай рахун физвани, марифатдин мэсела эцигзавани – гъар гъи чкада ва кардахъайитIани классдин тереф вилик эцигзавай.

Халкъ дегъзаманадин мичIивиле ва мавгъуматда хъунин карда хуьруьн девлетлуйриз динди ва фекъийри куьмек гузвай. Экуь дуьньяда недай са кIус фу жугъун тавур кесибдиз динди цаварал некIедин вацIарни чIемин булахарни хиве къазвай. Гъеле тухумдин къурулушдин вахтундилаь амай куьгъне адетри ва шариатдин тIалабунри фугъараяр алцурун гъахълу ийизвай.

Етим Эмин историядин ихътин шартIара яшамиш хъана ва ада тербия къачуна. Адаз девирдин зидвилер, хилафвилер акурди я, ам эйбежер гъалари кайиди я. Ибуру вирида Эминан акъулдиз, къанажагъдиз, руьгъдин къаматдиз еке таъсир авуна. Адан поэзиядини гуьзгуьди хъиз яшайишдин и эйбежер гъалар, делибурун деврандин суфат къалурзава.

Эмин вич са къадар агъваллу хъандин арадай тир. Адан буба Севзихана са вахтунда суддин къазивал авуналдай. А вахтунда суддин къазияр округдин начальникди тайинзавай, чебни адет яз хуьруьн девлетлуйрикай ва я фекъийрикай жедай. Эминан бубади сифтедай Цилинга, ахпа Ялцугъа къазивал авунакай хкатзава хъи, ам вичин къилел алай гъакимриз бегенмиш итим тир. ИкI хайила, ида суд-дуван абуруз хуш тир къайдада тухузвай. Им – сад. Муькуьди. Эминан девирда адалатлу къанунар авайди тушир. Дагъустандин область ва Закаталдин округ идара авунин гъакъиндай 1868-йисуз акъуднавай положениедалди Дагъустандин «халкъдин» судара (округринбура ва хуьрерин сивин судара) арзаяр шариатдал ва чкадин адетрал гъялзавай. ИкI хъайила, суддин гъар са къазидиз, абурук кваз Эминан бубадизни шариатдин адетар ва къанунар хъсандиз чир хъун, адаз иердиз араб чIалалди кIелиз-кхъиз чир хъун лазим тир.

Етим Эминан халис тІвар Мегъамед-Эмин, бубадин тІварни Севзихан тир. Вичи вичел эцигнавай ва халкъдин арада машгъур «Етим Эмин» адан шаирвили лакІаб я.

Халкъдин сивера авай эхтилатриз килигна, Эмина КІирида малла Магъараман медресада, маса эхтилатриз килигна, Къеандал Агъамирзе Эфендидин медресада кІелна.

И вахтунда медреса лезгийрин арада инсанриз кІел-кхьин чирдай чка тир. Идахъ галаз сад хъиз медресади ана кІелзавайбуруз чІалан къурулушдикай, гъисаб тарсунай, са тІимил къван тІебиатдин вакъайрикай, цаварикай ва набататрикай чирвилер гузвай. Дугъри я, и чирвилер диндин мавгъуматдалди рангламишнавай, тІебиатдин ва иштирамаи вакъаяр гуя сад тир аллагъдин эмирдалди ийизвайди яз къалурзавай. ИкІ ятІани, медресади инсанриз дуъньядин ва тІебиатдин вакъайрикай малуматар гуз хъанай. Им медресадин хъсан тереф тир. Амма адахъ маса терефни авай. Медресадин мурад=метлеб эвелни-эвел жегъилриз диндин тарсар гун тир. Ана аялриз къуръан ва диндин маса ктабар чирзавай, арабрин мавгъуматдин литература вяз ийизвай. ИкІ фекъийри жегъил несилдин акъул куът ийизвай, абурун зигъин, къанажагъ, фикирар, рикІ – вири зегъерламишзавай.

Медресадин и пис, зиянлу ери Эминан девирда Дагъустанда, гъакІ Куъредани гзаф къекъвез ва лезги чІалан сифте грамматика кхбей урус лим П. Услара къалурна. «Дагъвийриз кІел-кхьин чирунин гъакъиндай» тІвар алай вичин зегъметда ада лугъузва: «...и чІал (араб чІал. – А.А.) чируникай авай еке зарарди дагъвийри тухузвай вири яшайишдиз таъсир ийизва, абур дидедиз хана рекъидалди мичІивиле твазва».⁸

Медресади хъсан ва пис терефри амайбуруз хъиз Эминазни эсер авуна. Адаз эвелни-эвел араб чІал чир хъана. КІел-кхьин чир хъана. Дидед чІалалай гъейри, гъар гъим хъайитІани маса чІал чир хъун вич инсандин чирвилер гегъенш хъунин лишан я. КІел-кхьин чир хъунихъ мадни еке метлеб ава. Савадлу итимдивай вичин фикирар кхъена дуъз жеда, илимдин, историядин, литературадин кІвалахар ийиз жеда, маса инсанрихъ галаз алакъаяр мягъкем ийиз жеда. Муъкуъ патахъай. Эминаай медресади «гъавурдик» квай динэгъли авуна.

Севзихан тІвар-ван авай итим тирни, ада къилел алай гъакимар хъсандиз рази ийизвайни, тахъайтІа Эмин вич – абуруз бегенмиш хъанани, гъар гъикІ ятІани хуъруън дуванханада (суддин) адал къазивал ийидай нубат атана.

---

⁸ П. Услар. О рассмотрении грамотности среди горцев. Стр. 78.

Адакай къази хъунухъ мумкинвилиз шагъидвал ийизвай са
чІални ава. Им шаирдин «Алагуъзли» тІвар алай шиир я.
Икъван гагъда и шиирдин эхиримжи бенд малум тушир. Гила
жгъай са тетрада и бенд ава. Ам ихътинди я:

И чІал лагъай Етим Къази,
Гъайиф, уьмуьр хъана къуьзуь,
Жигер, багъри кана на зи,
ЧІугваз гъижран, алагуъзли.

Ина дуьшуьшжезвай «Етим Къази» лагъай лакІабди Эминан
къуллугъ тестикъ ийизва.

Шииррик квай къилдин малуматриз килигна, адакай къази
гъеле 1870 лагъай йис алуькдалди хъана.⁹ И вахтунда адан
гъал-агъвални хъсанзавай лугъуз жеда. ИкІ тирди адан
«Дустариз» лугъудай шиирдай са уьтери малум жезва. Ана
ихътин цІарар ава:

Жув хъайила эвел халкъар арада,
Гила хелвет хажалатдик къурада.

И шиир ада гуьгъуьнай, «хелвет хажалатдик» къуразвай
вахтунда туькІуьрна. И вахтунда ада вил галамаз «эвел
халкъар арада» хъайи вахтар рикІел хкизва. «Халкъар (ин)
арада» хъайи вахт серес къазивалийизвай, гъал-агъвал
хъсан тир вахт хъана кІанда.

Эмин фад етим хъана. Са-садбуру адан диде-буба гъеле вич
аял язмаз кечмиш хъана лугъузва. И фикир делилралди
тестикъарун четин я. Амма Къеандал медресада кІелдайла,
адахъ диде-буба амачирди «Къарийриз» тІвар алай шиирдикай
хкатзава. Ина ада вич «къариблукда» авайди, вич «диде-
буба авачир сад» тирди къалурзава.

Эмин дуьньядикай хабар авай кас тир. Адан шиирра Шекидин,
Ширвандин, Тифлисдин, Темир-Хан-Шурадин, Туьркистандин,
Чиндин (Китайдин), Хизридин, Гъиндистандин, ирандин,
Урусатдин ва маса уьлквейрин тІварар къазва.

Белки чаз жеч, акунач икъван гагъди чи уьлкведа,
Я Шекида, я Ширванда, я Хизрида, я Нуьгведа,
Белки гъич жеч ихътин емиш Тифлис, Темир-Хан-Шуьреда.
Ич, чуьхвердин адет ава, къарпуздилаьни екеда.
(Чуьхвердиз)

Ихътин шив жеч Дагъустанда,
Фарс, Яман, Туьркистанда,
Араб ажем, Гъиндистанда,
Кияр шив ваз мубарак хъуй.

---

⁹ «Етим Эмин» тІвар алай зи ктабда Эминакай къази тахминан 1870 лагъай йисуз хъана лагъана
къалурнавай. Зульфукъарова Эминаз ракъурай шиир ам «халкъарин арадай» акъатайла къулухъ
къхейди яз хъайила (1871), къазивал ада фад авун лазим къвезва.

(БалкIандин тариф)

Эмин, адан шииррикай хкатзавайвал, пара дугъри, эдеблу, дуъзвал, адалат гвай итим тир. Ихътин къилихди адан къазивилиз ва элкъвена къазивили адан къилихдиз еке таъсир авуна. Лугъуз жеда хъи, СтIал Суълеймана пислемишай судуяр хъиз, ам иблисди худда твадайди, стха кана сура твадайди, къве манат пул гъута ттун тавуртIа, дуван кълиз акъуд тийидайди хъанач. Ам вичиз ийизвай арзайриз, килигзавай суддин крариз эдеб, марифат фикирда аваз килигиз хъана. Дуван ийидайла, суддик акатнавай касдин къисмет гъял ийидай Эмина тек са адан тахсиркарвал ва я шагъидрин къалурунар делил яз къазвач, къазиди жуърэтлувилелди арза ганвай инсандизни вил ягъизва, адан марифатлувилин суфат ахтармишзава. Гъакъикъат икI тирди чаз «Вирт квахъайдаз» ва «Къве паб» тIварар алай чIаларай жгъизва.

Садра Эмина вичи яни ва я къуншиди яни Гъажи Тагъиран къилив, адахъ вирт авай чIал чиз, са тIимил пулни вугана адан кIвализ вирт къачуз сад ракъурда. Гъажи Тагъраз къуншидивай пул къачуз утанмиш жеда, амма гъавайда гудай мердвални жедач. Ада атай касдиз вирт амач лагъана жаваб гуда. И кас хъфейла, Гъажи Тагъира вичин папаз лугъуда: «Мад Эминаз гун хъанач, къала, паб, вирт авай гетIе гъваш, чна са кIус виртни нен, а къапунани вуч аматIа акван». Папа гетIе къачуда, килигайтIа, затIни амач. Иесидин вирт кIвалел алай лежберди¹⁰ тIуънай къван. Гъажи Тагъира адалай суддиз арза гуда. Серес и арза суддин къази яз Эминан гъиле гъатда. Суддин къанунриз килигайтIа, угъридин кIвал чIур хъунухъ лазим тир; адан кар къезил хъуниз са делилни авачир. Амма Эмин вирт квахъай агъвалатдив цIийи, гъич гуъзлемиш тавур гъалда – эдебдин гъалда эгечIна. Гъенел атай дустунилай кIвале авай вирт элкъуърун – им Эмина еке тахсир яз гъисабна ва вичин патай угъридиз чуънуъхай вирт гъала авуна.

Бес жечни ваз ихътин хфетар,
Яр-дустариз тагайла на?
Дуъз дуван ам хъайтIа эгер,
Ам адаз гъалал хъана хъи.

Эгер маса краризни къази Эмин и къайдада килигнатIа, нетижа хкудиз жеда хъи, Эмин вични гъиле авай къанундиз – шариатдиз ва адетриз акси физ хъана. Ида Эмина кесиб халкъдин тереф хуъниз шагъидвал ийизва. Къейд авун лазим я хъи, гъам вичи, гъам бубади суддин къазивал авуни Эмин къанажагъдин рекъай хъуниз ва гъакIни адан поэзиядизни еке таъсир авуна. Абурун кIвализ сифтедай бубадин, ахпа вичин къилив гъаф арзачияр, зулумдик квайбур, тахсирсуз тахсирдик акатнавайбур чпихъ галай шел-хвал ийиз,

---

¹⁰ Идан тIвар Аслан тир

абурувай чара-куъмек кІанз къвез-хъфидай. Низ чида къван,
шумуд вакъиа адан бубади ахъайнатІа, низ чида къван,
шумуд аламатдин, инсанрин инсансузвилин шагъид ам вич
ханайтІаІ Гъа ина, инсанрин арза-ферзадин юкъва Эминан
къил дуъньядай акъатна. Ам, дуъньядин ччин ва астІар пад
акуна, адавай тух хъана. Иниз килигна, зи фикирдалди,
адан поэзиядихъ гъакъван яшайишдин туънтвал ава; иниз
килигна вичиз цІудралди, вишералди акур агъвалатар жем
авуна, санал кІватІайла, ада гуьгъуьнай лугъузва:

Бязи фугъараяр ава гъам хажалатиз,
Бязибурув къунавачни вун хупІ дуъз,
Бязибур атІлас, дере, диба куъз,
Бязибуруз я вун девран, дуънья гъейІ
(«Дуънья гъейІ»)

Гъа йисара, судда къазивал ийизвай чІауз, Эминаз тарашна
лугъуз уьлкведа гъарай-афгъан гъатнавайди, дуъньядикай
дугъри ксарин рикІ ханвайди, инсанар «яз къліз сирих»,
ахпа дуъньядихъ къаних жезвайди, маса гъайван авачирди
хъиз, фагъирдин балкІан чуънуьхзавайди, гъиле къуна зав
гвач лугъуз кесибар ккузвайди акуна. Аквазвай вири и
адалатсузвилери Эминан рикІе инсанвилин руьгъ хкажна,
адаз залумар кърна, адаз кесибар чими авуна. Гъелбетта,
и гъерекат иллаки ам «халкъар (ин) арадай» акъатай чІавуз
йигин жезва. Вич къази тир вахтунда ам ччарабурун къилел
къвезвай къазайрин шагъид тиртІа, гуьгъуьнай, къазивилияй
акъатайла, ам вич ихътин къазайрик акатна, и агъвалатди
ам дуъньядал нарази хъунухъ мадни гужлу ва къизгъин
авуна.

Етим Эмин инсандин къадир авай кас тир. Ада вичин шиирра
ара датІана инсандиз инсанвилин рафтар авуниз, кесиб итим
алчахди яз къун тавуниз эверзава. Гъажи Тагъир хътинбуруз
чпикай чпиз хабар гузва, дишегъли барабардаказ къунин
терефдалкъвезва. Инсанрик квай пис хесетар пислемишиз,
инсандихъ инсандиз лайихлу къилих хъуниз эверзава.
Инсандиз гъуьрмет тийизвайбуруз ада «залумар» лугъузва.

Эмин вич дин, аллагъ-апйгъамбар рикІел алай кас тиртІани,
ам са бязи диндин адетриз акси экъечІзава, шариат чІуриз
тежедайди чиз-чиз, ам адан са къадар гъаларилай
элячІзава. И жергедай яз ам эвелни-эвел къве паб къачунин
аксина акъвазайди къиметлу я. Къве паб къачунин аксина
адан фикир акъван еке я хъи, адакай ада шиирни кваз
туькІуьрзава («Къве паб»). Ина шаирди къве паб авай
итимдивай кесибвал тежерди, папарин арада даим къияматдин
къал жедайди, абур байтсуз жедайди, абурун къилихар,
марифатдин къамат чІур жедайди ва, виридалайни кар алайди
яз, къве паб къачун вич дишегъли алчахарунин, ам тамам
къимет авай инсандай гъисаба къун тавунин лишан яз
къалурзава.

Эмин тек са шаирвили кІвалахда ваъ, гъакІ яшайишдани инсанрин арада шариатдин и эйбежер къанундал амал тавун патал чалишмиш хъана. Амма Эминан чІал садак акатнатІа, цІудак акатнач. Им адан тахсир тушир, девирдин бахтсузвал тир. «ТІварун стха» тІвар алай шиирда Эмина ихътин са вакъиадикай лугъузва. Адан къилив къвед лагъайпаб къахчун патал меслят гъиз са кас къведа. Эмина адаз туькІвей кІвале къияматдин къалжеда, герек авач лагъана жаваб гуда. Ихътин меслят гуьзлемиш тавур мугъман Эминакай бейкеф яз хъфида. КІирийрин хуьре Эмин лугъудай са кас яшамиш жезваз, ам шаир Эминан хванахва тирди чир хъайила, а касди Эминалай адаз шел-хвал ийида. Гъгъуьнай хабар ракъурнани, тахайтІа гъикІ хъанатІани, хванахвадин и наразивилин эхтилат шаирдин япара хутада. Вичиз авачир акъул гунал тахсирдик акатай Эмина тІварун стхадиз и шиир – жаваб рахкурда. Шаирди и чІала еке агъамдалди гъам къве паб гъуниз темягъ авай итим, гъам адаз и ихтияр гузвай шариат пислемишзава. Эмина лугъузва : «ТІварун стха, зид а касдив гъужет туш... Гъарда вичин кар я – вичиз аквада...»

Мубарак хъуй, гъидай касдиз – пудни гъуй,
Вуч гаф ава, шариат я – къудни гъуй,
Мад меслягъат вичинди я, – цІудни гъуй,
Мад артух сандухдин паяр жеди.
Маса гъейри хабар къадайди атайтІа.
Шариатдал адаз рекъер къалайтІа,
Пуд паб гъунугъ хъсан кар я лагъайтІа,
Течир гъейри кесибдиз хабар жеди.
(«ТІварун стхадиз»)

А девирдин шартІара икІ викІегъдиз шариатдиз зид финиф гъвечІи кІвалах тушир.

Эмин са адалат, инсанвал, гъахълувал, дуьзвал кІандай, инсанди инсандиз зулум авуниз, кесибар ккуниз акси тир, фугъарайрин дуст, залумрин душман хъана лагъайтІа, бес жедач. Вичин аямдин кІвенкІвечи инсанрилай тафаватлу яз адахъ са гъунар мадни ава. Вичин девирдин къурулушдал рази тушиз, ада яшайишдин тежрибадалди вичин вил галай дуьньядин суьретни чІугуна. «Дуьнья гургъа-гур» тІвар алай шиирда ихътин цІарар ава:

Фагъум ая, стха, вунни хъухъ устІар,
Нехирбанни чубан хъайила дустар,
Чанахъ, чанта санал вигъин я къастар,
Къведни санал хъайила, ччан я дуьньяда.

Маса инсанар ваъ, къилиз сирих яна, дуьньядихъ къаних жезвайбур ваъ, зегъметчи халкъдин къве векил – нехирбанни чубан сад хъунухъ, чпихъ авай гъазур-гъалал – «чанахъни чанта» санал вигъин Эминан рикІе авай къилин мурад ва

умуд гъа им я. Гъелбетда, им са кIусни чи къенин
яшайишдикай авунвай фикир туш. Им, Ленина къалурзавайвал,
гъа вахтунин лежберрин усал демократиядин гуьгъуьлрин
хъен я.

Эмин къазивиле тIимил вахтунда хъана. Гуьгъуьнлай, аквар
гъалда, шаирди вичин «дуьз дуван» авур, адал ажугълу,
адалай къисас къахчуз кIанзавай са касди Эмина хвена
чIехи авур етимар, вичин гъвечIи стхаяр «худда твада».
Эминан малар-мулкар – ибур вири чпинбур тир лагъана, абур
гъавурдик кутада. Етимризни вуч ава къван: гила абур
чIехи хъанва, ччарадан куьмек герекзамач. Абуруни, иллаки
Мелика артух фикир тавуна, начагъ яз къатканвай Эминан
мал-девлет тарашиз башламишда. И инсафсузвилин хажалатдик
Эмин тамам къурада, етимар хуьнал гъаф пашман жада.
Хайибурукай душман жада.

Эхирни, Етим Эмина вичин стха Меликалай дуванбегдиз арза
гуда. Шиирдалди туькIуьрнавай и арзада ада вичин язухвал
къведай гъалдикай эхтилат ийизва. Дуьньядал хъсанвални
инсанвал квахъдайди туш, «Аллагъ патал хъуй, ичIи гъилиз
килиг», – лугъуз тавакъу ийизва.

Аквар гъалдай, дуванбег ичIи гъилиз килигдайла, «жувал са
гъахъ алачиз» четинвиле гъатнавайдаз куьмекнавайди,
писвал туна, хъсанвал ийидайди хъанач. Ада Эминаз куьмек
авунач. Гъа и вахтунилай лап рекъидалди шаирни Мелик
душманар хъана.

Адет авайди я, сагълам вахтунда хъилер хъайибур, са
хийир-шийир хъайила, туькIуьн хъийида. Эминни Мелик
туькIуьн хъувунач. Эмина пис, начагъ яз духтурханада
къатканвайла, вичин къилив хуьруьнбур акъат тийиз акурла,
суза авуна: «Мелик, стха, хва амуькьуй, Эмин ви дустар
гъинава?» Вичин къилив атай паб Туькезбанавай хабар
къазва: «Атанани, Туькезбан вун зи дидардиз? Атаначни
залум стха зи гъарайдиз?»

Амма Мелик атана акъатнач. Ада душманвал эхирдал къван
авуна. И «хайидакай душман хъайи» гъадисади Эминаз еке
эсер авуна. Эхирни, мад маса чара амуькь тавурла, ада
«Веси» тIвар алай шиир яратмишна ва «Татуй залум зи
мейитдин чиналди», лагъана веси туна.

Халкъдин сивера къекъвезвай са рахунриз килигна, Эмина
«Веси» эхир нефесда лагъана лугъузва. И рахунрин
бинедаллаз М. Гъажиева Етим Эминан 1947 лагъай йисуз
акъатай кIватIалда ихътин къейд ганва: «Шаирдин весидиз
килигна, ам сурарал тухудайла, и шиир кIелиз-кIелиз
тухваналдай. Мелика сурарал халкъдин вилик вичин тахсир
хиве къуна и шиирдиз жаваб яз шиир туькIуьрнадай».

Эхириџи вахтара «Веси» шиир туькIуьрунихъ галаз алакъалу тир маса рахунарни малум хъанва. Эминан хтул Ярагъмедов Ярагъмеда тестикъаруниз килигна, шаирди и чIал туькIуьрна къунши хуьряй тир вичин дуст Эмирханал ракъурна. Адал шаирди вич къена кучуддай сурарал и чIал лугъун тапшурмишна ва Эмирханани и тапшуругъ къилиз акъудналда. Мелик, гъар гъикI ятIани, и вахтунда сурарал алаз хъана ва, шиир ван хъайила, адак еке ажугъ акатнай. Элкъвена хуьруьз хтанмазди, адаз Эминахъ вичикай туькуьрнавай мад маса шиирарни авай хъиз хъанани, гъикI ятIа, Эминан кIвале авай къван ктаб-дафтар гъаятдиз гадарна, абуруз цIай яна каналда.

Эминан бахтсузвилерал сад мад алава хъана: адахъ сагъ хъхъуниз умуд авачир азар галукъна.

И азардин патахъай халкъдин арада жуьреба-жуьре рахунар ава. Садбуру суьзенекдин азар я жеди лугъузва. Муькуьбурун фикирдалди, кIвалер эцигдай устIар яз са нин ятIани кIвалер эцигдайла, Эминан кIвачел къван алуькда. Икардикди адаз азар хъанатIалда. Фагъум-фикир авурла, белки, сифте тестикъарун дуьзди жен. Эминан ширрик квай са къадар малуматриз килигна, галукънавай азар себеб яз ам акъадар йисара эвленмиш тахъунин къурхудик акатда. Ада вичин азар инсанрикай чуьнуьхиз жеда, ярдиз лугъуда:

Зун ваз хаталу я, уьзуькъара я,
Халкъдиз мад арз ийимир, яр.

Ярди са къадар вахтунда и сир хвена. Амма адаз аквада хъи, Эмин гуьзлемишиз акъвазуникай са хийирни авач: ам «хаталу я». Гъавиляй кIани руш Эминавай яваш-явашди яргъа жеда ва и кардикай жаваб тIалабай са касдиз гъакъикъат ачухда. Сивяй-сивиз чкIиз, «вири алемриз» Эминан азардикай хабар жеда. ДакIан хъана, Эмина ярдиз еке туьгъмет ийида.

Шаирдихъ Къизханумни Мислимат тIварар алай къве руш хъайиди малум я. Мислиматан хва Ярагъмедов Ярагъмеда тестикъава хъи, Къизханум, гъеле бубадал ччан аламаз, Эхнига гъуьлуьз фенай. Муькуь рушан, Эмин рекъидайла, ирид-муьжуьр йис тирлда.

Ярагъмедов Ярагъмедан малуматралди, етим Эминан свас медресада вичиз тарсар гайи къеанви Агъамирзе-эфендидин¹¹ руш Туькезбан тир. И русахъ галаз ам, медресада кIелдайла, таниш хъана. Абур сад садал ашукъ хъана.

---

¹¹ Меликан хва тир Муьгъуьдина тестикъ авуниз килигна, Агъамирзе – Эфенди туш, Хважам – Эфенди я.

Иллаки Эминан муьгъуьбат екеди тир. «Туькезбан»¹² тIвар алаз ада ярдикай шиир туькIуьрна. И шиирда ада ярдин тарифзава:

Гъар пакамаз экъечIдай рагъ я вун,
Гъилел кудай, нур гудай чирагъ я вун,
Гъар са ширин емиш авай багъ я вун,
Эминав гвайди ви дерт я, Туькезбан.

Амма Эмина гъеле гъа вахтунда кефсуз, къурай якIарин жегъил тир. Хуьруьн къарийри Туькезбан алдатмишиз алахъна: абуруз ам гъиле-кIваче звар авай жуван садаз фена кIанзавай. И кардикай хабар хъайила, Эминаз пис хъел атана. Ада къарияр шиирдалди беябурна.

Гъа са вахтунда Эмина Туькезбаназни «Гуьзел яр» тIвар алай шиир кхъена ракъурна:

Гуьзел яр, зун дертэгъли ийимир на,
Дердиник кый вун рекъай акъудайди!
ШейтIанвална тушир рекъе вун ттуна,
Дугъри рекъай, гуьзел, вун акъудайди.

Чидач, къарийриз Эминан язух атанани, гъикI хъанатIани, шаирди шииралди авур и агъузарар ван хъайила, къеанлуйри мад жегъилрин кардиз манийвал хъувунач. Эмина, лагъайтIа, къарийривай вичивай са «жегъилвал хъана» лагъана, гъил къачун тIалабна. И гъадисайрилай гуьгъуьниз Эмина Туькезбан къачуналда.

Йисар гзаф, ажал мукъвал жердавай Эмин акъалтIай еке дарвиле гъатна. Эхирни, садазни вичикай менфят авачир йикъал атайла, ам вичин виликан дустарини гадар хъувуна. Вичи лагъайвал, «дердиникай хабар къуна рахадай, фугъарадин гъакъикъатда акъадай» бенде амукънач. Эхирни, шаир атана ахътин са йикъал аватна хъи, аллагъдин мал (закат, садакъа) пай ийидайла, ада вични виликан дустаривай гъейрибурухъ галаз вичизни ун, вич рикIелай ракъур тавун тавакъу ийида: «Саил атайла, куь птав къецеалай, мегер зун гъич къведачни куь хиялдиз?» – лугъузва Эмина дустариз. Ада аллагъдин малдиз «вичелай мустагъикъ», яни къабил тир масад авач лугъузва. Кесиб, лап къекъверагвилиз аватай хъандиз анжах чIехи рушан, Къизхануман гъуьлуь (им Туькезбанан якIарикай тирлда) са гъал куьмек ийиз хъана. «Буба хъиз муьтеж тахъуй, стхаярI» – лугъуз эверзавай Эмин вич езнедиз муьгътеж хъана.

Халкъарин сивера авай рахунриз килигна, Эминахъ рекъир къилихъ я ччил, я маса мал-девлет авачир. Кечмиш жадайла,

---

¹² Аквар гъалда, «Туькезбан» Эминан сифте шиир тир.

ада папаз кѣецІил кѣазма туна. Адан цлар Эмина кІарас
цІивиндал шиирар кхъидай кѣван, элкѣвена папа асун хъийир
кѣван лап чІулав хѣанвай.

Эмин, кай азар пис кѣати хѣайила, Дербентдиз тухванай.
Ина ам духтурханада кѣаткурнай. Амма гѣикѣван дарманар
авунатІани, абурукай дава хѣанач. Дербентда туькІуьрай
«Фана дуьнья, вагди я зун» тІвар алай шиирда Эмина
гѣазаблѣу яз жузазва: «Дарман авуна, дава тахѣай, ин
тегѣер азар гѣинава?» Ва мад:

Ирид йис я зун гѣалда ширин ччандикай яз бизар,
Бязибуру «мерез» лугѣуз, са бязибуру – «бедназар»,
Бендедин кѣил акѣат тийир им вуч ятІа, ихътин азар?
Зи дердиниз дава ийир, яраб гѣа устІар гѣинава?

Вичел атай еке гѣам-хажалатдикай Эмина Дербентдиз вичин
кѣилив акѣатай Туькезбаназни лугѣузза:

Атанани, Туькезбан, вун зи дидардиз?
Атаначни залум стха гѣрайдиз?
ГѣикІ акѣатна вун и кѣайи хабардиз?
Ччар авачтІа, цлал хѣайитІани кхѣихъ на.

Эминан и шиирдикай хабар гайи КІеледлай тир Керим
лугѣудай касди шаир Дербентда духтурханада яни,
тахѣайтІа, ам лап яваш хѣанваз, хуьруьз хкизвай рекѣе
кечмиш хѣана, мейит хуьруьз хкана лугѣузза. Ярагѣмедов
Ярагѣмеда, и фикирдал эсиллагѣ рази тушиз, Эмин хуьре,
Ялцугѣа кѣена лугѣуз тестикѣзава.

Малум тирвал, икѣван чІавалди Етим Эмин 1878 лагѣай йисуз
кечмиш хѣана лугѣуз тестикѣзавай. Сифте яз Гѣ.
Гѣажибегова, М. Гѣажиева, Н. Агѣмедова ва эхирни, абурун
чІалахъ яз, и макѣаладин иесиди вичин макѣалайра ва «Етим
Эмин» ктабда гѣа икІ тестикѣариз хѣанай. И тестикѣуниз
авай делил ам тир хѣи, Эмин 1877 лагѣай бунтаралди амай.
И бунтарин гѣакѣиндай ада са шумуд шиирни туькІурнава
(«1877-йисан бунтариз», «Наиб Гѣасаназ», «Гѣинава?»).

Бес бунтар куьтягѣ хѣанмазни, Эмин кечмиш хѣанайни?
Абурулай гуьгѣуьниз Эмин амайди тестикѣ ийидай делилар
авачир. Иниз килигна сергѣят яз тахминан 1878 лагѣай йис
кѣабулнавай.

И мукѣвара Етим Эминан цІийи шир («ЦІийи кІвалер
мубаракрай») малум хѣанва. И шиир ада Алкѣвадар Гѣасан-
Эфендидиз бахш авунвайди тир. Алкѣвадрин агѣсакѣалрин
рахунриз килигна, Гѣасана цІийи кІвалер вич суьргуьндай
хтай вахтунда эцигнай. Адан «Ассари Дагѣустан» ктабдай
чир жезва хѣи, 1877 лагѣай йисан кѣалабулухра иштирак
авуна лагѣана тахсир кутуна, Гѣасан хзанарни галаз кѣуд

Йисан вахтуналди Тамбов губерниядиз суьргуьндиз акъуднай ИкI хъайила, ам элкъвена хуьруьз 1882-1883 лагъай йисуз хтанай.

Етим Эминан стхад хва тир Меликов Муьгъуьдина и мукъва чпин кIвале Эмин 1884 лагъай йисуз кечмиш хъайиди тестикъ ийизвай делилар ава лагъай хабар гана.

Етим Эмин вичин ижтимаи гьалда хъиз, къанажагъдалдини кесиб къатарин поэзиядиз фена. Ада и поэзия цIийи дережадиз хкажна. Вичелай вилик хъайи халкълу шаиррин лап хъсан адетар вилик тухуз, ада лезги поэзия яшайишдив мадни мукъва авуна.

Етим Эмин гъакI кесибрин, гъакIни лезги чIалан къагъриман хъана. Вичиз хъсандиз араб чIал чидайтIани, ада девлетлуйрин шаирри хъиз, вичин шиирар араб ва я фарс чIалал туькIуьрнач, хайи дидед чIалал туькIуьриз хъана.

Урусрин чIеги критик В. Белинскийди шиирар ваъ, амай маса эсерарни, – туькIуьрунин карда гъар са халкъди пуд девир кечирмишзавайди къалурнай. Сифтедай, гъеле кIел-кхьин авачирла, шиирар мецин куьмекдалди туькIуьрдай ва абур халкъдин арада сивяй-сивиз къекъвез чкIидай. КIел-кхьин акъатайла, шиирар шаирри кагъазрал кхъизва, ччарчин куьмекдалди, яни са ччарчелай муькуьдаз акъуд хъийиз яшамиш хъана. Гуьгъуьнай, газетар, журналар майдандиз акъатайла, шиирар халкъдин арада чукIурунин къайда дегиш жезва; абур ктабриз, газетриз акъудзава ва и рекъелди халкъдин сиве гъатзава.

Етим Эмина лезги поэзияда къвед лагъай девирдиз векилвал ийизва. Вич кIел-кхьин чидай кас хъуниз килигна, ада шиирар гъиле къелемни ччар аваз яратмишзава, ада абур ччарчел кхъиз-кхъиз туькIуьрзава.

Гъакъикъат икI тирди адан шииррикайни хкатзава. Месела, «Къил хураваз фимир вун» шиирда ихътин цIарар ава:

Вун паталди чIулав авур табатъ ччар,
КIел тавуна, рахаз-рахаз фимир вун.

«Вун атанани, Туькезбан?» тIвар алай шиирдани ихътин гафар ава: «Чар авачтIа, цлал хъайитIани кхъихъ». Эмина вичин шиирар кхъинин рекъелди яратмишуниз гъакI «Гачал гъей» шиирдини шагъидвал ийизва.

Эсерар кхъинин рекъелди яратмишунин шаир сивин поэзиядай экъечIун лагъай чIал я. Кхъиз яратмишзавай шейэр, адет яз, кхъинин рекъелди чкIинни ийизва. Эминан шиирарни гъа икI хъайиди малум я. Ам кечмиш хъайидалай инихъди тамам

80 йис кьван алатнатІани, къедалдини гъеле виликдай лезгийри ишлемишнавай араб алфавитдал кхъенвай шиирар авай кІватІалар – тетрадар гъиле гъатзава.

Кхъинин рекъелди яратмишунихъ ва кхъинин рекъелди чукІурунихъ еке артухвал ава. Ихътин шартІара шиирдин текст садавайни дегишариз жедач. Шаирди ам гъикІ туькІуьрнатІа, гъа гъакІа амуькъда.

Етим Эмин лезги поэзиядиз тахминан 1860 лагъай йисара, вичин 20-22-йис яш хъайила, атана лугъуз жеда. И йисара ада медреса я куьтягъзавай, я куьтягънавай. И вахтунда туькІуьрай чІаларикай чал «Туькезбан», «Фитнекар къарийриз» ва «Къарийриз» агакънава.

Гъакъикъат икІ хъун тирвилиз са кІвалахди мадни къуват гун лазим я. Шаирди яшайишдин гъар са еке вакъиадиз, иллаки вичиз эсер авур вакъиадиз шиирдалди жаваб гузва. Нагагъ ада шаирвал 1860 лагъай йисара башламишнайтІа, ам а вахтунда Дагъустанда виридалайни еке вакъиа яз хъайи Шамилан гъерекатдикай шиирар туькІуьр тавуна акъваздачир.

Виликан вахтара лезги шаиррин арада сифте шиир «Билбилдикай» туькІуьрдай адет авай. Эминахъни «Билбил» ава, адан шииррин кІватІалар туькІрдай юлдашри «Билбил» адан поэзиядин сифте луькІуьн яз гъисабиз, кІватІал адалди ачухзава. Амма гъакъикъатда и чІал ада гех хъиз, «халкъар (ин) арадай» акъатайла, туькІуьрдайди я. Эгер икІ туширтІа, и шиирдик билбилдин ашкъидал пехил хъунин, вичи гъамни гъижран чІугвазвайди къалурунин фикир жедачир. «Вучда, акунач, ваз хабар авач, Етим Эминан гъамни гъижран, бахтавар», – лугъузва шаирди билбилдиз.

«Билбил» шаирвилин кІвалахда адет хъанвай вахтунда туькІуьр тавуни Эминан масадлай аслу туширвал, адан къетенвал къалурзава, ам туькІуьрунин къастуни, лагъайтІа, маса кар: шаир хъиз вич амайбурулай кьулухъ галумукъ тавунвайди, абуруз хъиз вичихъни, лазим хъайитІа, абурулайни устадвилелди и темадай шиир туькІуьрдай бажарагъвал авайди къалурзава.

Эмина вичин аямдин шаиррин арадасифте яз поэзиядиз икъван гагъди гъич садан вилни хкІун тавур, гъеле чпин гъакъиндай гъеле гъич са гафни лугъун тавунвай яшайишдин гъалар чІугуна. Ада даим ахвара авй халкъдик хкуьрна, ам юзурна ва лезгийриз Эмина вичин шиирра абурун гъакъикъи гъал-дерт-хажалат, яшайишдин эйбежер гъалар къалурна. Ада вичин хци шиирра халкъдин хсуси дуланажагъдикай фикир ийиз, элкъвена жуваз килигиз, жуван къадар-късимет аннамишиз туна.

Эмина лезгийрин поэзиядин тематика гзаф девлетлу авуна, ада поэзиядиз гзаф цІийи темаяр гъана. Чна Эмин вирибурун разивилелди лезгийрин литературадин кьил кутурди я, ам фольклордилаь кьилди авуна, вичиз хсуси уьмуьр гайиди я лугъунин себебрикай сад гъа им я: адан поэзиядин тематика сивин поэзиядин тематикадилаь тафаватлу я, сивин поэзиядиз хасди туш. Месела, вичин са шиирда Эмина читинин тариф ийизва («Яру, цІару гуьллуь чит»), масада вичин тумакъ яцран усалвал къалурзава («Тумакъ яц»), пуд лагъайда ам гачалан муьгъуьбатдикай рахазва («Гачал»). «дуьньядикай бейхабардаз», «Мугъман тун тавур папаз», «Вирт квахъайдаз», «Къве паб» ва са къадар маса шииррин темаяр халкъдин сивин поэзиядиз векилвал тийизвай, литературадин хасвал авай темаяр я.

Тематикадин жигъетдай Эминан яратмишунар пуд чкадал пайиз жеда: дуьньядин ва яшайишдин вакъиарикай туькІуьрнавай, муьгъуьбатдикай туькІуьрнавай чІалар ва илагъияр.

Эминан гъунарлувал идакай ибарат я хъи, ада вичин поэзияда кьилин фикир яз, жемят арада меслят авачир къве классдиз пай хъанвай чІавуз, залумди мазлум тІушунзавай чІавуз, диндин мавгъуматди инсандай гуьзелди, жанлуди вуч аватІа, абур вири акъудиз чукурзавай чІавуз дуьньядал дуьзвал, адалат патал сес хажна, халкъдин кесиб къатарин пад къуна ва абуруз вафалувал авуна. Эмина тамам са девирдиз кьимет гузва, тарихдин тамам са къурулушдин суьрет къалурзава. Ада еке гъахълувиеллди вичин дуьньядиз «делийрин девран» лугъузва.

Дуьньядин месэладал Эмин гзаф шиирра акъваззава («Гъарай, эллер!», «Дуьньядиз», «Дуьнья гъей», «Дуьнья гургъа-гур» ва масабур) ва абурукай гъар сада дуьньядин цІийи ва цІийи хирер, хилафвилер, зидвилер ачухзава.

Шаирди кІевелай жемят сагъ-битав, сад туширди къатІава. Жемят садаз сад акси къве паюникай ибарат я. Са паюни дуьньядикай кеф хкудзава. И паюниз «кьилиз сирих» ягъиз, «дуьнядихъ къаних» жезвай фекъийри, «фагъирд балкІан чуьнуьхзавай» залумри векилвал ийизва.

Бязибурув вун къунавачни хупІ дуьз,
Бязибур ава атІлас, дере, диба куьз,
Бязибуруз я вун девран, дуьнья гъей!
(«Дуьнья гъей»)

Шумудни сад, дуьнья, ви -
Залум ава - зулумиз;
(«Дуьньядиз»)

Жемятдин маса пай къара халкъ я, зегъметчи агъалияр я. Шаирди шагъидвал авуниз килигна, гъар вахтунда кІвалер

атІузва, гъиле къуна зав гвач лугъуз, кесибар кузва;
тарашна лугъуз, дуъньяда гъамни гъижран гъатнава
(«Гъарай, эллер!»). Фана дуъньяди шумудни са фугъара
кузва, шумудни сад фикирлу авунва, шумудни сад ахвара ама
(«Дуъньядиз»).

Мегер гъикъван жеда вун зал гъавалат?
Ша мийир тІун, бес я, аман дуънья гъей!
Бязибуруз я вун гъамиша хажалат
Бязибурагъ жеда вун хупІ гъавалат.
Бязибуруз я вун гъижран, дуънья гъей!
(«Дуънья гъей»)

Шаирдин рикІе мадни зегъметлу фикирар ава. Адаз дуъньядин
эйбежер гъаларикай мадни туънтдиз ва ачухдиз лугъуз
кІанзава. Амма Эминаз игътиягъ ава. «Дуъньядиз» тІвар алай
шиирда ада хиве къазва:

Къурхуни я вахъай заз,
ЯтІани за лугъуда:
Шак авач хъи, дуънья, вун
Фитнечи я ашкара.

Фитне ида вуна чаз,
Дуъз авайвал лагъайла,
Я са жаваб авач вахъ,
Къуна хабар рахайла.

Дуъньядиз талукъ тир са шумуд шиирда Етим Эмина гъеле
дуъньядин эцигунигъ-къачунигъ гъакъиндай бейхабар инсанрин
къайгъу чІугвазва. Ада махсус яз «Дуъньядикай
бейхабардаз» шиир туъкІуързава ва ам пислемишзава.

Амма Эмина гъикъван дуъньядин эйбежер гъалар дуъз
къатІанатІани, ада инсанрин чирвилер хкажунигъ чалишмишвал
авунатІани, адавай жемятдиз женгинигъ эвердай нетижадал
къвез хъанач. Гъеле тарихдин шартІар дигмиш хъанвачирни
ва я Эминан вичин фикир ихътин дережадиз къван хкаж
хъанвачирни, гъар гъикІ ятІани, – адан поэзияда гъеле
залумри ийизвай зулумдихъ галаз женгиналди дяве чІугунигъ
эверун авач. Шаирди «Жаваб це, дуънья» тІвар алай шиирда
суал вугузва: «Фана дуънья, вавди я зун: вав буътуън гъам
жедани?» ада инсанриз регъимлу хъунигъ эверзава. Дуънья
«фана» я, ам «элифиз-хъфидай карвансара я», «эвел-эхир
пуч жеда вири са-сад, амукъдайди са тІвар-ван я
дуъньяда».

Фана я вун, дуънья, гъич са касдиз тахъай.
Давуд халифа яз, Давудаз тахъай,
Акъван кІевиз къуна, Намрудаз тахъай
Низ хъана вун себеб – дарман, дуънья гъей.
(«Дуънья гъей»)

Иниз килигна, шаирдин фикирдалди, дуьнья садани кIевиз
къун герек туш, «савабар туна, гунагъар хиве къун герек
туш («Пагъ, чи уьмуьрар»). Къуй гъар сада вичин «вад югъ
мадара» авурай.

И дуьнья са фана багъ я.
Куьне квез гуьрмет ая тIун,
Гваз фидайди вад югъ агъ я
ШейтIандиз лянет ая тIун.
(«И дуьнья...»)

Халкъдиз ийизвай несятриз Эмин вични вафалу я. Ада
дуьньядикай вичизни жери хъсанвал авачирди къатIава.

Гъахъняй, фана дуьнья гъей,
За вагди гъакI ийизва,
Ви гъалариз килигна
ЧIана вад югъ мадара.
(«Дуьньядиз»)

Кесиб къатарин дуланажагъдин гъал хъсанарун патал
женгиниз эвердай чкадал умудсузвал, куьмексузвал ва
къуватсузвал вяз авун, дуьнья фана яз къуна, сефилвал ва
ажузвал хиве къун дуьньядин гъаларикай туькIуьрнавай
шииррин мана-метлебдин асул зайифвал я.

Амма им шаирдин са вичин зайифвал туш, адан аямдин
зайифвал я.

Муькуь патахъай, гъикъван вичин гъал бейгъал
хъанвайтIани, гъикъван аллагъдин, зулжамалдин, женнетдин
багъларин тарифар ийизватIани, Эмин инсан я, адан вил
эсер дуьньядихъ гала. «Вил атIудахъ дуьньядихъай – ширин
я», – лугъуз хиве къазва ада.

Дуьньядин, жемиьтдин ижтимаи гъалдин месэлайрикай
туькIуьрнавай шииррин арада хейлин Эмина вичин
яшайишдикай, вичин дерди-гъалдикай туькIуьрнавай шиирар
ава. Гъатта хсуси вичикай тушиз, дуьньядин маса
месэлайриз талукъ яз туькIуьрнавай ширрани чаз Эминан
къамат, адан гъал-агъвал аквазва.

Къиляй-къилди хсуси яз вичикай лагъай чIаларикай эвелни-
эвел «Заз сабур гуз», «Фитнекар къарийриз», «Къарийриз»,
«Къавумриз», «Дустуниз хабар це», «Дустуниз», «Дустариз»,
«Азиз дустар, килигдачни зи гъалдиз», «веси», «Къедекни
пер чуьнуьхайдаз», «Дуванбег», «Фана дуьнья, вавди я зун»
тIварар алайбур къалуриз жеда.

Эмина, вич кесиб кас яз, вич хътин кесиб ксариз панагъ
авуна. Ам абурун гъакъикъатда акъадай. «Мазлумарин»
рикIикай адаз хабар авай. Яшлу итимрин рикIел хкунриз
килигна, шаир, куьчедиз кимел экъечIайлани, адет яз,

кесибрин кыилив фидай, ада абурухъ галаз ацукъун-
къарагъун ийидай.

Поэзиядани Эмин кесибрин патал ала. Чпин рикІяй рикІиз
рехъ авайди, вичинни кесиб лежберрин къадар-къисмет,
къастар, дердер, умудар сад тирди ада «Гъарай, эллер!»
шиирда лагъанва:

Тахсир вуч хъуй – Эмин икІ куз?
Гъар вахтунда кІвалер атІуз?
Гъиле къуна, «зав гвач» лугъуз,
ХупІ кесибар канавачни!

«Эмин икІ куз», элкъвена «хупІ кесибар канавачни» гафари,
гъам вич, гъамни вичин пад къазвайбур куни абурун садвал,
шаирдин къадар-къисмет зегъметчи халкъдин къадар-
къисметдихъ галаз сагъ-битав, сад тирди къалурзава.

«Гъарай, эллер!», «Гачал гъей», «Бахтсузвал» шиирра Эмина
«яз кълиз сирих», ахпа дуънъядихъ къаних жезвайбурун
патая инсаф, инсанвал таквазвай ксарин суъретар гузва,
абурун «бахти-къаравиликай» хабар гузва. Шаирди абурун
язух чІугвазва. Эминахъ Ягъия лугъур са къунши авай. Ам
къунши са хуърйя атана ацукънавай кас тир. Ялгъуз кас яз
вичихъ авай-авачир техил ида фура ттуна. Гатфар хъайила,
ада фур акъайна, техилдиз рагъ гана. Касдин къаст къуъл
маса гана, вичин дердияр авун тир. Амма чапхун квай сада
я са шумуда Ягъиядиз къаст авуна: техил чуънуъхна. И
кардикай ван хъайила, Эминан рикІ тІар хъана, ада кылел
гуъзлемиш тавур къазия атай касдиз шиир туъкІуърна. Ина
ада Ягъиядин дуъзенавал къалурзава, адаз: «Ихътин
заманадин къене ви ихтибар нел хъана хъи?» – лугъуз
туъгъметзава.

Яшайишда хъиз, поэзиядани Эминан серфе ажуз я. Адахъ
тарашунихъ галаз женг чІугуниз бажитвал авач. Аямдин
зулумдиз, инсафсузвилериз, ада анжах шехъуналди, вилин
накъваралди, ацукъай кІвале суза авуналди жаваб гузва.
Гъа «Гъарай, эллер!» шиирда лугъузва:

Чал алайди вуч къаза я?
Им чІехи касдиз арза я,
ХупІ дарман авачир суза я:
Агакъуниз фарман авачни?

Эминан лирикадин чІалар, малум тирвал, хсуси
муъгъуъббатдикай лагъанвайбур я. И чІалара ада
муъгъуъббатдин михъивал ва вафалувал, дишегъли багъа яз
къун, адан хатур хуън вяз ийизва. Имни Эминан еке
агалкъун я, вучиз лагъайтІа вахтунда дишегъли гъайвандай
гъисабзавай, ам вич-вичин иеси тушир. Дишегъли алчакун,
адаз инсафсуз къастар авун, ам ягъун-гатун акъван адет

хъанвай ва тІебии кІвалах тир хъи, нагагъ са кас, и
адетдай экъечІна, дишегълидиз барабар инсандиз хъиз
килигнайтІа, рикІелай алатна хъайитІани ратІарал алай
техилдин чувал вичин кІулал вигъена кІвализ хканайтІа,
ахътин итимдин вай-гъал жадай, ам вирибуру пислемишдай.
Уълкведа ара датІана агъавал ийизвай и адет Эмина
чІурзава. Адаз яр вичиз барабар, вич кІани ва вичиз кІани
инсан я. Адан гъакъиндай Эминан фикирар акъалтІай
михъибур я. И михъивал Эмина ярди вичин гуьгъуьл
хайитІани квадарзава. «гуьзел» лугъудай шиир туьгъметрив
ацІанва: гъейрибуруз лугъумир лагъай сир ярдивай хуьз
хъанач, ада ам ахъайна. Идакди Эминаз гъаф такІан хъана.
ИкІ ятІани, туьгъмет ийизватІани, ам ярдихъ галаз
«гуьзел» лугъуз рахазвай:

Вун яр хъана, вавди мецел рахъайла,
Вавди жада еке дамах, наз, гуьзел.

Малум тирвал, гуьгъуьнай ярди Эмин терг авуна, амма
Эминан муьгъуьбат тІимил хъанач, акси яз ам мадни
къизгъин жезва. Гъикъван бахтсузвилиз аватзаватІани, Эмин
марифатдин сергъятрай экъечІзава. Адан мез виликдай хъиз
шиирн я:

Вуч авуртІан вавди зи кар авач, азиз.
Ваз агъ ийиз зи мецелай къвеч, азиз.
(«Гуьзел яр»)
Ван хъайитІа, айиб мийир, эй эллер,
Вун акурла, зи рикІ шад я, кІани яр.
(«КІани яр»)

Лезгийрин виликан лирикади муьгъуьбатдин тема саки са
терефдихъай ачухзавай: ада гъафни гъаф дишегълидин кай
рикІикай, умудсуз муьгъуьбатдикай эхтилат йийзвай. Эмина
поэзиядин и кимивал арадай акъудна, ада поэзиядиз итимдин
муьгъуьбат чІугуна, адан умудсуз муьгъуьбат къалурна.

КІани ярди зи шад гуьгъуьл хана хъи,
Зун тергна, яр, вун гъейридаз фена хъи,
Гатфар фена, гила къуьд я, кІани яр.

Эмин, вичи лагъайвал, «кабаб хъана, кайиди я». Са
патахъай, ам дарвилера гъатна, дуьньядин гъахъсузвилери,
инсанрин инсафсузвилери атІана, дустари гадарна, стхади
гъилелай вигъена. Муькуь патахъай, дарман авачир азарди
гъелекна, инсанрикай яргъа хъуниз мажбур хъана, папан
рекъе ирид йис акъудна. Вири и гъалари шаирдин
къанажагъдиз ва адан чІалариз еке таъсир авуна. И таъсир
адакай ибарат я хъи, сад лагъайди, амдуьньядихъ умудлу яз
амукънач, дуьньядикай адан рикІ хана. Иниз килигна адан
вири чІалар сефилвилин, перишанвилин, умудсузвилин
гуьгъулрив ацІанва. Къвед лагъайди, вири и агъвалатар эхи
тахъайла, инсанривай я чара, я куьмек жугъун тавурла, ам

аллагъдихъ, зулжалалдихъ къекъвезва ва адаз талукъ яз ада са хейлин шиирар яратмишзава.

Амма чаз иллагъияр туькIуьрай, дуьньядин писни хъсан аллагъдивай аквазвай, адан вилик метIерал акъвазна, кьил хура ттунвай Эмин ваъ, викиегъдиз дуьньядин эйбежер гълар русвагъай, девлетлуйрин аксина экъечIай, кесибрин дердигъалдикай хабар авай, абуруз панатъ хъайи ва, эхирни, михъиз ашкъидин ва даим таза дуствилин тереф хвейи Эмин багъа я ва играми я. Гъикъван вичин кьилел эхиз тижер къазаяр атанатIани, гъикъван дуьньядикай рикI ханатIани, эхир нефесда: «Дуьньядихъай вил атIудагъ – ширин я», – лагъай Эмин багъа я ва играми я. Гъа и Эминан ирс чна мукъуфдивди кIватI хъийизва ва хуьзва. «1877 лагъай йисан бунтариз», «Наиб Гъасаназ», «Гъинава?», тIварар алай шиирра Эмин сифте яз гъакъикъатда хъайи, еке политикадин жигъетдай гъаф еке, са лезгияр авай Куьре ваъ, вири Дагъустан патал метлеб авай вакъиайрикай рахазва.

1877 лагъай йисан бунтарин тешкилатчияр виликан ихтиярар къакъатай ханарни беглер тир. Абурун тереф фекъийрини хуьзвай. Ибур Шамилан гъерекат кIаник акатайдалай къулухъ пачагъдин гъукуматди Дагъустандин областда кьиле физвай сиясатдиз акси тир. ТIебии я хъи, абурун гъарай-эвер зегъметчийрин гегъенш къатар патал тушир, абуру хсуси чпин къайгъу чIугвазвай. ИкI ятIани, и бунтарик гъаф лежберрини иштирак авуна. Иштирак авунин себебни ам тир хъи, эхир нетижа пачагъдин гъукуматдин викииник кесибагъалияр квай.

Куьреда бунтарин кьиле Къази-Къумух хуьряй тир лакви Мегъамад-Али тир. Ада вич округдин хан яз малумарна ва пачагъдин къушунрихъ галаз дяве чIугваз башламишна. Амма къуватар барабар тушир. Бунтар гужалди акъвазарна. Вишералди инсанар гуьллейриз акъудна, асмишна. Гъафбур хзанарни галаз Сибирдиз чукурна.

Етим Эмина халкъди и йикъара чIугур азабрикай ва адан кайи дердеркай эхтилат ийизва.

Шумудан къвал, шумудан мал
ДулкIуниз акъат хъана хъи,
Шумуд садан эгъли-аял,
Етим-есир гъат хъана хъи.

Шаир «мусибат» хъайи кесибагъалийрин, етим-есир хъана куьчейра гъатнавай аял-куьялдин, адалат масан хъайи лежберрин гъакъикъатда акъазва. Адавай пачагъдин гъукуматдин къастар эхиз жезвач ва ада, авай сиясатдал рази тийиз, Урусатди Дагъусатнда тухузвай сиясатда еке дегишвилер вилив хуьз, гъарайзава:

Мус жеда ин инкѣилаб?

Етим Эмин и «инкѣилаб» хѣунихъ умудлу я. Ада пачагѣдин зулумдихъ эхир жедайди кѣатІузва. Шаир ихътин дерин нетижадал атуниз гѣа и шиирдин ихътин цІарари шагъидвал ийизва:

Урусатдин кІеви зулум,
Са кѣуз вазни жеда кѣалум.

* * *

Шаирвили карда Етим Эминан устадвили асул чешме адан поэзиядин халкѣлувал я. И халкѣлувал ам са халкѣдин мецелди рахуникай ибарат туш. Адан халкѣлувал эвелни-эвел вичин поэзияда халкѣдин гѣазаблу дердер ва гѣамар, адан гуѣгуѣулар ав умудар дериндай гѣахѣлу яз кѣалуруникай ибарат я.

Етим Эминан гѣар са шиир – им инсандин кайи рикІяй кѣвезвай агѣузар я, адан вилин накѣвар я, гѣакѣикѣи яшайишда хѣайи, кѣилел атай вакѣиадиз гузвай жаваб я.

Шаир гѣич са вахтундани нубатдин шиир кквекай кхѣейтІа хѣсан ятІа лугѣуз, кІвале пипІяй пипІиз кѣекѣвейд туш, багѣдин серинрик сейрдиз фейиди туш, ада инсанар авачир чка жугѣурдайди туш. Эминан гѣар са шиирдихъ халкѣдин яшайишдиз фейи дувулар ава, вичин тарих ава, гѣакѣикѣи са агѣвалат ава.

«Гачал» кѣачун чна. Ялцугѣа Аслан тІвар алай са кесиб хѣана. Ам са девлетлудан рушал ашукъ хѣана. Гадади, кѣвез, рушан юлдашрив кѣенфетар вугуда. Рушаризни вуш ава кѣван: рикІ аладарун патал девлетлудан рушан мецелай абуру Асланаз хуш гафар лугѣуда, адаз мад ва мад сефер савкѣатар ракѣурун тІалабда. са юкѣуз дагѣда кѣилди дуѣшуѣш хѣайила, умуд кутуна, Аслана вичин ярдиз муѣгуѣубатдин гафар лугѣуда. Са куѣникайни хабар авачир рушаз хѣел кѣведа. Ада Асланаз экѣуѣгѣда. И кардикай ван хѣайила, Эмина шиир туѣкІуѣрна.

Ялцугѣа Гѣежемет яни, Велемет яни, са нехирбан хѣана. Сифтедай ада гѣакѣисагѣвилелди жемятдин малар хвена. Гуѣгуѣунай ада гѣиллебазвал ийиз башламишна. Лезгийри лугѣудайвал, незвай фу кѣилиз акѣатна. Эмина адакай «Нехирбан» тІвар алай шиир туѣкІуѣрна.

Са пакамахъ кефияр лап чІуруз яз кІвалай экѣечІайла, Эминаз гѣаятда авай ттарцин кукІвал билбил рахазвай ван атана. Пакаман гѣава лап секин тир. Хуѣр гѣеле ксанвай. Кисай гѣва авай дагѣда, гуѣгуѣуларни чІуру вахтунда ширин-ширин нагѣма кІелзавай билбил мичІи йифиз хци экв

ийидай пакаман гъед хъиз аквадай. И шикилди шаир
къарсатмишна ва адан рикIе «Билбил» тIвар алай шиирдал
ччан атана.

Эминан чIалар еке устадвилелди туькIуърнавайбур я. Адан
шииррихъ къетIен гуърчеквал ва хасвал ава. Шииррин
къурулуш къешенг я, везиндихъ (ритмдихъ) алапатдин
цIалцIамвал ава, суъретар (образар) гужлуз ачух я, чIал,
лагъайтIа, са патахъай, тIебии регъятвал, муькуь
патахъай, вичиз тешпигъ авачир авазлувалава. Ибуру вирида
адан поэзия къетIен гуьзел авунва ва къенин вахтарани ам
сифтедин тазавиле ва михъивиле амаз хвенва.

Эминан чIаларин гуърчеквилин чешме адакай ибарат я хъи,
абур шаирди кайи рикIяй лагъайбур я, абурукай гъар сад
къизгъин фикирив, яшайишдин чIуру гъаларал наразивилив
ва умудсуз дердерив ацIанва. Поэзиядин гъа девирда адет
хъанвай кIалубар, уьлчмеяр, везинар делил къуна, Эмина
гъиссер ва гугъуьл сергъятламиш ийизвач. Адан къаст
гатфарин сел хъиз ахмиш хъана физвай, ачух майдан, ачух
азадвал тIалабзавай ялавлу фикирриз чпин гуьгъуьлдив
кIандай къван чка гунугъ я. И чалишмишун адетдинди тушир,
лезги поэзияд виликдай авачир цIийи поэтика, цIийи
авазар, цIийи везин, цIийи уьлчмеяр арадал гъана. Идалди
Эмина поэзияда мана-метлебдихъ галаз санал художественный
формадин жигъетдайни дибдин дегишвилер ттуна.

Гатфарин гъавадал ашукъ хъанвай билбилдин тариф ийиз,
Эмина лагъанай:

Шумудни са нагъма кIелда ви назди,
Гъар са тегъер рахаз гъар са авазди.

Шаирдин гафаралди, чавай адан вичин гъакъиндайни лугъуз
жеда хъи, ада гъар са аваз гъар тегъерда лугъузва. Им акI
лагъай чIал туш хъи, гуя ада лезги поэзияда авай
устадвиллин тежриба инкар ийизва, вичин яратмишунар адан
къаршида эцигзава. Эмин лезгийрин поэзиядин культурадин
эвелимжи хъсан агалкъунрин иеси хъана, адан лап хъсан,
жанлу ва викиегъ адетар вичив къуна ва ада мадни вилик
тухвана. Шиирдин мана-метлеб ачухунин, аямдин фикирар
къалурунин карда виже текъведай уьлчмеяр, къайдаяр ва
шаирвилин маса алатар къерехдиз гадарна.

«Эминан шииррикай гъафбур гъамунив, хажалатдив ацIанвай,
дертэгълидин кайи рикIяй акъатнавай чIалар я. Адан гъар
са шиир са агъузар, са шел-хвал ва элкъвена вири чкайра
авай зулумдал наразивал тир. И наразивалшел-хвал, гъам-
хажалат, дерт къилди Эминанбур туш, гъа заманада вири
кесиби халкъдинбур яз хъана», – лугъузва М.Гъажиева.

Ибур гъахълу гафар я. Амма Эминан тІвар машгъур хъуниз себеб хъайиди са и каря лагъанабесариз жедач. Нагагъ идал сергъятламиш хъайитІа, чаз са вичин аямдин ваъ, чи советрин аямдин инсанриз машгъур яз тамукъун лазим тир, вучиз лагъайтІа чаз, я гъам хажалат, шел-хвал вуч затІ ятІа, чидач. Нагагъ шаирдин тІвар акъатун, ада гъакІа вичин аямда халкъдал алай гъам-хажалат къалурун тиртІа, адан машгъурвал гъа гъам-хажалат авай девирдал сергъятламиш хъунухъ лазим тир. Амма хъанач, Эмин гилан лезги халкъдизни гъакІ масан я. Вучиз лагъайтІа ада халкъдал алай гъал, адан къилихар, хесетар, ацукъун-къарагъун, мурадар, дердер – ибур вири яшайишдин гъахълувилелди ва еке устадвилелди къалурна. Яшайишдин и гъахълувал дум-дуъз къалурун себеб яз Эминан тІвар идалай къулухъни гзаф виш йисара халкъдин арада амукъда, ам гилан ва тележегдин литература патал баркаллу чешне яз хъана ваяз амукъда.

А.Агъаев

ГЪАРАЙ ЭЛЛЕР

Туькезбан

Гъайиф тушни вун эцигиз ччилерал,
Ширин вирт я, хуш нямет я, Туькезбан.
Хаму кард хъиз хвена кІандай гъилерал,
Вун жгъайдаз хупІ девлет я, Туькезбан.

Вун жгъайдаз гъич ви къадар чизавач,
Зар-зибада¹³ гъамиша вун хуьзавач.
Бес за гъикІда, вун рикІелай физавач,
Зав гвайди ви гъам-хифет я, Туькезбан.

Гимишдин пул дуьзмишна я яхада,
Ви ширин мез шад билбил хъиз рахада.
Агъузвалмир тай-туьшерин арада,
За ваз ийирди минет я, Туькезбан.

Гъар пакамаз экъечІай са рагъ я вун,
Гъилел кудай, нур гудай чирагъ¹⁴ я вун.
Гъар са ширин емиш авай багъ я вун,
Эминав гвайди ви дерт я, Туькезбан.

1860 й.

Фитнекар къарийриз

Шикаятмир куьне залай,
Ша, аман, квез дад, къарияр.
Рекъирвал я куьн вад къалай,
Жеда куьн муртад, къарияр.

Фитне гуз жеч куь сандивай,
Зулумар хъуй квез хандивай,
Куьн гъа къуьзуь куь ччандивай
Хъуй, яллагъ, азад, къарияр.

Фана дуьньядлай фейила,
Регъмет жигъич квез къейила.
Зи къени кар чІур хъайила,
ХупІ жедачни шад къарияр.

Квез хупІ икъван дердер ава.
Фитне ийиз зендер ава.
Мелъуьнриз хупІ фендер ава.
Бугътандиз устад къарияр.

---

¹³ Зар-зиба – харадин, ипекдин парталра.

¹⁴ Инал чирагъ гаф лампадин манада ишлемишнава.

Гъар са къуз заз жезва ванар.
Шикаятрихъ ава гъунар,
Иншаллагъ къуъзуъ ччанар
Жегъеннемда твад, къарияр.

Мелъуънариз рекъин авач,
Фитнедгъиляй секин авач.
Талагъун заз мумкин авач
Квез ихътин баяд, къарияр.

Эмин хъана бейхабардиз,
Къарийри къецІ гана кардиз;
Шикаятна залай ярдиз.
Бес тушни инад, къарияр?

Къарийриз

Хъана завай са жегъилвал,¹⁵
Гъил къачу, аман, къарияр!
Куън къакъатна, хъана рикІ сал,¹⁶
Дердинин дарман къарияр.

Гаф вауна гъил зав гице.
Гъатна махлукъатдин¹⁷ меце,
Гъил къуна гъалалвал хце,
Куъне гайи фан, къарияр.

Шад жеда зун эл атайла;
Душманариз шел атайла;
Бес за гъикІин, хъел атайла,
Хъана завай, ччан къарияр.

Къамар хъана, рикІ ажугъда,
РахъайтІа, гафар буллахда.
Зи сефил рикІ къариблукъа¹⁸
Куъз жеда пашман, къарияр?

Етим Эминан рикІ шад я,
Диде-буба авачир сад я.
Квез хъайитІа, зи мурад я,
Женнетда макан, къарияр.

---

¹⁵ Жегъилвал – инал ахмакъвал.

¹⁶ Сал – дар.

¹⁷ Махлукъатдин – инал инсанрин, халкъарин.

¹⁸ Къариблукъ – ватан тушир, жуван хуър тушир чка.

Кквез вуч ярашугъ я

Къужадиз хапад кур,
Жавандиз абур,
Баладиз сабур,
Дуъньядиз ракъин нур
ХупІ ярашугъ я.

Фагъирдиз гуърмет,
Муъруъддиз хелвет,
Асландиз жуърэт,
Игитдиз къирят
ХупІ ярашугъ я.

Эсилдиз бине,
Писвилиз тегъне,
Гъуълериз дегъне,
Далдамдиз зуърне
ХупІ ярашугъ я.

Етим Эмин, ви гъал,
Ийимир бед хиял¹⁹,
Агъилриз²⁰ камал,
Жегъилриз жамал²¹,
Жумартдаз девлет-мал
ХупІ ярашугъ я.

Дуънья элем-къелем
Я, рушват, селем²².
Ашукъвилиз мягъкем
Я Эсли, Керем,
Ктабдиз дуъз бегъем
Девит²³, чар, къелем
ХупІ ярашугъ я.

Вирт квахъайдаз

Эй зи ашна, гъажи Тагъир,
Види вуч шел-хвал хъана хъи?
Буна кІусни къайгъу мийир,
Ваз къиямат мал хъана хъи!

Гъа вахтунда чІур хъайиди
Гъам тухвайдан кІвал хъана хъи,
Угъридин сив кІуъгъуъ хъунухъ, –

---

¹⁹ Бед хиял – чІуру хиял.

²⁰ Агъилриз – къуъзуъбруз.

²¹ Жамал – буй-бухах, акун.

²² Селем – файда, процентар къачун.

²³ Девит - чернил

Гъам ваз еке тІал хъана хъи.

Бес угъриди затІ тадани,
Авай чка чиз хъайила.
Мензиларни мукъвал хъана,
Рекъер-хулар дуъз хъайила?

Вавай жедай нани ая,
Са къуз юзбе-юз хъайила,
Бес мадни ваз агъадивай
Мални девлет гуз хъайила,
Ахътин нямет туна кІвале,
Бес мад ви вил ккел хъана хъи?

Куъз жеда вун гъар вахтунда
Эвериз хкиз куъчедай?
Иес гъазур хъайитІа кІвале,
Са затІ тухуз жеч гетІедай.

Ам вични са ширин затІ я, -
Фмч ам тухвайдан вагътедай
Мегер иран-туърени гъич.
Кесиб, ви вай-гъал хъана хъи.

Буна хиялна: дуъньяда
Угъри, фасад жеч лагъана;
Суду я лугъуз, а ви кІвализ
Чуънуъхдайди къвеч лагъана;
Вирт авай къаб гъвечІид я луз,
Гъейридаз аквач лагъана;
Ам чІижрен пухъ яз акуна
Ччара касди неч лагъана.
Буна авур гъар са хиял -
Гъам чІуру хиял хъана хъи.

Етим Эмин саймиш идач,
Вун паталди рахайла, на;
Авачир са акъул гана,
«Им акъул» я лагъайла на.
Ви гъенел яр-дуст атайла,
Къин къаз «амач» лагаъйла на.
Бес жечни ваз ихътин хфет,
Яр-дустуниз тагайла на?
Дуъз дуван ам хъайитІа эгер, -
Ам адаз гъалал хъана хъи.

Гачал гъей

Заз акуна, ашкѝ гъава галукъна,
Квез акунач, гъикІ хъанатІа гачал гъей,
Эхтилатар ийиз патав фейила,
Къвазиз хъанач факъирдивай кІвачал, гъей.

Фугъарадив вуч еке дерт агатна;
Гъайифди лап кана сивер акъатна.
Лам тачагъиз, вич балкІандив агатна:
Рушни фидач алачирдаз шичал²⁴, гъей.

Акурбуру: квахъ, ам ваз къвеч, – лугъуда.
Вичи: ваъ гъа, ярамиш жеч, – лугъуда
Ам тахъайтІа, вичи ризкъи неч, – лугъуда, –
ГъалдарайтІан вич виртІедин къечал, гъей!

Килигайла вич рахадай гафариз:
ИзватІа-ку ялиз гъихътин къванариз²⁵.
Вил вегъена килигайла гъалариз,
ВацІу гъайи ламни гъалтич вичал, гъей.

Етим Эмин ахварайни агуддач;
Лагъай гафар махварайни агуддач;
Руш жгъайда яргъалайни агуддач;
ВиртІ амукърай, гъалдарич вич тІачал, гъей.

Тварун стхадиз²⁶

ТІварун стха, зид а касдив гъуъжет туш;
Еке селдик марфадикай хар жеди.
Нагъакъ ерда къал-макъалун адет туш,
А арада ам низамсуз кар жеди.

Къежей мез я – кІани патахъ рахада.
Гъарда вичин кар я – вичиз аквада;
Къел гъи касди неда – гъада яд къвада;
Сирке туънт хъай къапуниз зарар жеди.

Мубарак хъуй гъидай касдиз – пудни гъуй;
Вуч гаф ава, шарият я – къудни гъуй;
Мал, меслягъат вичинди я, – цІудни гъуй,
Мадни артух сандухдин паяр жеди.

Маса гъейри хабар къадайд атайтІа,
Шариатдал адаз рекъер къалайтІа,
«Пуд паб гъунугъ хъсан кар я» лагъайтІа,

²⁴ Шичал – шивдал, балкІандал

²⁵ Са маса вариантда и цІар икІ лагъанва: Ялар изва хкаж тежер къванариз.

²⁶ Вичин тІвар алай хванахадиз лагъайди я.

Течир гъейри кесибдиз хабар жеди.

Зун Эмин я, заз шикетар чидайд туш,
Шикетчидихъ галаз рекъе фидайд туш,
Гъейри касдин ччиниз арза гъидайд туш.
АкI ятIа зал гъейри Эмин²⁷ тIвар жеди.

Къве паб

Гъич са касдиз къве паб тахъуй дуьньядал,
ХъайитIа, адан кIвале агъузар жеди.
Виш агъзур йис хъайитIан ачух дуьньядал,
Гъар са чIавуз адан гуьгъуьл дар жеди.

Дишегълидихъ жериди туш адалат.
Акьул гуз жеч, гъикъван хъайитIан гъавалат;
Рекъидалди алат тийир хажалат
Ви далудал кIеви мягъкем ппар жеди.

Нагагъ хъайитIа къадар хъана²⁸ несибвал²⁹,
Жеч адавай я кар-кIвалах, кесибвал;
Дигаь кIвале жед къиямат, тагъсибвал³⁰
Ягъун, гатун ана авай кар жеди.

Нагагъ хвейтIа сад садалай артухдиз,
Чай, шекер гуз, гъам зар-зиба алукIиз,
Рахач абур сад садивди ачухдиз,
Рахун-луькIуьн гъар патахъай къал жеди.

Етим Эмин, ви гуьгъуьл шад хъайитIа,
Къалмакъал жеч итимар къад хъайитIа.
Гъар уьлкведа дишегъли сад хъайитIа,
Алай чка яргъамаз хабар жеди.

Герек туш

Са паб гъун важиб-герек я бендедиз,
Артух темягъ тахъуй, мадни герек туш.
Герек адан ччинни тежен ачухдиз;
ХъайитIа ачух-къабагъ³¹, – затIни герек туш.

Сад ам я хъи, гъайитIа сефил вахтунда,
Несиб³² хъайитIа нагагъ эгъил³³ вахтунда,

²⁷ Гъейри Эмин тIвар жеди, яни ак! тиртIа, зал Эмин ваъ, маса тIвар жадай; Эмин – саламат, дуьз, хатасуз лагъай гаф я, гъейри Эмин – дуьз тушир, саламатвал, ихтибарвал авачир.

²⁸ Къадар хъана – бахтуникай гъакI акъатна.

²⁹ Несибвал – къисмет.

³⁰ Тагъсибвал – тагъсиб чIугун, тереф хуьн.

³¹ Ачух-къабагъ – ачух ччин

³² Несиб – къисмет.

³³ Эгъил – яшлу.

Герек вяде ам я жегьил вахтунда, –
Я гирт акъван гзаф фадни герек туш.

Къве паб я инсандиз хифет, эй бейгъал,
ТуькIвей кIвале жеда къияматдин къал,
Дишегъли дяведиз я ахьтин къегъал,
Я тур, тфенг, яракъ адаз герек туш.

Етим Эмин, къадач къарар хъана кис,
Папан рекъе къекъвез хъана ирид йис,
Эхир несиб хъайила, гъамни хъана пис.
Гъуцари³⁴ гайи кас садни герек туш.

Гъарай, эллер

Гъарай, эллер, пис ксариз,
Ажеб дуьнья хъанавачни!
Дугъри ксар дуьньядикай
ХупI гуьгъуьлар ханавачни!

Лагъайла, яаз къилиз сирих,
Ахпа жех дуьньядихъ къаних,
Фагъирд балкIан ийиз чуьнуьх.
Квез маса гъайван амачни?

Залумдин нефес хупI екеда;
Шумуд гъарай гваз хкведа,
Тарашна, лугъуз, уьлкведа, –
ХупI гъарай-афгъан авачни.

Чал алайди вуч къаза я?
ХупI дарман тежер суза я!
Им чIехи касдиз арза я.
Атакъуниз фарман³⁵ авачни?

Тахсир вуч хъуй, Эмин икI куз?
Гъар вахтунда кIвалер атIуз,
Гъиле къуна «зав гвач» лугъуз,
ХупI кесибар канавачни!

Дуьньядиз

Фана дуьнья, вуна, гъей,
Куда шумуд фугъара.
На зи гъалар сефилна,
РикI чIулавна и къара.

Къурхуни я вакай заз,

---

³⁴ Гъуцари – Аллагъди.

³⁵ Фарман – инал эмир.

ЯтІани за лугъуда:
Шак авач хѣи, дуѣнья, вун
Фитнечи я ашкара.

Фитне ида вуна чаз,
Дуѣз авайвал лагъайла.
Я са жаваб авач вахъ,
Къуна хабар, рахайла.

Вучда вакай, дуѣнья-гъей,
Юлдашариз тахъайла?
Герек туш ви хъсанвал,
Мийир зазни, квадара.

Шумудни сад, дуѣнья, ви
Залум ава зулумиз;
Шумудни са фугъара,
Сефил ийиз, магърумиз³⁶;
Шумудни са бейниван
Ава эхир фагъумиз;
Шумудни сад гъафил яз
Авазва ахвара?!

Вахъай катна, дуѣнья гъей,
Шумудни сад физава;
Вакай зазни хъсанвал
Жерид туш, – заз чизава.

Гъахъняй, фана дуѣнья гъей,
За вавди гъакІ ийизва,
Ви гъалариз килигна,
ЧІана вад югъ мадара.

Етим Эмин гъамиша
РикІ чІулав яз шежава.
Йикъалай-къуз гъам артух
Са-са кІула жезава.

Пагъ, чи уѣмуърар

Садбуру садбурал
Из чІуру хиял,
Терг ийиз гъалал,
Гъарам нежава.

Хъана пис асир,
Гъич тийиз таѣсир,
Къиметдихъ есир
Маса гузава.

---

³⁶ Магърумиз – рекъиз.

Фитне ийиз бул,
Гъа кра из къабул,
ИкІ бес чи акъул
Лап зай жезава³⁷.

И кардин делил,
ЛукІ ийиз зелил³⁸,
РикІни яз пехил,
Дугъри мез ава.

Эй Етим Эмин,
Зайи уна дин,
Бес вун дуьньядин
Кквехъ гелкъвезава?

Гуьгъуьлдиз

Гуьгъуьл, вун икІ сефил³⁹ жемир,
Дуьньяда вуч мал ава вин?
Хиял ийиз гъафил⁴⁰ жемир,
И гъилди кар салдава вин.

Вун кІанибур сад-къвед авач,
Я яргъадни мукъвад авач.
И дуьньяда ваз дад авач,
Эмин, вуч хиял ава вин?

Ви акъул вав гвачиз хъайила,
Бейнида⁴¹ затІ авачиз хъайила,
Вун валди алачиз хъайила,
Завди гил вуч къал ава вин⁴²?

Дуьнья гъей!

Мегер гъикъван жеда вун зал гъавалат?
Ша, мийир тІун, бес я, аман, дуьнья гъей!
Бязибуруз я вун гъамни хажалат,
Бязибуруз я вун девран, дуьнья гъей!

Бязи фукъараяр ава, – гъам-хажалатиз;
Бязибурув къунавачни вун ажеб дуьз;
Бязибур ава атІлас, дере, диба куьз;
Бязибуруз я вун гъижран, дуьнья гъей!

---

³⁷ Зай жезава – пуч жезва.

³⁸ Зелил - зайиф

³⁹ Сефил – зайиф, кесиб.

⁴⁰ Гъафил – рекъелай алатун.

⁴¹ Бейнида – келледа.

⁴² Шиирдин эхиримжи къуд цІар куьруь авунва.

Дугъри я, ви амаларни пара я;
Ажал мукъвал хъайла, вун кквез чара я?
Яз, килигайла, вун карвансара я –
Илифиз хъфидай мугъман, дуънья гъей!

Фана я вун, дуънья, садазни тахъай;
Давуд халифа яз, Давудазни тахъай;
Акъван кIевиз къуна, Намрудазни тахъай;
Низ хъана вун себеб, дарман, дуънья гъей?

Етим Эмин фугъара я мубтала⁴³.
Бала я вун, дуънья, бала я, бала.
Низ амукъна и дуънья, бес, заз къала?
Бениагъад⁴⁴ гъич са касдиз, дуънья гъей!

Фана дуънья

Гъар са кас вал шаддиз ава
Вун са затI туш, фана дуънья.
Шад рикI зи барбатI жезва.
Вакай гуъгуъл хана, дуънья.

Уъмуър фида гъар са къалди,
Алдатмишна дуъньяд малди,
Гъар са касди вун паталди
Иман зайиф хъана, дуънья.

Эй дели-дивана

Эй дели-дивана, къелем яхъ гъиле,
Душманрин ччанда ттур са велвеле,
Гъейрид яр къамир вуна дуствиле,
Фасикъвилин гъам сагъиб я, гъелбет.

*Дуънья гургъа-гур*⁴⁵

Делийрин девран я, дуънья гургъа-гур.
Гъар са буба гачал хан я дуъньяда.

---

⁴³ Мубтала – дертлу инсан.

⁴⁴ Бениагъад – садни.

⁴⁵ Са къадар маса шиирар хъиз и шиирдани халкъдин арада къекъведай чIавуз дегишвилер гъатнавайди малум жезва. Белки, бязи бендер инай кимизваз хъунни мумкин я. Эвелимжи къве бендиниз килигайла, им шаирди вичин девирда дуънья къаришугъ тир, гужлуда зайифди, девлетлуда кесиб тIушундай «дугъридакай игридиз кван» хъанвай чIавуз лагъайди я. Им гъагI тирди винидихъ галай «Гъарай, эллер» лугъудай шиирдани малум жезва. Дуъньяда а девирда яшайиш чIурукIа къурмишнавайвиликай, адалат, гъахъ, инсаф, дуъзвал авачирвиликай Эмина лагъай шиирар мад ава. Амма и шиирда интересни момент ам я хъи, шаирди ина «нехирбанни чубан» сад хъун хъсан тирвилин, дустарин арада хиянатвал хъана кIан тирвилин, вафалувилин идея, фикир вилик кутазва.

Инсанар хъайила хебни жанавур,
Дугъри игридаз⁴⁶ кван я дуъньяда.

Эй дели-дивана, хъанава, тамаш:
Ких агъсакъал я, Керекул – юзбаш.
Лачин – туълек, тарлан хъайила яваш,
ТӀипрез агъавал кӀан я дуъньяда.

Фагъум ая, стха, вунни хъухъ устӀар.
Нехирбанни чубан хъайила дустар,
Чанахъ, чанта санал вигъин я къастар,
Къведни санал хъайила, ччан я дуъньяда.

Вучда дустуникай дабан атӀудай,
Мез кӀуьгъуь, рикӀи серкед хъиз кудай?
Сада садан рекъе чпин ччан гудай
Гъа Рабеъни Салман⁴⁷ жен чун дуъньяда.

Етим Эмин, дуст акурла, жеда шад.
Гъич са чӀавуз вичин дустар такъаз яд⁴⁸.
Эвел-ехир пуч жеда вири са-сад,
Амукъдайди са тӀвар-ван я дуъньяда.

Дуъньядикай бейхабардаз

Дуъньядикай бейхабардаз
Тегъердин къадри вуч чир хъуй?!
Веледдикай дуънья дардаз
Мехъерин къадри вуч чир хъуй?!

Течирдаз хурма, я къайси,
Дугъри – игри, дуъзни акси,
Экв такур буьркъуьдаз Шамси
Къемердин⁴⁹ къадри вуч чир хъуй?!

Гъава сад жеч аран-дагъдин,
Хаталудин, уьзуьагъдин;
Терг ийирдаз ттар-таз багъдин,
Бегъердин къадри вуч чир хъуй?!

Им баяд туш, къаза я хъай,
Вилиз акур, къилел атай.
Гъич уьмуьрдаз такурдаз чай,
Шекердин къадри вуч чир хъуй?!

---

⁴⁶ Игрид – дуъз тушир, чӀуру рекъе авай кас.

⁴⁷ Рабеъ ва Салман – куьгъне девирдин къисайрик квай, чпин кӀеви дуствилелди машгъур тир ксар.

⁴⁸ Яд такъаз – ччараз къан тийиз.

⁴⁹ Шамси Къемер – рагъни варз.

Фекъир Эмин, мукъаятдиз
Вуж килигна шикаятдиз?
Гъич тефейдаз сиягъатдиз
Сефердин къадри вуч чир хъуй?!

Дуъньядиз

Фана дуънья, вавди я зун,
Вав буътуън⁵⁰ гъам жедани?
Агъади халкъ авуна, бес
Гуъгъуъл ачух къар гъинава?

Зи хифетрин сан гуналди,
Кхъена тамам жедани?
Жумла⁵¹ алем эфенди хъуй,
Муракабни⁵² чар гъинава?

Къиникъ важиб я, къейибур
Чалай вилик шумуд я хъи,
Мусурмандин хийир такІан,
Гъа мусурман чІуруд я хъи.

Акур ксар аватІа, лагъ,
Аси лукІран умуд я хъи,
Дармандикай дава хъайи
И тегъер азар гъинава?

Ирид йис я зун и гъалда
Ширин ччандикай яз бизар,
Бязибуру мерез лугъуз,
Бязибуруни бедназар⁵³.

Бендедин къил акъат тийир
И вуч ятІа ихътин азар?
Зи дердиниз дарман ийир,
Яраб гъа устІар гъинава?

И фана дуънья паталди
Чалишмиш жез йифиз, юкъуз,
Намруда хъиз ялдай вуна,
Фикир тагуз къейибуруз.

Азраил гъазур хъанава
Гила фекъир ви ччан къачуз,
Ви хиялар яргъал алай,
Гила ви къастар гъинава?

---

⁵⁰ Буътуън – вири.

⁵¹ Жумла – вири, жумла алем – инал вири инсанар.

⁵² Муракаб – чернил.

⁵³ Бедназар – вили атІун.

Дуънъяда инсан жедани
Ажал, завал, агъри-вачир⁵⁴?
Шумудни са бенде ава
Мескен, макан, ери-вачир⁵⁵.

Гъар са касдин югъ им я хъи,
РикІел жери багъри-вачир⁵⁶,
Мейил, стха, гъана-мукърай,
Эмин, ви дустар гъинава?

Бахтсузвал

Гъич са касни бахтикъара тахъуй, гъей!
ХъайитІа, жуван мезни жував дуъз жедач.
Хилаф ятІа⁵⁷, ни кІантІани лугъуй, гъей!
РикІин ситкъи мецивай лугъуз жедач.

ЛагъайтІани, агъур жед на лагъайди,
Гъахъ паталди лугъурди хъуй авайди,
Гъикъван дугъри жаваб хъуй вун рахайди,
Гъахъняй жувавайни сабур хуъз жедач.

Хзанни ви гъарма са хиял жеди,
Гъарма садан, гъарма санихъ ял жеди,
Ширин къве гаф рахун къалмакъал жеди,
Аялни вавай рекъиз гъиз жедач.

Маса касдал ви кар гъалтай береди,
Шихин ери къадач атІлас, дереди.
РикІ ваз аквач, – винелай ваз хъуъреди:
Дустни душман гъим ятІани чир жедач.

Ви мукъвади валай хаин рахади.
Ширин шуърбет, гъам агъу хъиз аквади,
Хийир тир карни ва хъел хъиз аквади;
Къизиларни къарапулдай гуз жедач.

Пехъни, чІагъни, керекуълни вал къведи;
Ви миресни акъраб хъана вал къведи,
Ви веледни ви шийирда къекъведи,
Хъсанвилини къадри фагъумиз жедач.

Фекъир Эмин дерт авачиз рахачир,
Ачух дуънъя икъван дардиз аквачир;
Уъмуър са затІни туш хъи бахт авачир!

---

⁵⁴ Агъри-вачир – азар авачир.

⁵⁵ Ери-вачир – ери авачир.

⁵⁶ Багъри-вачир – багъри авачир – мукъва-къилияр авачир.

⁵⁷ Хилаф ятІа – ина ттаб ятІа.

Кесибдивай вич гъакІ бахтлу из жедач.

Заз сабур гуз...

Заз сабур гуз, вун ккуъз жеда лугъурбур:
Бес ишедай кар хъайи кас шедачни?
Эй, вилериз ашкъидин дерт такурбур,
Дуьньядал бейгъал хъайи кас шедачни?

Жув хъайила кІан хъунухъин савдада,
Гъатна иблис зинни ярдин арада,
Алцуарна ам са юкъуз ччарада,
Тухудай вахтар хъайи кас шедачни?

Гафар-чІалар гъатна халкъдин сивера,
Югъ-къандавай жувни гъатна кІевера,
Са садан тІвар къаз кІамай къван эвера,
Чуькъни тийир дустар хъайи кас шедачни?

Йифди-югъди гъарая – садазни къвеч ван.
Жегъил уьмуьр фена гъиляй зи жаван⁵⁸,
Яр ччарадаз, бедлем⁵⁹ хъайла тІваржуван,
Лагъ куьне, – рикІ тІар хъайи кас шедачни?

ТІушунна бахт лап кІеви тир ахвари,
Ччил къежирна вилерай тай⁶⁰ накъвари,
КутІунна далудал мягъкем халкъари,
Хажалатдин ппар хъайи кас шедачни?

Ччан месе гъатна, къвалав къвер⁶¹ яр авач.
Гъич са межлисдани жуван тІвар авач.
Яр къвалав гваз, сугъбет жери кар авач.
Ихътин агъузар хъайи кас шедачни?

ТІебиатди вучиз заз и тІал гана?
Ярар-дустар физ виликай къвал гана...
Гида хуьрйай экъечІдани, кІвал гана?
Гегъенш ччилер дар хъайи кас шедачни?

Уьмуьрда гъич са жегъилвал такунал,
Хажалатар хъун сад садан далудал;
Гъмишанда жуван къилел, чурудал
Рехи тир чІарар хъайи кас шедачни?

Амна, гуьзел, килиг тІун вун атана.
Садлагъана рикІин мурад атІана.

---

⁵⁸ Жаван – жегъил.

⁵⁹ Бедлем – тІвар беябур хъун.

⁶⁰ Тай – атай.

⁶¹ Къвер – къведай.

Ви азиз яр шехъзава хъи датІана,
Жегъил ччан бизар хъайи кас шедачни?

Чуъхвер

Дустуни ваз са ажайиб⁶².
Савкъат ракъайна⁶³,
Вич захъ галаз даим, эбед⁶⁴
Дуст я лагъана.

Шак авач гъич зи шадвилиз,
Ччил-цав ацІана.
Са нече-мин⁶⁵ душманрин
Гуъгъуълар хъана.

Яз емиш я, чир хъана заз
Я ич ятІа, чуъхвер ятІа,
Гъар акурда вичин тегъер
Хиялди атІана.

Белки, чазжеч, гъич акунач
Икъван гагъди чи уълкведа,
Я Шекида⁶⁶, я Ширванда⁶⁷,
Я Хизрида, я Нуъгведа⁶⁸.
Белки, гъич жеч ихътин емиш.
Тифлис, Темир-Хан-Шуъреда.

Ич-чуъхвердин адет ава,
Къарпуздилаини екеда.
Гъар садаз ам ибрет хъана,
Ам гъикІ атІана.

Эй ребби, зи гуъгъуъл шад я:
Зерре заз гъам, хифет авач,
Дустунин дуствилелай хуш
Дуъньяда мад нямет авач.

Гъич шак авач, хиял мийир,
Адалай еке девлет авач.
Ляли-агъмердилаи гзаф
Багъа я ам, къимет авач.

Дустунин исми⁶⁹ мубарак,

---

⁶² Ажайиб – инал гуъзел.

⁶³ Маса вариантда гъар къве цІарцІин эхирда «зулжалал» гаф ава.

⁶⁴ Даим, эбед - гъамиша.

⁶⁵ Нече-мин – са шумуд агъзур.

⁶⁶ Шеки – Азербайжандин шегъер.

⁶⁷ Ширван – азербайжанда виликдай ханлух.

⁶⁸ Хизри, Нуъгвед – Азербайджанда хъсан емишар жадай хуърер. Хизридиз лезгийри Яргунарни лугъуда.

Зибиуллагъ я зи,
Ери-маканни Куъре я,
Ажем вилаят Къафкъази⁷⁰.

Нехирбан

Фагъум ая къвери югъ-йиф,
Гила ам ваз жеда гъайиф.
Къуъл тухуз вердиш хъайи къиф
Ават хъана гатІаз, нехирбан.

Устади гайи гъава,
Хъун хъсан туш акІа ява,
Гида чир хъана заз дава
Гъазур фу тир нез, нехирбан.

Яратмишна лукІ аллагъди,
Хуън себеб аваз панагъди,
Инлай вилик икъван гагъди
Малар гвачиз, къваз, нехирбан.

Масад къуна маларив,
Гила куъ къвазда данайрив,
Хур-къил гатаз бед гъаларив
Агъ алахъиз къваз, нехирбан.

Мад акІ фидач лугъумир,
Жедай кар жедач лугъумир,
Гъич мад чидач лугъумир
Еетим Эминаз, нехирбан.

Дуст Ягъиядиз

Эй азиз дуст Ягъия, вид вуч хифетар хъана хъи,
Ви шикаят-ван хъайила, дустар рикІер тІар хъана хъи,
Вал гъалтайди амал чидай вуч фиринг устІар хъана хъи,
Угъридиз гъич хабар авач, эхир бине дар хъана хъи.
СиратІалдила тухудайла, ам адаз къуркъушум ппар хъана хъи.

Дуъньяда гъам-хифет ийиз ви гъалар вуч сефил хъана!
Буна халкъар фагъум тийиз, ви акъул вуч жемил хъана!
ЦІуд рипе къуъл гатІа туна, бес вун гъикІ гъафил хъана?
Фугъара яз хъайитІа, ризкъи гъар къапудал саил хъана
Вуч жафа вид ятІани, недайбуруз бул хъана хъи!

Дуънья са вад югъ я фидай пара...

---

⁶⁹ Исми – тІвар.

⁷⁰ Эхиримжи цІарар чна куъруъ авуна.

Буна хифетар мийир, кѳуѳл тухвайди сад хѳайила.
Гѳейридилаи шикаят мийир жуваз бегѳем чир тахѳана.
Имандалди адет мийир инлай кѳулухѳ...
Заманадин гѳал тийижиз вун куѳз бейхабар хѳана хѳи?!

Им гѳар са маса акѳул я гила за ваз лугѳузава,
Уѳлкведа тарашун – чуѳнуѳхуѳн, гѳар санихѳ тухузава,
Ви меслягѳат дакІанбуруз с анесигѳат лугѳузава,
Вун фугѳара свасни авачир кѳариблукѳа ялгѳуз ава
Ихѳтин заманадин кѳене вин эхтибар нел хѳана хѳи?

Темягѳвилер ийиз пара кѳуѳл угѳридив тухуз туна,
Еке хайцедал вил алаз хупІ кѳулухѳ туна,
Зирба гуниз темягѳ уна, 10 килени тагуз туна,
Чуѳлдин кѳулал эцигна хѳиз: «Заз кѳуѳл авач», – лугѳуз
туна,
Вигѳиз чурт гѳисаб ийиз ваз шумуд динар хѳана хѳи?

Буна вучиз кІевяй кѳудна ви кѳуѳл дуѳздад алаз туна?
Атай-фѳеи махлукѳатдин билер акѳаз туна?
Тухудайдаз жава тахѳуй лугѳуз сивни ахѳаз туна?
Гѳалдарна жаллатІар, гатІа кѳифер кѳугѳваз туна?
Фагѳумайла ваз, фугѳара, ажайиб кар хѳана хѳи!

Етим Эмин рахайла вав, на ийида кѳал-макѳал,
Эй фукѳара, вуч хиял ийиз угѳриди тухвай ризкѳи
Хиял мийир, туѳртІани жеч адавай ам гѳял ийиз,
Малла Нисрединан мисал хѳана, лам тухвайла вар агализ
Кар кардай фѳеила, ахпа ваз, кас, хабар хѳана хѳи.

Стхаяр

Йиф жери затІ яни югѳ галачиз?!
Бахтсуз кІандай дидеди гѳич ханачиз,
Етим хѳана, гѳиле затІни амачиз
Итим папаз мугѳтеж тахѳуй, стхаяр.

Дуѳнья я им, акѳвазмир сархуш хѳана, –
Пара вирер ацІуз, элкѳвез буш хѳана.
Гзаф итимар сад садал дуѳшуѳш хѳана.
Буба хѳиз мугѳтеж тахѳуй, стхаяр.

Нагагѳ аватиз хѳайитІа вун чархалай,
Пара хийир кѳачур итимар валай,
Вил ваз ягѳиз чеб кагѳатда яргѳалай,
Гѳил гѳилизни мугѳтеж тахѳуй, стхаяр.

Ашукъ жемир явадал

Ашукъ жемир вун дуьньядин гъавадал,
ГъалатІ хъана ви рикІ пашман жеда, дуст.
КІанда лугъуз ихтибармир явадал,
Эхир са къуз кІеви душман жеда, дуст.

Камаллу паб

Камалэгъли паб са касдиз хъайитІа,
Эвел дуьньяда ам адаз девлет я.
Амай гафар ттаб я – гъуцари⁷¹ гайитІа,
Ам адаз дуьньядин багъа зинет я.

Камалэгъли дишегълидин лишанар:
Чир хъунухъ я перек гъисаб-мизанар,
Инжитмиш тийин вичин гъуьл, хизанар,
ЯхцІур агъзур туьмен⁷² адан къимет я.

Им писди я, им хъсанди лагъайла,
Яб элягъин – акъул гана рахайла,
Ччин ачухин гъуцар мугъман атайла,
Ам зулжалалди гайи са нямет я.

Папан акъул акваз жен вун аламат,
Уьмуьрда жеч белки адаз надамат⁷³.
Вич амай къван рикІ жедайди саламат
Ам Шаддада адаз халкъур женнет я.

Етим Эмин, мубарак хъуй хайидаз,
Ихътин нямет зулжалалди гайидаз,
Перек ихътин велед хъана хвейидаз
Даим, эбед жгъидайди рягъмет я.

Мугъман тун тавур папаз

Ччан стхаяр, са арз ийин,
Им зи кълел атай кар я.
Фейи мугъман тунач кІвала.
Атуй вичиз еке бела.
Вуч харапІ ужагъ тир ама.

Салам гана фейила кІвализ,
Паб килигиз къвазна ччилиз.
Арз авурла вичин гъуьлуьз,
Гъуьлуь лудай: «Тур тІун мугъман»

---

⁷¹ Гъуцар – аллагъ.

⁷² Туьмен – ирандин пул – 10 манат.

⁷³ Надамат – рикІин тІарвал.

Папа идай эхир заман.
Фей кесибни хъана пашман.
Ихътин са черпел тир ама.

ИкІ чидайтІа, зун фидачир.
Я фейила, ччин гудачир.
Бед тир вич асул авачир
Ихътин са черпел тир ама.

Етим Эмин, ая хийир,
Мад ихътин наши кар мийир,
Им зи рикІяй акъат тийир
Къиямат къан тІал тир ама.

Пис паб

Къадир аллагъ, я вун ялгъуз,
Хаин паб хупІ четин тушни!
Акьулэгълидиз акьул гуз,
ЧІуру паб хупІ четин тушни!

Гъуьлуьн ччина бед⁷⁴ рахадай,
Нагъакъ крар гъахъ аквадай,
Гай несигъатар такъадай
Серин паб хупІ четин тушни!

Гъалтай вакъфа я татугай,
Гъайван туш хъи маса гудай.
Сад лагъайдаз – къад хъулудай
Дели паб хупІ четин тушни!

Етим Эмин, жафа я хуьз,
ЧІалаз муьтІуьгъ тахъайла дуьз,
Вичиз авачир акьул-суьз
Пайдай паб хупІ четин тушни!

Пис папаз

Пис паб гъалт тавурай гъич са бендедал⁷⁵,
ГъалтайтІа, нагагъ адан вуч гъал жеди?
РикІин шадвал аквач адаз дуьньядал –
Дуьнья адаз вич амай къван сал жеди.

Пис папарин лишанар за лугъун квез:
Рахун-луькІуьн жигъич, жедач ширин мез,
Ви гуьгъуьна къекъведа ам ви къил нез,
Эхир адаз ви кІвал недай малжеди.

---

⁷⁴ Бед – чІуру.

⁷⁵ Бенде – кас, инсан.

Ваз гъарайда, вун явашдиз рахайла,
Ччин ачухич, вун ви кІвализ хтайла.
Салам гана кІвализ мугъман атайла,
Винни папан къалин къалмакъал жеди.

Хатурдай фейила ам вич къуншидал,
Хквен тийиз ацукъда ви къаршидал.
Агъзур нянет хъуй ахътин са дишидал,
Утагъни ви къазма хътин кІвал жеди.

Етим Эмин, ви дердияр пара я,
Гъарда вичин къилиз вичи чара я.
Эхиратда пис паб уъзуькъара я.
Аллагъдин къаншардани ам лал жеди.

Гъая тийижир паб

Гъая тийижир паб сад касдиз хъайитІа,
Геже гуьндуьз адан агъузар жеди.
Акьул гуз жеч лап яна вич къейитІа –
Къве дуьньяда адан къве кІвални чІур жеди.

Къадар хъана, къисмет хъана несибвал,
Дагай крар жеда къиямат-тагъсибвал,
Жедач адавай са кар, са кесибвал
Ягъун – гатун адаз авай каржеди.

Нагагъ ваз гуз кІан хъайитІа несигъат,
Гумукъич вав гъич шерият, я терикъат,
Килиг, белки, вазни чир хъуй гъакъикъат,
Гъая фена, вунни элдиз машгъур жеди.

Гаф лагъайла, синеба ваз килигда,
Гафун винел къанни са гаф эцигда,
Гъич ван тахъай туьгъметарни гилигда,
Къегъбедилайни вун лап биябур жеди.
Килфет укъмек яхъ на садни тутуна,
Рахадай сив къаз жеч вавай кутІуна,
Нече шумуд такІанбур ан вахтунда
Хъуьредайбур вални сад агъзур жеди.

Белки, са гаф лагъайтІа на хатадай,
Аял эцигнава вилик ви гатади.
Гъая туна, чина къвазна, рахади
КІвалени ви дявед крар гур жеди.

Бязибуруз вун наши яз аквада,
Бязибуруз вун биши яз аквада,
Бязибуруз вун хаши яз аквада
Бязибуруз ин кар агъур жеди.

Етим Эмин чир жеда хъайила,
Дишегълидиз гъуърмет авуна, хвейила.
Гъая-эдебни рикІелай фейила,
Вич вичелай фена, къудур жеди.

КафтІар къаридиз

Дертлу я кафтІар, квез течиз,
Вичин ччанда квал авурай.
Халкъ авур халикъди вичиз
Сад къиникъин тІал авурай.

Нив хъайитІани ийида къал,
Туьд дакІуна, къурай ви чІал,
И ачух дуьньяда ваз кІвал,
Сад аллагъди сал авурай.

Вич рахарди вичин свас тир,
Гъуьлуьз хъфин вичин къаст тир,
Ам яратмиш авур касди
Вич, я аллагъ, лал авурай.

Жеч мад ихътин мелгъуьм къари,
Уьмуьр хъуй ви яллагъ куьруь,
Къуншияр киягъна вири,
Ваз ччилик сад кІвал авурай.

Етим Эминаз акуна,
Акурвалди рикІ хукІуна.
Къуд касди вун къуьнел къуна,
МичІи суруз ял авурай.

Къедекни⁷⁶ пер чуьнуьхайдаз

КІваляй шумуд затІ квахъайла,
Тухвайдаз инад хъуй, яллагъ!
За ваз «хийир-дуа» ийин:
Ви кІвал-югъ барбатІ хъуй, яллагъ!

КІваляй пперни къедек квахъна,
Ви рикІ пад хъуй, кІвал ацахъна.
Ви кІвале малкумат гъатна,
Вун гъакІ ялгъуз, тек хъуй, яллагъ!

Гъа ппер даим ваз герек хъуй,
Ви кафандиз гъа къедек хъуй,
Ви ширин ччан гъакІ гъелек хъуй,

---

⁷⁶ Къедек – са парча.

Ви гъахътин нефс пад хъуй, яллагъ!

Вуна тухвайд Эминан мал я.
Эй инсафсуз, вид вуч гъал я?
Вахкун тавуртІа, вун къегъал я.
Садлагъана азад хъуй, яллагъ!

Тумаць яц

Вучда вакай ан гъал алаз амукъна?
Вигъий ви ччандиз са мерез⁷⁷, тумаць яц.
Цел фир рекъе къуд-вадра вун ацукъна,
Галай гачал жунгав хъуьрез, тумаць яц.

Пагъ атІана амукъна малар вири,
Вун тахсарадиз фий акъван ттум куьруь.
Килигайла, вичин асул я дири,
Гъич хев квач хъи цанар цуниз, тумаць яц.

ИкІ рекъе фич гъамишанда датІана –
Рекъида за вун яна, гатана;
Галамай са кІус ттумни атІана,
ГъакІ тада вун ччандик квал кваз, тумаць яц.

И бейчара тир Эминаз вун акун,
Жедач, тумаць, и хесет кваз амукъун,
Ак квай тахсир – цана тефиз ацукъун,
Амай мешребдиз зурба я тумаць яц.

Яру яц

Ви гъалариз килигайла,
Язух къведа мад, яру яц.
Вилик нагъвар эцигайла,
Атанач ваз дад, яру яц.

Им аллагъдин несибар⁷⁸ я,
Мал гвачирбур кесибар я.
Вавд авурбур тагъсибар⁷⁹ я,
Элкъуьриз гъар пад, яру яц.

Ви юлдаш ама тек, ялгъуз,
Хажалатдиз вун къейи къуз.
Гида гъикІа, фирла тамуз,
Низ минетда мад, яру яц?

Эмина вун туна течиз,

---

⁷⁷ Мерез – инал азар.

⁷⁸ Несиб – къадар-къисмет.

⁷⁹ Тагъсибар – инал туьметар манада ишлемишнава.

Авачир алафар гуз хуъз.
ИкІ чидайтІа, як кумаз хъиз,
Жедай вун азад, яру яц.

Къах тІуър кац

Им заз еке зулум хъана:
Къах тІуъна куътягъна кац.
Хелвет гъатна, зун тахъана,
ХупІ шадвал, темягъна кац.

Душмандиз ам ширин хъана,
ХупІ ажайиб къуруни хъана!
Зи гъал сефил пашман хъана,
Кацин сиви къуна хъи къуш⁸⁰.

Кацин сиви къуна хъи къуш,
Зи рикІелай и кар физ туш,
Зун гъайифди уна бейгъуш,
Вичикай хан, шагъна кац.

Къах акурла, хъана кац шад,
Юлдаш галачиз, гъатна сад.
ТІиш хкІурла, атана дад:
«ЧчанІ» – лагъана пІагъна кац.

Фекъир Эмин, – ваз авур кар
Къяна адаз, яхъ са ракъар.
АтІана (а)хъай ам тІиш-пІузар –
Къвер къван зун икрагъна кац.

БалкІандин тариф

Женнет багъдай атай хътин,
Асул буракъдин ттай хътин,
Гъич санани тахъай хътин,
Кияр шив ваз мубарак хъуй.

Ихътин шив жеч Дагъустанда,
Фарси, Ямен, Туъркистанда,
Араб, Ажем, Гъиндистанда,
Кияр шив ваз мубарак хъуй.

АлукІнава къезил егъер,
Женнет багъдин бахчад бегъер,
Акъахайла гарун тегъер,
Кияр шив ваз мубарак хъуй.

---

⁸⁰ Къуш – ягълу, пи.

Яру, цІару, гуьллуь чит

Ажеб дамах гваз и дуьнья гьалда на,
Бахтавар тир яру, цІару гуьллуь чит.
Акур халкъарин гуьгьуьлар шадда на,
Цуькведин ранг алай яру гуьллуь чит.

ХупІ тІвар ава ви халкъарин арада,
АлукІнава гъвечІи, чІехи – гъар сада.
Гъар гъафтеда гъар са тегъер аквада
Ви тегъер заз, яру, цІару гуьллуь чит.

Гила уьлкведа авай ви ад⁸¹ я,
Нехишар айру, къиметар ви сад я.
Тачагъайди пашман, жагъайди шад я,
Гъар рангунин яру, цІару гуьллуь чит.

Къуьзуь къилляй дамахунни гъарам я.
Етим Эмин ви нехишрал хурам⁸² я,
Валчагъ патал са къуд-вад юкІ тамам я,
Къазаб ттуна, яру, цІару гуьллуь чит.

Къавумдиз

Къавум, килиг, къуллугъ за ваз лугъуда:
Са либас гъваш, ам пара ужуз тахъуй, –
Таяр-туьшерин арада къалурдай
Тегъердин затІ хъуй, – вун гъафил тахъуй.

Ният уна вун базардиз фейила,
Хъсан затІ хъуй – а къиметар гайила,
Вири тамам михъи либас гъайила,
Тевриз⁸³ тумаж мягъсерар квачиз тахъуй.

Им фана дуьнья я, эхир рекъидай.
Дуьньядин мал са затІ я хъи чкІидай.
Тевриз тумаж мягъерарив туькІуьдай
Къацу сагърид⁸⁴ башмакъар кимиз тахъуй.

За ваз лагъай тегъердин зар-зиба⁸⁵ гъваш;
Яру шаршав, михъи дуьгуьр, диба гъваш;
Лазим затІ я, – мина зунжур къуба⁸⁶ гъваш,
Магъидин регъ, гъам рикІелай физ тахъуй.

---

⁸¹ Ад – тІвар.

⁸² Хурам – кефияр куьк хъун, шад хъун.

⁸³ Тевриз – Иранда шегъердин тІвар я, белки, тумаж гъа заманда гъанай гъизвайди тирвиляй гъакІ лагъана жеди.

⁸⁴ Сагъри – тумаждин са жинс.

⁸⁵ Зар-зиба – зарлу гуьрчег парча, диба – пекдин парча.

⁸⁶ Мина зунжур къуба – зунжур галай, мина цанвай къуба (уймах).

Яру кѣзаб⁸⁷ перемдиз я ярашух
Дере, мад гѣваш гѣрат⁸⁸, келегѣа, ягѣлух.
Гѣажиабас⁸⁹, дередикай архалух⁹⁰,
Кѣирд жуна гѣачиз вун хѣфиз тахѣуй.

Гила зун ваг векил хѣана рахада,
Амай гѣейри халкѣарни ваз аквада;
Агѣузвална таяр-туѣшер арада,
Наши⁹¹ парча, кими либас гѣиз тахѣуй.

Етим Эмин зайиф, я гѣал авачир,
Ччара фикир, са бед хиял авачир⁹².
Я тІалабдай хазина, мал авачир.
Гафар виниз, крар агѣуз жез тахѣуй.

Кѣазанфараз

Эй азиз, дили-вирана⁹³,
Чун хѣтин дустар жедани?

Дустунин мескен⁹⁴ датІана
Мегер икѣван дар жедани?

Виридаз дуст авай чка
Рехѣ ачух уѣлчуѣ хѣайила,
Чаз мегер дуст авай кѣапу
ИкІ кІеви хейбар⁹⁵ жедани?

Алемрун лап сан гѣаф я, –
Гѣич садазни вири сад туш.
Дустни масад сад садавди
Мегер барабар жедани?

Хѣсан за вун чир ийидай,
Белки заз вун акунайтІа.
Ви патав уѣлчуѣ ракѣайтІа,
Яраб вун бизар жедани?

Нече шумуд югѣ я хѣи, зун
Мажнун⁹⁶ хѣана чуѣллераваз,

---

⁸⁷ Яру кѣзаб – кѣзаб атІана яру парча ттунвай, яру кѣзаб авай.

⁸⁸ Гѣират – Афгѣанистандин шегѣер я, яни Гѣиратдай гѣайи келегѣа.

⁸⁹ Гѣажиабас – дередин са жинсинин тІвар.

⁹⁰ Архалух – валчагѣ.

⁹¹ Наши – инал усал парча.

⁹² И цІар садбуру икІа: «Вагай кІани девлет, хазина, мал авачир», масабуру: «Ви свас я, на вуч гѣайитІа чІал авачир» кІелзава. Бязи маса цІарарани дегішвилер ава, амма чаз гѣа ина авайвал гун меслят акуна.

⁹³ Дили-вирана – харапІ хѣанвай, барбатІ хѣанвай рикІ, канвай чка.

⁹⁴ Мескен – чка.

⁹⁵ Хейбар – инал кѣеле (кѣисайрик квай Хейбар кѣеле).

Тамарзу я дуст ақунихъ.
ИкІ рекъе цацар жедани?

Дуст дустунин зияратдиз
Агакъайла, нури-гуъзуъм⁹⁷,
Дустуниз дустун къапудал
Мегер бес дапІар жедани?

Етим Эмин лугъуда:
Дуст далудин дагъ язава.
Тушиз хъайла, бес гъавайда
ГъакІ мужаррад⁹⁸ тІвар жедани?

1870-1871-й.

Дустариз

Хабар къуртІа зи гъалдикай дустари,
Шукур-аллагъ, хъсан я, - лагъ дустариз.
ТІалабирди чпивай зи къастари
Хийир-дуа, игъсан я, - лагъ дустариз.

Хажалатар, хифетар зи дерин я,
Заз алахъай гуълуъшан югъ серин я.
Вил атІудач дуъньядикъай - ширин я,
Айиб мийир, инсан я, - лагъ дустариз.

Жув хъайила эвел халкъар арада,
Гила хелвет хажалатдик къурада;
Дердерикай хабар къадач ччарада,
Дуъньядин гъам гъижран я, - лагъ дустариз.

Бенде авач гъал гъикІ ятІа аквадай,
Дердиникай хабар къуна рахадай,
Фугъарадин гъакъикъатда аквадай.
Бей-адалат⁹⁹ дуван я, - лагъ дустариз.

Дустариз лагъ: гъафил тахъуй ахвара:
Ахир нефес жезава, лагъ, мукъвара.
«Етим Эмин амач, лугъуз, фугъара» -
Квез жериди са ван я, - лагъ дустариз.

Азиз дустар, килигдачни зи гъалдиз?

Салам-дуа я квез ширин мецелай,

---

⁹⁶ Мажнун – Лейлидал ашуқъ яз дели-дивана хъана чуъллера гъатай Мажнун; яни ашкъидай чуъллера гъатнавайди.

⁹⁷ Нури-гуъзуъм – зи вилин нур.

⁹⁸ Мужаррад – инал гъакІан буш, къуру тІвар.

⁹⁹ Бей-адалат – адалатсуз, гъахъсуз.

Азиз дустар, килигдачни зи гьалдиз?
Саил атайла куь патав къежелай,
Мегер зун гьич къведачни куь хиялдиз?

Аллагъдин мал пай идайла датІана,
Гъамиша куьз тада зун пай атІана?
Авачиз туш, ава хьич кьехъ ацІана.
Ше тахъайтІа, мам гудачни аялдиз?

Бес зун ихътин фугъара яз хъайила,
Хъай уьмуьрар дарвилелди фейила,
Зи патахъай гъейрибуруз гайила,
Вуч лугъуда бес куьне зулжалалдиз?

За зи арза шикаятна лагъана,
Дустар патав рисалатна¹⁰⁰ ракъана.
Зи бахтунай килигна яб тагана,
ВигъейтІа гьикІда кІан квачир чувалдиз?

Етим Эмин шикаятар лагаъид туш,
ТалгъайтІани садан рикІел алайд туш.
Килигайла, белки, масад авайд туш
Вичелай мустагъикъ¹⁰¹ аллагъдин малдиз.

Дустариз

Салам-дуа я квез, гъелбет,
Чи межелай рикІин, дустар.
Ччан аламаз хъана гъурбат
Шекердилаи ширин, дустар.

Фана дуьньяда гъам чІугваз,
Йикъар, йифер гьикІ акъудда?
Ачух дуьнья хъана чаз дар,
Алахъай югъ серин, дустар.

Куьне дуьнья терг авуна,
Чавай гъурбат хъайила куьн,
Гъам-хажалат авай фуруз
Аватна чун дерин, дустар.

Чна квевай хийир-дуа
ТІалабда – мубтала я зун.
Зулжалалди зи дердиниз
Белки, шафа ийин, дустар.

---

¹⁰⁰ Рисалатна – кхьена ракъана.

¹⁰¹ Мустагъикъ аллагъдин малдиз – яни закят къведай, вич закят гуниз виже къведай кесиби. И шиирди, Етим Эмин гьикъван дарвиле, кесибице яшамиш хъанатІа ва адан девир шаирриз кьимет авачир, абур гьикъван девлетлуйрихъ муьгътеж ийидай девир тиртІа, къалурзава.

Дустари дустуниз хийир
ДуъявуртІа къабул (и)йида.
Гъадис, гъикаят, риваят
Авазва тайин, дустар.

Агъади гайи баладиз
Сабур тавун туш хъи, гъелбет,
Дустаривай хъайила гъурбат,
ГъикІ хажалат тийин, дустар?!

Куъне, дустар, тІалаб ая,
Мубарак дарул ислатда,
Мегер куъ рикІел къвечни,
И мубтала Эмин, дустар.

Дустуниз хабар це

Стха, на зи дердерикай
Са хабар це дустуниз.
На зи сефилвилерикай
Са хабар це дустуниз.

Дуст завай къакъатна ччара
Хъайла икъван вахтара,
Вилерай фей накъварикай
Са хабар це дустуниз.

Йифиз-юкъуз рикІ чІулав яз,
Хъана сефил зи ччан цІраз.
На зи зайифвилерикай
Са хабар це дустуниз.

Гъинава?

Фагъумна за дуъньядин гъал
Гила чин эхир хъана.
Вуч фикирда, эй мусурман,
Куъредин хан гъинава?

Эхир заман мукъвал хъай чІал
Гила чаз загъир хъана.
Ай, адалат шар ийидай
Мирзе Гъасан гъинава?

Ваз аллагъди регъметар гуй
Ви Малламетбег къена хъи.
Мегътибеген эрчІи метІай
Къара гуълле фена хъи.

Ай, Асланбег есир хъана

Урусиятдиз фена хьи.
Гила гьикІда, эй мусурман,
Бес куьн диванар гьинава?

Инбуруз кьушунар лугьуз,
ХупІ чІехи бунтар хьана.
Яз аллагьдин кьадар я хьи,
Ам мусибатар хьана.

Гьажишагьлур заманада
Эсилафдин крар хьана.
Гила гьикІда, эй мусурман,
Бес эгъли инсан гьинава?

Ваз аллагьди рягьметар гуй,
Гьамид-эфенди кьена хьи.
Ай, пІипарун Гьажи-шейхин
Буба рягьметдиз фена хьи.

Ай, кьепІирви Гьажимурад
Кемендиз вигьенва хьи.
Гила гьикІда, эй мусурман,
Нукьмин инсанар гьинава?

Я гьакъикъат, я шариат
Я терикъат гьинава?
Я гьакъикъат, я аразилат,
Я берекат гьинава?

Эй сугъругли Абдурагьман
Бес куь иман гьинава?
Гила гьикІда, эй мусурман,
Эвел замана гьинава?

Шумудан мал, шумудан кІвал
Тулк авуна ганава хьи?
Шумуд алим, шумуд абид
Урусиятдиз фена хьи.
Фагьум ая, эй мусурман,
Бес куьн девран гьинава?

Етим Эмин йифди-югъди
Ребби лугьуз шежава.
Аман аллагь шад хьана чун
Мегьит зегьер жезава.
Куьре, Кьуба, авар дере
Буьтуьн есир кьазава.
Гила чна низ гьарагъйин,
Гьахълу султан гьинава?

1877-1878-й.

Наиб Гъасаназ

Эй адалат, вели Султан,
Эй играми Гъасан наиб,
Эй фелек сагъиби мяден,
Эй алама игъсан, наиб,

Ви стхаяр хъайтІа риза,
Са гъикая ахъайин за.
Къилел атай дуьшуьш-къаза
Дуьз риваят хъсан, наиб.

Хабар аш я, эвел тайин,
Дуьз хъайивал за ахъайин,
Гъакимариз хъана хаин,
Куьре хъайивал масан, наиб.

Эвел фасикъ-яхулару
ЧІурна къеле, еке пару,
Мийир тийир са кас дугъру
Хъанач, гъич са инсан, наиб.

Бунтар авун хъана еке,
ЧІур хъана хъи гъар са уьлкве.
Атана чал еке леке
Хъанач игъсан, лисан, наиб.

Рекъера гъатна чапарар,
Акъудна еке хабарар,
Дуьзмиш авур къван тапарар,
Дуьшуьшкаарар лисан, наиб.

Аваздалда хана, Куьре,
Яхуларни атай бере,
Къуьнел алаз къалуз дегъре
Тунач чи ругъ-раван, наиб.

Хъанач жаваб ийир са къил,
Ви гъарайдихъ агакънач гъил, -
Цав къакъан яз, кІеви яз ччил,
Жагъанач фир макан, наиб.

Дели къудуцІ хъана юлдаш,
Фугъараяр ийиз тараш,
Хъана уьлкве алаш-булаш,
Гъатна сад агъу-фугъан, наиб.

Гъар са угъриди, игриди,
Тунач сефилди, дугъриди,
Малд иес хъана дириди,

Шеръ авачиз я диван, наиб.

Хупарламиш хъана эллер,
Буьтуьн далда хъана чуьллер,
Чир хъайила, хана эллер
Течиз гьисаб я сан, наиб.

Вирибуруз хъана зарар,
Хиве гъатна еке ппарар,
Низамдивди хилафарар,
Хъана агъзур-залан, наиб.

Гъкимариз атана хъел
Дугъри, игри тунач хьи эл,
Къурмиш хъана атана хьи сел,
Акъатна хьи тIурфан, наиб.

Бязибуруз хъана хелвет,
Бязибуруз гъам-хажалат,
Бязибуруз хъана гъелбет
Къизил къифран макан, наиб.

Бязибуруз хъана даягъ,
Бязибуруз хъана дустагъ,
Бязибурун вилеллаз нагъв
Хъана тегъер хазан, наиб.

Бязибурун хъана бейгъал,
Бязибурун тарашна мал,
Бязибурун чIур хъана кIвал,
Гур кас (а)вачиз, наиб.

Бязибур туьнбуьгъ ийиз гатаз,
Бязибурув хиве къаз таз,
Бязибуру хифет чIугваз
Хъана хата-зиян, наиб.

Етим Эмин са бейчара,
Хифет чIугваз хъана пара.
Хъана Мажнум хъиз фукъара
Амукъна бейниван, наиб.

1877 лагъай бунтариз

Шумудан мал, шумудан кIвал
Тулкуниз акъат хъана хьи,
Шумуд садан эгъли-аял¹⁰²,
Етим-есир гъат хъана хьи.

---

¹⁰² Эгъли-аял – паб-аялар.

Къиникъ са затІ туш хъи акъван, –
Адалат чаз хъана масан,
Ахквазамач Мирзегъасан¹⁰³,
Им хупІ мусибат хъана хъи.

ХупІ жава я, гъакъуниз пад
ГъакІ тІалабай Гъажи-Мурад,
Ви эвледар жеда жавад,
Им хуб мусибат хъана хъи.

Россиядин кІеви зулум
Са къуз адаз жеда къалум.
Ийиз ацукъ сабур, фагъум –
Им вуч мусибат хъана хъи.

Ших-Бубади чІугур азаб,
Рази хъана уллу аббаб¹⁰⁴
Мус ахквада и инкъилаб¹⁰⁵,
Им вуч мусибат хъана хъи.

1877–1878-й.

Нефсиниз

Эй залум нефс, ви гъиляй зун ажиз я.
Ваз гайи тІербия вуна хуьдайд туш.
Хийирд кардал вун мидам мерез я,
Я вун хийир, шар, игъсан чидайд туш.

Мез ви лал я, япар пеши, вилер кур,
Гъилер члахъ, кІвачер къецІи, тамам кур,
Мекир гзаф, гъакъ ви хлаф, хиял чІур,
Дуьнья, белки, бес я мад лугъудайд туш.

Пеше даим мекин-фитне, дяве-къал,
Гъибат пара, къалби-къара, рикІ дагъал,
Фикир бургъа, фиил къавгъа, бед хиял,
Дуьнья-девлет ви рикІелай фидайд туш.

Жасан тенпел, инсаф рикІел гъиз течиз,
Акьул зелил, фагъум тІимил фитне йиз,
Амал азгъун, мидам чапхун уьмуьр физ,
Инсанвилини зерре лишан вак квайд туш.

Етим Эминаз – мубталадиз
Ви сад тирвилини нур къала дуьз,
Вуна гъидаят тагайтІа баладиз,

---

¹⁰³ Мирзегъасан – шиирда авай тІварар бунтунини иштиракчияр я.

¹⁰⁴ Уллу аббаб – инал а

¹⁰⁵ Инкъилаб – инал дегишвал.

Мегем ам залум сабур ийидайд туш.

Алкьвадар Гьасан Эфендидин цІийи кІвалериз

Мубарак хьуй, стха, ваз цІийи кІвалер!
Адаллай диванар хупІ ярашух я.
Тамам буьтуьм эллер гьатна шадвиле
Кагъаз гьуькуьм хупІ ярашух я.

Аваздалди кьведа нече мин инсан
Мубарак хьуй лугьуз ваз, найиб Гьасан.
Къапудал кутІун зунжурда аслан
Ихьтин кьариб инсан хупІ ярашух я.

Къапу бажа буьтуьм михьиз айна я,
Хварасан чешне я, хайбар кьеле я,
Пичдин бахара я, ференг чешне я,
Къизил мина айван хупІ ярашух я.

Килиг, адет икІ я – яз гьакиманир
Адетдилаь хилаф ятІа аку тІун.
Фирдаусдин багъ я мад дада женнет
Миски анбар рейгъан хупІ ярашух я.

Етим Эмин, гадра ви кьамаш-хифет,
Имни са вад югъ я дуьньядин, гьелбет.
Ганва дустариз са вад къан девлет
Гьалун девран хупІ ярашух я.

Дуванбегдиз

Дуванбег, зи фугъаравилиз килиг,
Гьар са чІавуз квахьдайди туш хъсанвал.
Аллагъ патал хьуй ичІи гьилиз килиг,
ГьакІ квахьдайди туш хъсанвал.

Ваз чида, зу гьалар ваз аквада.
Хеб хьиз ава зун жанавуррин арада,
Маса гьейри туькмиш авур дуьньяда
Имарат хьиз эцигайд туш хъсанвал.

Жафа я хьи, жувал са гьахъ алачиз,
ИкІ тІарашун даях-арха галачиз.
Хиял мийир менфятни авачиз
ГьакІ арадай квахьдайди туш хъсанвал.

Етим Эмин мубтала я, шежава,
Гьиле амай затІар тІарашиз жезава,
Куьмек авуртІа, вавай жезава.
Виридалай виликди я хъсанвал.

Духтурханадай чар¹⁰⁶

Фана дуьнья, вавди я зун, вавди буьтуьн гъам жедани?
Агъади халкъ авуна, ви гуьгъуьл ачух къар гъинава?
За хифетрин сан гуналди гага тамам жедани?
Жумла алем хъуй, мерекуьтни чар гъинава?

Къиникъ важаиб я къийибуруз чалай вилик...
Инсанарун хийир такІан гъа инсан чІуруд я хъи,
Акур ксар аватІани гъасилу цин умуд я хъи
Дарман авуна, дава тахъай икІ тегьер азар гъинава?

Шукур хъуй ваз, сад аллагъ, зи рикІ чІулав, хъанва дар.
На халкъ авур ви лукІар иеси ву я, ятІа вид я къадар
Бендедин къил акъат тийир им вучтин я азар?
Агъади гайи дердиниз дарман ийир устІар гъинава?

Хифетдилаь бул затІ авач, шадвилер чаз масан я хъи,
Дустари чаз хийир-дуьа авуртІа чаз, гъам игъсан я хъи,
Зи рикІе са метлеб ава, а зи лукІ я, инсан я хъи,
ви хиялар яргъал ала, гила вин къастар гъинава?

Дуьньяда инсан жедани ажал-завал, агъри-вачир?
Шумудни са бенде ава мескен, ватан, ери-вачир?
Гъар са касдин югъ им я хъи, рикІел къвери багъри-вачир
Мелик стха, хва амукъуй, Эмин, вин дустар гъинава?

Билбил

ХупІ рахада билбил сегьер вахтунда,
Са гъамни авачир гъайван бахтавар!
Цуькведивди дигай гатфар вахтунда,
Гъала гила жуваз девран, бахтавар!

Шумудни са нагъма кІелда ви назди,
Гъар са тегьер рахаз гъар са авазди?!
ХъуьтІуьз тади гана хупІ ваз аязди,
Гила ачух я ваз майдан, бахтавар.

ХупІ шад-хурам тушни вун ви бахтунал,
Цуькверивди дигай гатфар вахтунал!
КІанзава ваз: ацукъ цуьквер тахтунал,
Амай ничхиррин из дуван, бахтавар.

Цуькверивди къугъун я ви кІвалахар,
Чуьллера хъваз таза къайи булахар.
Рахаз гъар са аваз, ийиз дамахар,
Гъарай-эвер вуч я ви ван, бахтавар?

---

¹⁰⁶ Б.Исмаилован кІватІалда гъатнавай жуьреда.

Ашкѝи гѡавалу я, – ваз кѡарар авач;
ХѡуѣтІуѣн зегѣмет амач, ваз хабар авач,
Вучда, ваз акунач, ваз хабар авач,
Етим Эминан гѡамни гѡижран, бахтавар.

Эмина вич рекѣдаила, лагѡай чІал

И дуѣнѣя са фана багѡ я,
Куѣне квез гѡуѣрмет ая тІун.
Гваз фериѣи вад юкІ агѡ я,
ШейтІандиз нянет ая-тІун.

Гѡарам немир куѣне квез чиз –
Халкѡ авуна вири рекѣиз.
Чун халкѡ аур чи халикѣдиз
Шукур гѡиз минет ая-тІун.

Шукур хѡуй, я сад аллагѡ, ваз,
ГѡикІ фиѣа чун гунагѡар гваз
Кѡийилани, яраб и чаз
Вунани рягѣмет ая-тІун.
Гѡахѡ я, чун рекѣѣа вири,
Амукѣдач гѡич са кас гѡейри.
Нече-шумуд ажуз-ѣири...
Са касѣиз мугѣлет ая-тІун.

А Эмина лагѡай гафар
Дуѣнѣя акваз, рикІ хѡана дар.
Я сад аллагѡ, чи пайгѡамбар
Рази жер гѡуѣрмет ая-тІун.

Веси

Зун кѡейила тязиятѣиз кѡвеѣаѣи,
Ачух дуѣнѣя, я сагѡ ччан тахѡаѣд атуѣ.
Зи гѡалѣикаѣ хабар тирбур ягѡаѣи
Архаѣикаѣ хѡсанвал тахѡаѣд атуѣ.

Килиг, за хѡиз икІ етимар хвеѣиѣи,
Зун хѡиз эхир кана кабаб хѡаѣиѣи,
Зун хѡиз гѡавая ччан гѡиляѣ феѣиѣи,
Зи рикІикаѣ гѡам пияла хѡаѣд атуѣ.

Заз хѡиз архаѣикаѣ са югѡ тахѡаѣи,
Зун хѡиз алтІушна пехѡери чухѡаѣи,
Зун хѡиз тарашна вири мал тухѡаѣи,
Заз хѡиз гѡа ихѡтин зулумар хѡаѣд атуѣ.

Зун хѡиз етим хвена пашман хѡаѣиѣи,

Заз хъиз хайидакай душман хъайиди,
Зун хъиз зайиф, гъал перишан хъайиди,
Я са кесиб, гъахъ рикӀел алайд атуй.

Етим Эмин, на етимар хуъналди,
Ваз арха жеч ви весияр туналди,
Татуй залум зи мейитдин ччиналди.
Яд кас атуй, – са инсаф авайд атуй.

АШКЪИДИКАЙ ЛАГЪАЙ ЧІАЛАР

Бахтавар

Вун фелекди ширинна заз,
Таза живан я бахтавар.
Гъар са чІавуз вун рикІеллаз
Гъал перишан я, бахтавар.

Гуъзел, вун зи рикІелай фич,
Битмиш хъайи нуъгедин ич.
Вун туна за гъейри яр гъич,
Гуъгъуълдиз кІан я, бахтавар.

Гуъзел, вун тек я дуъньяда,
ХупІ зи гуъгъуълди вун къада,
Билбил хъиз ширин рахада,
Вун эрзиман я, бахтавар.

Гуъзел Эфриз, зи рикІин сир
Ахъайич, хъайитІа ваз чир,
даим вун я, – хъухъ-тІун ваз чир,
Гъа ви са ччан я, бахтавар.

Къаш-къамат я гъар тегъердин;
Хуш сифет я, сив шекердин,
Маншааллагъ ви бегъердин
Ажеб заман я, бахтавар.

Завай яргъаз жемир, суна,
Зун икІ сефил тамир вуна,
Гъейри яр мад къамир вуна
Минет, аман я, бахтавар.

Етим Эмин хъана ажиз
Вун паталди, гуъзел Эфриз.
Давасуз хъайи дердиниз
ТІебиб¹⁰⁷ дарман я, бахтавар.

Яр

Мийир тІун, – ваз минет, чара, дад-бидад,
Зи рикІ сефил я, мадни дар имир, яр.
На зи гъамни-хифет гъамиша эбед
Зи далудал кІеви ппар ийимир, яр.

Дуънья сад хъиз фидай гъа югъни йиф я,
Бедгъавая, уъмуър икІ фин гъайиф я.

---

¹⁰⁷ ТІебиб – духтур.

Зи гъал сефил я хьи, рикІни зайиф я,
Зи кайи рикІ вуна тІар ийимир, яр.

Зун дертэгъли я, вун дава-дарман я,
Ви хуш дидар акун зи эрзиман я.
Зун ваз хаталу я даим, – аман я,
Хата гуъзетна, са кар ийимир, яр.

Зи дердиниз тІебиб¹⁰⁸ ава кІевера,
Вун я хьи, мад авач масад ччилера.
Килиг тийиз туна вуна, чуъллера
Мажнун¹⁰⁹ хъиз зун гъейран ийимир, яр.

Ваз аквазва зи ччандин сефилвилер,
Дар ийимир заз икъван цавар-ччилер,
Гъам чи арада-вай, мад жери сирер
Алемриз на ашкара ийимир, яр.

Етим Эминан гъам-хифет пара я.
Аман, минет: вуна заз са чара я.
Зун ваз хаталу я, уъзуъкъара я,
Халкъариз вуна мад арза ийимир, яр.

Къудратдин кар

Рехъди винел фидайла зун,
Са къудратдин кар акуна.
Гъуъруъ-гилмандиз ухшар
Лап тенг барабар акуна.

Ашкъидалди камар вегъез,
Килигайла, сивни хъуърез,
Ажеб ширин рахана мез,
Юкъва-ваз камар акуна.

Вичел алай таза либас,
ХупІ ажайиб вун я сарас,
Жгъай касдив мунасиб яз
Гъуъруъдиз ухшар акуна.

Гуъзел яр, вун шем-чирагъ я,
Битмиш хъайи таза багъ я,
Зулейхадин буй-бухах я,
Заз рушан тавар акуна.

---

¹⁰⁸ ТІебиб – сагъардайди, духтур.

¹⁰⁹ «Лейли ва Мажнун» тІвар алай куьгъне къисадин герой. Ашкъидин гужлувилай Мажнун дивана хъана, яни къилиз эсер ягъайди чуъллера гъатналдай.

Зи азиз

Къушма, за вин тариф ийин
А зи азиз сагъзамани?
Буна заз дугъри хабар це
А ви дамах чагъзамани?

Вун сагърай акъван иер,
Айнахана я ви вилер,
Хинедавай лацу гъилер
Аманат яз амазмани?

Ярдин сифет гзаф гуъчег,
Лацу хъуъхъвел къара бирчек,
За лагъайвал хъана керчек.
Вун зи чІалахъ агъазмани?

Ярдиз ава гзаф абур
Къвед хъиз къекъвед такабур,
Самарканд чар хътин хур
ХукІун туна сагъзамани?

Эминаз хъана хажалат,
Салам-дуа я ваз, тават,
Гъиляй гъилиз вугай савкъат
Аманат яз амазмани?

Багъалу яр

Багъалу яр, вун айру жез хиялмир,
Минет хъуй ваз, зун и гъилди кана, яр!
Заз и сефер гъамарикай завалмир,
Керемни Эсли хъиз чун къвед кана, яр!

И дуъньядин гъава залан азар я,
Гъал четин я, севдуъгуъм, хъухъ ваз хабар.
Зи гъавурда акъукъ-тІун вун, азиз яр:
Гъикъван хъурай зун ина, вун ана, яр?

Пагъ, ви къамат – вун женнетдин рейгъан я,
Гъич шак авач, яр дагъларин жейран я,
Ви буй-бухах акур къванбур гъейран я:
Ваз вирида шекер, вирт – лагъана, яр.

Гъич бендедиз на дил-жаваб чир мийир:
Гъейри бед яд ксариз сир чир мийир:
Етим Эминан рикІ на ифир мийир.
Ви ашкъидиз за пияла хъвана, яр.

Эминни адан яр

ЭМИН

Гуъзел яр, зун гъатнава ви дердина
Йикъалай-къуз зи гъам артух жезава.
Ирид йис я, гуъзел, зун (а)ваз женгина,
За вавай гил(а) дугъри хабар къазава.

Яр

Севдуъгуъм яр, вуна куъз хажалатда,
Зун дуъньядал акунатІа, – ваз ава.
Заз хабар я ви дердиникай, заз чида:
Зани на хъиз гъам-пияла¹¹⁰ хъвазава.

ЭМИН

Дуънья са затІ я, метлебар жгъайтІа;
ТахъайтІа туш, за лагъайвал тахъайтІа.
Жафа хъана, вун ччарада тухвайтІа,
Шумудни ад ви дердиник квазава.

Яр

Севдуъгуъм яр, на кІусни къайгъу имир.
Зи гъакъикъат гила къванни хъухъ-тІун чир,
Икъван гагъди нив авуна за ви сир?
Вун куъз шеда? Зун гъа ви яр язава.

ЭМИН

Эмин гада кІевиз шеда и къара.
Хуъз гайи сир дуъзда хъана ашкара.
Я са югъ туш, са гъафте туш, хейл къара
На зи уъмуър бадгъавая тазава.

Яр

Гуъзел-халум зулжалалди гайид туш,
Гъич са чІавуз гъам рикІелаи фейид туш.
Гъич садрани сир ччарадаз гайид туш,
Гъар вахтунда «Эмин!» лугъуз шезава.

---

¹¹⁰ Гъам-пияла – гъамунин, хажалатдин пияла. Пияла – ички хъадай фенжан, гъа хъадай затІ вич.

Гуъзел

Ирид йис я вун заз яр яз гъамиша¹¹¹,
На рикІин сир лугъудай хъи заз, гуъзел.
За ваз лугъур са гаф ава, инал ша.
Я тахъайтІа, зун гъанал къвен, – къваз, гуъзел.

Заз чир жеда, гуъзел, вун зи яр ятІа,
Ттаб имир на, эхир жери кар ятІа,
Чи къведанни рикІ дуъз барабар ятІа,
Вун атана зи патавди къваз, гуъзел.

Адет я хъи, дустар ара агатда;
Вун такуртІа нагагъ, зи рикІ акъатда,
Гъайиф я, вун бедназардик¹¹² акатда,
Къвекъемир вун акъван дамах гваз, гуъзел.

Гъам чІугвадай касдин гуъгъуъл икІ жеда.
Гъар са касдин адахлидал рикІ жеда.
Ви хиялдай, алагуъзли, гъикІ жеда
Икъван хифет¹¹³ тагайтІа на заз, гуъзел?

Етим Эминан гуъгъуълар шад жеди,
Гъар са касдин адахлини сад жеди.
Ттаб мийир на, – дустар ара яд жеди.
Ваз чидачтІа, икІ я адет яз, гуъзел.

Ярдиз минет

Зи рикІикай хъуй ваз хабар,
Ша, аман, ваз дад я, гуъзел.
Гуърчетгвилин авач къадар, –
Асул мяден яд я, гуъзел.

За ийирди я ваз минет.
Гъавурда гъат, я беймирвет¹¹⁴,
Зун дарвиле тамир, гъелбет,
Зи дил-жаваб¹¹⁵ сад я, гуъзел.

Фагъумна за буй-бухах,
Гъич шак авач, – женнетдин багъ.
Рахун ширин, ачух кабагъ
Акун са мурад я, гуъзел.

---

¹¹¹ Маса вариантда и цІар икІ я:

Ирид суз заз яр хъана вун гъамиша.

¹¹² Бедназар – вили атІуй.

¹¹³ Хифет – хажалат, дерт.

¹¹⁴ Беймирвет – мирвет авачирди, инсафсуз.

¹¹⁵ Дил-жаваб – мецин жаваб, инал: мецин икърар.

Валай гъейри авач заз яр;
Мийир, ччан яр, на зи рикІ дар.
Хурал алай къизил анар
Зи ччандиз дарман я, гуъзел.

Шекердилаи ширин я вун.
Ви гъам чІугваз амукъна зун.
КІани яр жувавди дакъун
Дуъньядин гъижран¹¹⁶ я, гуъзел.

Ттаб мийир на; вун нин яр я?
Лагъ вуна заз, зи рикІ дар я.
Етим Эмин бейхабар я,
Гъахъ жаваб заз лагъ-тІун, гуъзел.

Зав рахамир

Завай са хата хъана вун яр къуна:
Ви гъакъикъат чир хъанач хъи заз гуъзел¹¹⁷.
На заз рикІелай тефидай кар къуна,
Зав рахамир, завай яргъаз къваз, гуъзел.

Эвел къилий дуъз акуна ви луькІуън,
Гъахъний зун ви чІалахъ хъанай, за гъикІин?
Ваз ихтияр я, жемир вун къве рикІин,
Ажуз хъана, гъейрибурал¹¹⁸ къаз, гуъзел.

«Гъейрибуруз сир лугъумир» лагъайла,
Вуж хъуй бес а лагъайди, вун тахъайла?
Вун яр хъана, вавди мецел рахайла¹¹⁹,
Вавни жеда еке дамах-наз, гуъзел.

Яр хъайила, ярдин рахун сад жеда;
Сад садаз акурла, рикІер шад жеда.
ГъакІ тахъайтІа, дустар ара яд¹²⁰ жеда.
Ваз чидачтІа, адет гъакІ я яз, гуъзел.

Гъич мецелди рахазмач вун эвел хъиз¹²¹,
Дустарин сир ахъайдани гъенел физ?
Етим Эмин затІни течир аял хъиз
Алдатмишиз кІанзавани ваз, гуъзел?

---

¹¹⁶ Гъижран – гъам-хажалат.

¹¹⁷ Маса вариантра икІ лагъанва:

Са хата хъана завай вун яр къуна.

Ви гъакъикъат чир тахъана заз, гуъзел.

¹¹⁸ Гъейрибурал къаз, яни масабурал алцумиз, меслят гъиз, хабар къаз вуч ийидатІа тийижиз ажуз хъана, къве рикІин яз.

¹¹⁹ Маса вариантда: Яр я лугъуз ширин мецел рахайла.

¹²⁰ Яд жеда – ччара жеда, чІур жеда.

¹²¹ Маса вариантда: Куъз луькІуъндач ви мез завди эвел хъиз?

Ваз маса яр хъана, гуъзел

Мубаракрай ваз ви ашна,
Ваз маса яр хъана, гуъзел.
Икъван гагда чидачир заз,
Гида хабар хъана, гуъзел.

Хъайивал хабар галукъна,
Валай ахътин кар алакъна.
Вучда за дуъньяда-мукъна.
Икъван рикІ тІар хъана, гуъзел.

Туба хъуй мад яр такъуниз,
Ихътин крар мад тахвуниз.
Дишегълидкай дуст такъуниз,
Квел ихтибар гъана, гуъзел.

Картарикай вич я лачин,
Гуъзел суърет чар я вичин,
Ачухна къе лацу тир ччин,
Сунайрин султан я, гуъзел.

Буюрмишин ваз са буйругъ,
Четин кар я ярдин къуллугъ,
Мегер къвечни ваз зи язух,
КІанда хъун къарадал, гуъзел.

Са къуз ракъар, са къуз цифер,
ЧІулав зилфер, лацу хъуъхъвер,
ГъикІ акъудда йикъар, йифер,
Акваз кІан я вун заз, гуъзел.

Етим Эмин, лагъ на са чІал,
Минетдалди, ийиз шел-хвал.
Гил атІана зи рикІин гъал,
Къакъатна вун яргъаз, гуъзел.

Акваз кІан я

РикІ чІулавмир, суна билбил,
Заз ви дидар акваз кІан я¹²².
Эрзиман я галаз вахъ вил,
Вун къаршидал алаз кІан я.

Ша, фимир яр, вун паталди¹²³,
Сабур ая къвер гаталди,

---

¹²² И къве цІар маса вариантда икІ кхъенва:

РикІ чІулав я, суна билбил,

Аман за ви дидар кІан я.

¹²³ Паталди – инал хуърай экъечІна масаниз.

КІани ярдин ччан паталди
Вун ватанда аваз кІан я.

Ша, экъечІ, яр, вун утагъдиз,
Цуькведивди дигай багъдиз.
Сир ахъайиз, дамагъ-чагъдиз,
Хелвет кІвале аваз кІан я.

Пашман я зи чІулав гуьгъуьл,
Къакъан я цав, кІеви я ччил.
Гъикъван хъуй зи ччарадал вил?
Тавар суна жуваз кІан я.

ХарапІа хъуй гъа и къуза.
Къадир-аллагъ, я вид къаза.
ГъикІда вакай, жейран таза?
Вун зи къвалал алаз кІан я.

Терг ийич за къейитІани,
Керем¹²⁴ хъиз зун кайитІани,
Гъикъван яргъал фейитІани,
Ччанда дердер амаз кІан я.

Етим Эмин хъана бейгъал,
Гъар акур къван ийиз шел-хвал.
Ам вуч я, яр, вун авай кІвал?
Вун зи кІвале аваз кІан я.

КІани яр

Са эрзиман¹²⁵ гъатнава, яр, зи ччанда,
Аман, минет, ша, ваз дад я, кІани яр,
Ширин мецел вавди рахун заз кІанда,
Асул абукевсер¹²⁶ яд я, кІани яр.

ИкІ жедани кІанибурун дуствилер,
Са жизвидал на ви ччанда тваз хъилер
Ван хъайитІа, айиб мийир, эй эллер,
Вун акурла, зи рикІ шад я, кІани яр.

Зае хъана¹²⁷ жегъил уьмуьр ви бада¹²⁸
Вав барабар авач Куьре-Къубада,
Хуьда за вун дере, зербаф, дибада.
Ашнаирин ашна сад я, кІани яр.

---

¹²⁴ Керем – машгъур «Эсли ва Керем» тІвар алай къисадик квай Эслидал ашукъ яз цІай къуна кайи Керем.

¹²⁵ Эрзиман – рикІиз кІани кар, мурад.

¹²⁶ Абукевсер – инал къейидал ччан хкидай яд (хкетари квай).

¹²⁷ Зае хъана жегъил уьмуьр ви бада – уьмуьр нетижасуз гъакІ фена, пуч хъана.

¹²⁸ Бада – бад гъавая, гъавайда, нетижасуз.

Авач, яр, заз йифен ахвар, кѣан кѣарар,
Седефдилаи гуѣрчет я лацу сарар.
Бес гѣикІ хѣана, яр, за вав авур икѣар?
Вун акурла, зи рикІ шад я, кІани яр.

Етим Эмин кабаб хѣана кана хѣи,
КІани ярди зи шад гуѣгуѣл хана хѣи.
Зун тергна, яр, вун гѣейридаз фена хѣи,
Гатфар фена, гила кѣуѣд я, кІани яр.

Алагуѣзли

Жедач жал дердиниз чара,
Себеб, дарман, алагуѣзли?
РикІ чІулав я чи и кѣара,
Гѣал перишан, алагуѣзли?

Гѣиллебазвал имир вуна,
Айру¹²⁹ хиял ччанда ттуна.
На чун гѣикІа ялгѣуз туна,
Гѣал перишан, алагуѣзли?

Атана хѣи, яр, ви ччамар.
ЦІай куѣкІуѣнна куда ччанар.
Гѣикѣван чІугван за ви гѣамар,
Ччан эрзиман алагуѣзли?

Акѣудна рикІ и азарди,
Гѣам чІугвар кѣван ччан бизарди.
Жеч ви тай женнет базарди,
Гѣуѣри-гѣилман алагуѣзли.

Акѣваз, яр, вун и зулалди.
Девран гѣалин шадвилелди,
Атайла вуч зи кІвалелди,
Азиз мугѣман, алагуѣзли.

Алагуѣзли, вун зи яр тир,
Кай рикІикай ваз хабар тир.
Несиб-кѣисмет¹³⁰ вичин кар тир.
Дердин дарман алагуѣзли.

И чІал лагѣай Етим Кѣази,
Гѣайиф, уѣмуѣр хѣана кѣуѣзи,
Жигер, батѣри кана на зи,
ЧІугваз гѣижран, алагуѣзли.

---

¹²⁹ Айру – ччара.

¹³⁰ Несиб-кѣисмет – кѣисмет хѣунухъ.

Я бахтавар

Къвез хъфида вун булахдал
Галаз таяр, я бахтавар.
Къекъведачни хупІ дамахдал,
Гъилихъ цамар, я бахтавар.

Вердиш кард хъиз эгечІда вун,
Уъркуътмиш¹³¹ жез къекъечІда вун,
Хъуъррез-хъуъррез экъечІда вун,
Заз гуз тавар¹³², я бахтавар.

Вун тухуз лап мукъвара ава,
Ваз гъазур тир ччамар ава,
Чаз хабарсуз ваз яр ава.
Им вуч ванер я, бахтавар?

Етим Эмин, вун гъафилда,
Гъал перишан, рикІ сефилда.
Эцягъич за ви гуьгъуьлда,
Ажеб тавар, я бахтавар.

Эй, зи гуьзел

Эй, зи гуьзел, дилбер халум!
Зи ччанда са мерез¹³³ ава.
Ви гъалар жез тахъуй тебдил¹³⁴,
Вун зи рикІел алазава.
Вун авай гъар са межлисда
Керем, Эсли авазава,
Зи гъалдикай заз хабар я,
Зи рикІ завай ччараз ава.
Гъайиф тир зи эвел чагълар¹³⁵,
Ширин беден къуразава.

Вун кешкин чир хъаначиртІа,
Зун дарвиле жечир, гуьзел
Са вахтунда, гъич са чІавуз,
Вун зи рикІел къвечир, гуьзел.
Лав-лам такун фи-къаряти¹³⁶;
За вун къамал къачир, гуьзел.
Зун дарвиле ттуна вуна,
Зал душманар хъуьрезава.

---

¹³¹ Уъркуътмиш – хкуниз.

¹³² Заз гуз тавар – заз дамах гуз.

¹³³ Мерез – инал азар.

¹³⁴ Тебдил хъун – дегиш хъун.

¹³⁵ Чагълар – вахтар.

¹³⁶ Араб чІалал: зун зи хуьре хъаначиртІа.

Талигъсузбур¹³⁷ са жергеда
Гъикъван ава ийиз хифет,
Гуъзел беден чІугваз гъижран,
Хкакъ тийиз¹³⁸ авур минет.
Азардикай хабар яхъ на,
Зи гъал язух хъана, гъелбет.
Гъарай, дустар, заз са чара!
Яр ацукъна кІвале, хелвет,
Магъидин регъ алаз метІел,
Зардин кифер хрзава.

Зи дердиниз вун дава я,
Валай гъейри авач дарман,
Вун цІувад къан варз я, гуъзел,
Авач ви тай, магъи-жегъан¹³⁹,
Ви стхайри, акърабайри¹⁴⁰
Вун масадаз гана гил ман.
Гъич вуна къабул ийимир,
Са легъзеда ччанни къурбан.
Яр, ви гъамар гъатна хиве,
Етим Эмин къуразава.

Суна, за ваз лугъун са чІал

Суна, за ваз лугъун са чІал
Базардаллай чар я Зуъгъре.
Гъа ваз туъквей тІвар ала вал,
Ажеб масан тІвар я Зуъгъре.

Зи рикІ я хъи гъаф чІулав,
Ширин ччандив къекъвез ялав.
Акъваз тавун вун зи къвалав
Ажеб чІуру кар я, Зуъгъре.

Сад аллагъди гана ваз пай,
Куъре мегъалда¹⁴¹ жеч ви тай.
Фирдавут женнетда авай
Гъуъруъдиз ухшар я Зуъгъре.

Гила заз гъикІдатІан чидач,
Заз тайин хабар жигъидач,
Зи медедда¹⁴² касни къадач,
Зун мягътел серсер я, Зуъгъре.

---

¹³⁷ Инал: бахтсузбур.

¹³⁸ Хкакъ тийиз – дуъньядин варз.

¹³⁹ Магъи-жегъан – дуъньядин варз.

¹⁴⁰ Акърабайри – мирес-виресди, мукъва-къилийри.

¹⁴¹ Мегъал – инал округ.

¹⁴² Медедда – къайгъуда.

Гъуруьдиз ухшар акуна

Рехъди винел фидайла зун,
Са къудратдин кар акуна.
Гъуьруьни гъилмандиз¹⁴³ ухшар,
Лап тенг¹⁴⁴ барабар акуна.

Ашкъидалди ккамар вигъез,
Килигайла сивни хъуьрез,
Ажеб ширин рахада мез,
Юкъва-ваз камар акуна.

Вичел алай таза либас,
ХупІ ажайиб вун я сарас.
Жагъай касдиз мунасиб¹⁴⁵ яз
Гъуьруьдиз ухшар акуна.

Гуьзел яр, вун шем-чирагъ я,
Битмиш хъайи таза багъ я.
Зуьлейхадин¹⁴⁶ буй-бухах я,
Заз гъар рушан тІвар акуна.

Гуьлебатун я ярдин тІвар,
Пелен юкъва самаркъанд чар¹⁴⁷,
Ви гъалдикай хъана хабар,
Эминаз ахвар акуна.

Гуьзел яр

Гуьзел яр, зун дертэгъли ийимир на,
Дердиник кый вун рекъай акъудайди.
ШейтІанвална тушир рекъе вун ттуна,
Дугъри рекъай, гуьзел, вун акъудайди.

Алагуьзли, ша хамир на зи гъава,
Рекъибдин¹⁴⁸ мецел жемир вун ява.
Айиб вид туш, зи кар чІурайди ава,
Нубатлу гъам я фелекди гудайди.

Вуч авуртІан вав зи кар авач, азиз.
Ваз агъ ийиз зи мецелай къвеч, азиз,
Ша, мийир на, вазни хъсан жеч, азиз,
Ам шейтІан я, ваз и крар чирайди.

¹⁴³ Гъуьруьни гъилмандиз – инал женнетдин иесийриз.

¹⁴⁴ Тенг – дуьз.

¹⁴⁵ Мунасиб яз – кутугнаваз.

¹⁴⁶ Зуьлейха – «Юсуф ва Зуьлейха» тІвар алай къисадик квай, гзаф гуьрчег гада тир Юсуфал ашукъ хъайи везирдин папан тІвар.

¹⁴⁷ Пелен юкъва самаркъанд чар – пелен юкъ чар хъиз лацу я.

¹⁴⁸ Рекъиб – са дишегъли кІанз акъажунар ийизвай итимрикай ва я са итим кІанз акъажунра авай дишегълирикай сад.

Шак авач, захъ ашкъи-гъава галукъна.
Ваз кІан жемир зун гъам чІугваз амукъна.
Етим Эмин гзаф хъел кваз ацукъна,
Фагъумда за гила вун тухудайди.

Назлу дилбер

Вун паталди, назлу дилбер,
Зи сефил рикІ тІар хъана хъи,
Зи шад гуьгъуьл фена бада¹⁴⁹,
Ачух дуьнья дар хъана хъи.

Султанбеги – зи ярдин тІвар.
РикІел гъайла, зи рикІ я дар.
Къве вилелай атай накъвар –
Ирид ччиле къар хъана хъи.

Я иллагъи, ахътин ви кар,
Етим Эминан рикІ я дар.
Дуьньяд мурад – севдуьгуьм яр
РикІяй къат тир¹⁵⁰ кар хъана хъи.

Ваз зи гъалдикай хабар авачни?

Яр, зи винел гъам, хажалат атана.
Бес ваз зи гъалдикай хабар авачни?
Гъижран чІугваз назик зи рикІ атІана,
Пашман я зун, бес ви рикІел-ламачни?

Я эллер, заз са гъакъикъат яр хънач.
Авач лугъуз вил атІудай кар хъанач.
Я заз сагъигъ¹⁵¹, саламат са тІвар хъанач.
Алагуьзли, бес вун цел къван къведачни?

Яр, вуна даим рикІиз гъижран гумир,
Эхир инсаф хъсан затІ я, ччан кумир,
Наз маса гуз икъван на инсан кумир.
Залум, вахъ кІус, зерре инсаф авачни?

Даим зи мурад я гуьзел хъунухъ сагъ,
Гъар межлисда дамах саз яз, кефи чагъ.
Дуьзмишайла хурал на женнетдин багъ,
Къерехда авайдаз са емиш гудачни?

Дуьнья ачух я, гуьлуьшан рагъ аваз,

---

¹⁴⁹ Бада – инал манасуз, метлебсуз.

¹⁵⁰ Къат тир – акъат тийир.

¹⁵¹ Сагъигъ – дуьз тир, керчек.

Куъз шеда, яр, чапла виле нагъв аваз?
Фекъир Эмин вич декъена сагъ амаз,
Садра ширин эхтилат къван хъидачни?

Заз булахдал яр акуна

Агъ, къе заз зи яр акуна булахдал,
Са тегъер вич акъвазнавай дамахдал,
Женнет либас алукинавай бухахдал¹⁵²
Амукъна зун чIугваз фикир, гуъзел яр.

Фикирна за: яраб ам зи яр я жал?
Эгер дуъшуъш хъанайтIа са кас анал,
Жузачир за а касдивай ярдин гъал,
Гуъруъ ятIа, жейран ятIа гуъзел яр?

Заз чир хъана садлагъана ярдин гъал,
Акъвазнавай вични гъевиздин кьилел.
Завди рахаз вичин шекердин мецел,
Женнет билбил хъиз рахадай гуъзел яр.

Къилихъ галай яргъи сачах пекдин шал.
Пелен юкъва аквазавай нурдин хал.
Женнетдин анарарни алай хурал.
Бедназар тахъуй ви жесед¹⁵³, гуъзел яр.

Эминаз мад хажалатар жеда жал?
Заз акурди чIехи кар я – ярдин тIал.
Зи гъалдикай ярдиз хабар авач жал,
Юсуф Зуълейхадиз ухшар, гуъзел яр.

Къил хураваз фимир вун

Агъ, ширин мез, гуърчет къамат, килиг заз!
Яб телягъиз, уъркуътмиш жез фимир вун.
Гъар рангунин лала хъиз жесед акваз,
Элкъуьгъ чахъди, къил хураваз фимир вун.

Вун яр ятIа, ви дил-жаваб ая заз,
РикIин хиял лагъ, вуна гъич имир наз,
Ирид йис я зун ви дердина къураз,
Икъван ви гъам зи ччанда-маз фимир вун.

Етим Эмин ваз лугъуда: эй яр,
Яб телягъиз мийир вуна зи рикI тIар,
Вун паталди чIулав авур табагъ чар.
КIел тавуна, рахаз-рахаз фимир вун.

---

¹⁵² Бухахдал – буйдал.

¹⁵³ Жесед – беден.

Ярдин тариф

Марал я дагъдин,
Ранг я ви агъдин,
Нур я чирагъдин,
Ччинни гуъзел, яр.

Вун шем я дагъдин,
Къизилгуъл багъдин.
Вахт я ви чагъдин,
КІани гуъзел яр.

Яр, ви сифет-нур,
Ажеб такабур.
Акурла ви хур,
Жеда хъи зун чІур.
ЧІалахъ гъейрибур
Жедач, гуъзел яр.

Ви тай дуъньяда
Жеч, мелекзада.
Ругарин арада
Цуък хъиз аквада.
Яр, ваз мескенда¹⁵⁴
Ширин зи ччанда.
КІанда хевлетда
Къведни, гуъзел яр.

Яр, ви дамах, наз
Жедач ччарадаз.
Ви рекъе ччан гуз
Къимиш къведа заз.
Къекъверла зурзаз,
Гъакъван я таза!
Ттаб ийидач ваз,
КІани гуъзел яр.

Заз якъин чида,
Яр, ви хуй-гъунар.
Къамат я чинар,
Сифет я мармар.
Эминан чІалар
Гъич жеч тапарар.
Юкъ къизил камар,
Эй, зи гуъзел яр!

---

¹⁵⁴ Мескенда – чка ийида.

Гуъзел Тамум

Гуъзел Тамум,
Ая фагъум,
Зи ччанда гум
Къекъвезава.

Вилин накъвар
Хъана селлер,
Сефил рикІ зи
Ишезава.

Хъайла яргъал,
Зи дерди-гъал
За нив, гуъзел,
Ийин гила?

Залан ппарар
Хъана гъамар.
Сабур-къарар
Тежезава.

Аман я ваз,
Гумир на наз.
Зи ччан къураз
ЦІразава.

Гуъзел живан,
Мийир пашман.
Зи рикІ юкъван
Къуразава.

Ашукъдин дерт
Я хъи зегъмет.
Зи ччан, гъелбет,
ЦІразава.

Гуъзел, за гъикІ
Ийин? Зи рикІ
Акъатункай
КичІезава.

ЧІур хъана гъал,
РикІ хъана сал,
Са затІ мецел
Текъвезава.

Авур икърар,
ЧІур мийир, яр.
Зал душманар
Хъуърезава.

Рекъиб¹⁵⁵ шейтІан
Я хъи душман.
Гъич са чІалахъ
Жемир адан.

Эмин фекъир
На икІ тамир.
Хийир-шийир
Фагъумзава.

Геже-гуъндуъз
Заз, Етимдиз,
Вун къакъатиз
КичІезава.

Алагуъзли севдуъгуъм яр

Алагуъзли севдуъгуъм яр
ХупІ масадаз гъат хъана хъи,
Мад на зи рикІ авуна дар.
Зав ви гъам агат хъана хъи.

Пис касди заз къуна фендер.
Заз чидачир ихътин гъенгер.
Икъван гагъди хъайи дердер
РикІелай алат хъана хъи.

РикІ гъафил я, вун такурла,
Гъал сефил я, вун тахъайла.
Я садаллагъ, на зун кайла,
Зи ччанда цІа гъат хъана хъи.
На зи шад рикІ ттуна дарда.
Гъич ихтибар гъимир ярдал.
На Эминаз авур кардал
Вири аламат хъана хъи.

Ярдин дерт

Зав рахамир, яр, зи дердер пара я:
Зи дердиниз дава-дарман жедай туш.
Гъаким¹⁵⁶ ятІа, вуна заз са чара я,
Рекъидалди и дерт ччандай фидайд туш.

Зав гвайди тек са ашкъидин савда¹⁵⁷ я,
Аман, зи рикІ жигердивай ччара я.
Минет хъуй ваз и дердиникай ада я¹⁵⁸

---

¹⁵⁵ Рекъиб – килига 146 лагъай ссылкадиз.

¹⁵⁶ Гъаким – духтур.

¹⁵⁷ Ашкъидин савда – инал ашкъидин агъузар я.

Такур касдиз вуч кар ятІа чидай туш.

Ярдин дерт такурай гъич са бендедиз –
И дердини кьена Магьсумни Ифриз¹⁵⁹,
Зунни вунни хъана, гъелбетда, ажиз,
Эхир, яр, ви азарди¹⁶⁰ зун тадай туш.

Вун хвашгелди, сафагелди

Вун хвашгелди, сафагелди,
Ччан женнетдин цуьк севдуьгуьм.
Зун рекъе финиф я валди,
Вун хъайла вилик, севдуьгуьм¹⁶¹.

Ччан дагъда-вай хаму жейран,
Ухшар я ваз якъут, маржан.
Къурбанд хъуй ваз зи ширин ччан,
Ала вал зи рикІ, севдуьгуьм.

АтІлас, дере хупІ хас я ваз,
Цел фида вун къугъваз-къугъваз,
Къекъведа вун дамахар гваз,
Авач хъи ваз тай, севдуьгуьм.

Къизилгуьлдай хур ацІурна,
Дурнади хъиз гардан кьуна,
Хъуькъверив зилфер¹⁶² гутуна, –
Зи ярдиз килиг, севдуьгуьм.

Вав зи къалмакъал авач, яр.
Мад ваз лугъур чІал авач, яр,
Я ваз тагур мал авач, яр,
Ччанда чка къур севдуьгуьм.

Зи ярдиз за лагъана чІал.
Зардин камар кутугда вал,
Дере, хара алукида вал,
Эмин ажуз туш, севдуьгуьм.

Вун авачир женнетни кІандач¹⁶³

Вун хвашгелди, сафагелди,
КІан туш заз зун хъана ялгъуз.
Гъамиша за ви гъам чІугваз.

---

¹⁵⁸ Ада я – инал азад ая.

¹⁵⁹ Магьсумни Ифриз – Лейлини Мажнун, Эслини Керем хъиз чеб чпиз кІан хъайи, амма садаз кьисмет тахъай жегъилар.

¹⁶⁰ Азарди – инал ашкъиди.

¹⁶¹ Севдуьгуьм – кІани яр.

¹⁶² Зилфер – чІарар, кифер.

¹⁶³ Эхиримжи бенд малум туш.

Зи жигерар кана ялгъуз.

Аман-минет, зи рикІ мир дар,
Ччан зи рикІиз кІани тавар.
На алукІна харани зар,
Къаршидал датІана ялгъуз.

Бегъер битмиш хур авай яр,
Гъам къамат, абур авай яр,
Лацу пеле нур авай яр,
Илиф захъ вахтуна ялгъуз.

АлукІна либасар вири,
ТІарамдиз къваз, гъуъруъпери.
Яр авач заз, валай гъейри,
За вун заз яр къуна ялгъуз.

Азимушан, шукур хъуй ваз,
Бахтавардив хупІ гвачни назІ
Вун акъвазна пенжердаваз,
Зи са вил хкІуна ялгъуз.

Ялгъуз

Гъич зи ччанда къарар къадач
Яр галачиз хъана ялгъуз,
Ашкъидикай ваз дад авач –
Кабаб хъана кана ялгъуз.

Ашкъи-гъава бед азар я,
Зи гъал сефил, рикІни дар я.
Яр такуна хейлин къар я,
Гуъзел сердиз фена ялгъуз.

Зи сефил рикІ жечни бес дар,
Тамам ая: гуъзел тавар,
Хара-диба алукІна, зар
И тегъерда фена ялгъуз.

За ийир са минет ава:
Гъам ферз, гъам суърнет ава,
Гъар гуъзелдин адет ава
Даим жеч хъи датІана ялгъуз.

Етим Эмин я бейчара,
Гуъзел, ви гъам чІугваз пара,
Хъайиди бес хъуй йикъара
Зун ина, вуна ана ялгъуз.

Ярдиз

Я стхаяр, зун хъанва лап ажуз
Геже гуъндуъз зи рикІ сефил язава.
Зун авай гъалдикай хабар авачиз,
Севдуйгуъм яр-ашна гъафил язава.

Зун я са дердер авай дели Мажнум.
Зи мурад-метлеб я ярдив рахун,
Сафаяр суърмишиз, девренар гъалун,
Ярдин иетлеб анкай тІимил язава.

Яр, ви гъалар заз са тегьер аквада,
Наз маса гайтІа, на зи кефи хада.
Нагагъ такабур хъайтІа вун авай фанада,
Вун аллагъдин патав зелил язава.

Заз чир авун ви метлебар рикІивай
Гъар са чІавуз вал ферз я ви хивевай,
Вун яр хъана лугъуз тІвар чи хуъревай
Са пара инсанар пехил язава.

Назани

Фимир, назлу, зун къвезава,
Дердинин дарман Назани.
Зун дели-диван жезава,
Зи дерт чидай ччан Назани.

Къизилгуълдиз ухшарава,
Жасад якъут къашарава,
Уъмуър цІувад яшарава,
Дуъньядилаи масан Назани.

Юкъва гимиш камар ава,
Ви тарифдин гафар ава,
Къизил ичер хурар ава,
Ви къаст зун къин ян, Назани.

Шумуд руъгъди чІугвада агъ,
Яр, ваз жеда закай панагъ.
Заз, Эминаз, кІан я, валлагъ,
Ттаб ваъ, гъахъ-диван, Назани.

Алагуъзлидиз

Инсаф ая тІун, кая хъи зу ччан, алагуъзли.
Минет я ваз аман, ччан суна, мержан, алагуъзли.
Йиф-югъ гъарагъиз, жедани ваз ван, алагуъзли?
Кумир вуна ви азиз яр икъван, алагуъзли.

Элкъвез вилика ччанда цІаяр тваз фида вун зин,
Гъейран туна, акъудна акъул гваз фида вун зин,
Аквар къван чкадиз вилер алаз фида вун зин,
Рахан тейиз зун туна пашман, алагуъзли.

КъведатІа вун, къведа лугъуз заз вуна яб це,
Вад югъ фана дуьнья я ими, заз кили яб це.
Элкъуьгъ, кили, за вуч лугъудатІа, на са жаваб це
Заз лагъ вуна ин дердинин дарман, алагуъзли?

Малаик яни, вун вуч ятІа, на заз лагъ,
Инсан жедани икъван иер?! Им вуч я, пагъ-пагъ,
Ам вуна заз къисмет ая, аман аллагъ,
Амин, вуна лагъ къабул авурай, ччан алагуъзли.

Заз вун чизвач, вун вуч ятІа, лагъ вуна якъин
ТІавус яни вун, кард яни вун, къвед яни тайин,
Зуьгъре яни, ам варз яни, ам гъед яни якъин
Виниз ая, тамам къала гардан, алагуъзли.

Етим Эминан вил вахъа атІуч, вун фирамид
Ферд ийиз гъейри вуна фикирармир
Гваз фин чун дерт дуьньядила, аман масадаз чирмир
Белки, ана чун чаз хъана акван, ччан алагуъзли.

Дилбераз

Вун паталди, назлу дилбер,
Зин сефил рикІ дар хъана хъин.
Зи шад гуьгъуьл хъана бада;
Ачух дуьнья дар хъана хъин.

Зи дердиниз хъанач дарман,
ХарапІа хъуй ихътин заман,
Я ччан играми азиз мугъман,
Вун гъейридан яр хъана хъин.

Султанбиги – зи ярдин тІвар,
РикІел тай къван жеда рикІ дар,
Къве вилелай атай накъвар
Ирид ччиле къар хъана хъин.

Етим Эминан рикІ я дар,
Я иллагъи я видин кар
Дуьньяд дердер, севдуьгуьм, дар
РикІай-къат тир кар хъана хъин.

Аман яр

Аман яр, зи хажалатар гзаф я.
Икьван гагъди тахъай шадвал жедани?
Куъз фагъумдач? Чи уьмуърар физава.
Несиб-къисмет хъайтІа, вун заз къведани?
ХупІ четин я, кІан хъайила, тагайтІа,
Ракъибарни амалдалди рахайтІа,

. . . . .

Терг авуна хъайи икърар арада,
Четин тушни вун тухвайтІа чарада,
Етимдин къил гъатна четин арада
Гуъл хана пашман хъана жедани?

Шумуд йис я ганач на заз са жаваб,
Къар гъисабиз кузава зин къуд кІараб,
КІарабдикай шиш хъана зи, рикІ кабаб, -
Дердиникай хабар къадач садани.

Айиб мийир: гъал сефил я, зайиф я,
Вун жегъил туш, гъар са куьнин ариф я.

. . . . .

КІеве гъатайла, гъарибдин гъил къадачни?

Вун тахъайтІа, ччан куда зи зулалди,
Эслини Керем къведни кана са цІалди,
Вуч тІурфан акъатна Эминан къилелди
Инсаф авуртІа, бес ви гъилияй къведачни?

Гъикьван лагъайтІа ваз гаф авач кІевела,
Рахай гафар гумач хъи вав эвела,
Пашман хъана минет ида на вала
Ахпа, кефи хайла, за вун гъидани?

КІани ярдиз

Фагъумна за, ин дуьньяда
Ажеб камил я суна вин,
Ихътин шадвал ийидайдаз
Таза къелем мубарак хъуй.

Дуьньядинди вад къан гъуърмет,
Шак авачиз фида, гъелбет,
Ихътин шадвал ийидайдаз
Таза къелем мубарак хъуй.

Ин дуьнья са фана багъ я,
А кьегъалдаз вуч гаф ава,

Душманариз такІан хъайтІа,
Дустариз на аш ганава.

Илми изади кхъей къелем,
безетмишна гъам хъанава.
Агакъайла вин цІийи свас
Хъуьрез-къугъваз, мубарак хъуй.

Гъар са касдиз гъа югъ хъуй ман
Сив ахъайна хъуьредаи.
Са кІвал ава женнет багъда
Безетмишна араснавай.

Сандух ава, мес-къил ава,
Безетмишна аквадаи.
Куьлуьз-куьлуьз эхтилатиз...
Гъуьруьпери мубарак хъуй.

Эдеб, камал марифат я,
Вун Ашикъ Къариб я,
Ам ви Шагъ-Селем я.
Агакъайла гъар са касдиз
Ишлемишиз мубарак хъуй.

КІвалин къенез хъифейлахъди
КІвалин къене са затІ ава.
Женетдин либас алукІна,
Безетмишна вуч раснава.

Къелемдивди чІугур вилер
Наврузбегдиз килигзава.
Къил метІеллаз ихтилатиз
Хуралайбур мубарак хъуй.

Етим Эмин дуьньядикай
РикІин шадвал жагъайди туш.
Ични чуьхвер ширин затІ я
Са емишни жагъай затІ туш.
Вичин акъул тамам ийиз
Чидай касдал алукъайд туш.
Бухав алаз кІевирнавай
Таза сандух мубарак хъуй.

Алдатмишай ярдиз

Заз хабар авачиз, душман,
Ви ччанда са хъел авай къван.
Хъайи кардал хъана пашман,
Вахъ чІуру хиял авай къван.

Къайтан лугъуз вуна зардиз,

Мягътел я зун хъайи кардиз,
Залай башкъа маса ярдиз
Ви ахътин шел-хвал авай къван.

Дишегъли жен камалэгъли,
Инанмиш хъайд я дели,
Заз чин тийиз эвел фасли¹⁶⁴
Ваз маса яа яр авай къван.

Ваз зун икъван куъз такІанда,
Пата-патаз жез кухунда,
Заз ччин тийиз лап ви ччанда
ХупІ чІуру амал авай къван.

Эхтилатар ийиз завди,
Душманар шад хъана вири.
Етим Эминалай гъейри,
Ваз мад маса яр авай къван.

Серминазахъ галаз суъгъбет

- Эхир вуна чІугваз тада зав азар,
Аман, кумир вуна зи ччан, серминаз.
Ви ашкъиди авуна зи рикІ бизар,
Вун шем я, зун первана я, Серминаз.

- Ччанди къарар къадач вун заз такуна,
Дуънъядилаи кІан я вун заз, Невжеван¹⁶⁵,
Ваз минет хъуй къамир вуна гъейри яр,
Намус-гъейрат авачни ваз, нежеван?

- Элдин сивера твамир на чи тІварар,
Белки, хъсан хъайитІа къисмет-къадар.
Амач заз йикъан къарар, йифен ахвар,
Вакай жеда ччандиз дарман, Серминаз.

- Гуъзел яр, на куъз чІугвада агъузар,
Вун акваз чи ччанда гъатнава азар.
Лацу хурал битмиш хъай таза анар
Гъар са чІавуз ваз къурбанд я, нежеван.

- Гила бес хъуй, ая вуна са гъуърмет
Къалур ая на заз ви гъуъсни суъфет.
Ви зилфериз авайди туш гъич къимет,
Аман кумир вуна зи ччан, Серминаз!

- Айиб ая, ви гъуърмет за хайитІа,

---

¹⁶⁴ Эвел фасли – виликдай.

¹⁶⁵ Невжеван инал жегъил, цІийиз агалкънавай гада.

Вун терг-уна маса касдиз фейитІа,
Гужуналди зун бубади гайитІа,
Ахпа ам я эхир-дуван, Невжеван¹⁶⁶.

Ханум

Бедназар тахъуй вин суърет,
Бажит кушун агъ я ханум.
Инсаф ая, ша ваз мирвет,
Сурагъи бухах я ханум.

Хамвилиз я вун жейран,
Вун хъайидаз я сад девран,
Ви либасдал я зун гъейран,
Асул женнет багъ я ханум.

Ша хуьх вуна зун, аман ваз дад,
А ви гардан ая азад,
ЧІулаввилиз лагъайтІа мад,
Гатун чими рагъ я ханум.

Ажеб тават я вун, азиз,
Эрзиман я эхтилатиз,
Гъайиф, уьмуьр икІ бада физ, -
Межлисдин чирагъ я ханум.
Етим Эмин, вун кьурада,
ярди атлас зар храда,
Таяр-туьшерин арада
Къизилдин пайдах я ханум.

Севдуйгуьм

Я стхаяр, заз са гуьзел яр ава.
Нига ятІа хъел хъанава севдуйгуьм.
Эвел къилий яр я лугъуз кІан хъана,
Нига ятІа яргъаз хъана севдуйгуьм.

Хъсан яр хъунухъ дуьньядин сад вафа я,
Чир тахъайла, ччан гунуг хупІ жафа я,
Дуьньядинди вад къан гъафа-сафа я,
Эхир са къуз рекъирвал я, севдуйгуьм.

Яр, фида ву ин факъирдин виликай,
Хабар къадач вуна зи кай рикІикай,
Нагагъ бирдан хъуьреда вун кІаникай,
Гъамни заз са дерт акуна, севдуйгуьм.

---

¹⁶⁶ Эхиримжи бенд авач.

Етим Эмина лугъуда ваз: назани сархуш,
Вун акурла къведа зи ччандиз нуш,
Гуъзеларик назвилерни жерид туш,
Бес хъуй на чІугур гъуъжет, севдуъгуьм.

КЪЕЙДЕР

Шиирар

«Туькезбан». КІватІал туькІуьрдайла, чун шиирар сад-садан гуьгъуьна, абур кхъей вахтариз килигна, эцигиз жезмай къван алахъна. Ахтармишунриз, гъакІни Етим Эминан хтул Ярагъмедов Ярагъмедан делилриз килигна, шаир Къеандал Агъамирзе-эфендидин медресада кІелдай вахтунда и касдин рушал ашукъ хъанай. И рушан тІвар Туькезбан тир. Ярдиз лагъанвай и шиир чаз виридилайни фад туькІуьрайди яз жгъизва. Тарихдин рекъай къачурла, ам тахминан 1860 лагъай йисуз кхъена.

Шиирда Эмина вичин яр «ширин вирт я, хуш нямет я» лугъузва. Шшаирдив адан «гъам-хифет» агатнава.

Шиирди чи фикир желб ийидай чкайрикай сад ам я хъи, ина гъеле «Эмин» лагъай вичин тІварцІихъ «Етим» лагъай лакІаб гилигнавач. Туькезбанакай шиир сифте яз 1957 лагъай йисуз акъатай ктабда ганвай. Амма ана ам «Къил хураваз фимир вун» тІвар алаз акъуднавай.

Шиир Исламов Рустама гайи кІватІалдай къачунва.

«Фитнекар къарийриз». Халкъдин сивера авай эхтилатриз килигна, Къеан хуьруьн дишегълияр эмина и хуьрйай къил къачунал нарази хъана. «Къарийри къецІ гана кардиз, шикаятна залай ярдиз». Шаирди хиве къазва хъи, «шикаятрихъ ава гъунар». Амма вири и шикаятар бинесуз буьгътанар тир.

1957 лагъай йисуз ва адалай вилик акъатай кІватІалра къвед лагаьй куплетдин эхиримжи цІар икІ кхъенва: «Авурай азад къарияр».

«Къарийриз». Шаир къарийрикай пис рахунал пашман хъана. Ада абурувай, вичивай са «жегъилвал» хъана лагъана гъил къачун тІалабна.

Шиир адалди тафаватлу я хъи, ина ада вичин уьмуьрдикай метлеблу малумат гузва: «Диде-буба авачир сад я». ИкІ хъайила, ам гъеле медресада кІелзавай вахтунда етим хъанвай. Белки, лугъуз жеда, адан диде-буба медресада кІелзавай вахтунда кечмиш хъаннай. И кардиз Эминан шиирри шагъидвал ийизва. «Туькезбан», «Фитнекар къарийриз» шиирра шаирдин тек са тІвар – «Эмин» ава. «Къарийриз» шиирда сифте яз «Етим Эмин» пайда жезва.

«Ккез вуч ярашугъ я». Ихътин тІвар алай шиирар лезгийрин поэзияда гъаф ава. Эминалай гуьгъуьниз Ахцегъ Гъажидини, СтІал Суьлейманани, Хуьруьг Тагъирани туькІуьрнай.

Шиир Исламов Рустаман кІватІалдай къачунва. Сифте яз 1957 лагъай йисан кІватІалда акъуднава.

«Вирт квахъайдаз». Шиир арадал атунин агъвалатрикай сифте яз Мегъамед Гъажиева халкъдин сиверай малуматар кІватІнай. 1947 лагъай йисуз акъатай Етим Эминан кІватІалда гъакъикъат ихътинди я лугъузва. Малум я хъи, Эмин гъамиша азарлу инсан яз хъана. Адак рикІ тадай хесет кваз акуна, бязи жерягъри адаз ичІи рикІелай хам вирт туьн меслят къалурнай къван. Эмина, вичин къунши Гъажи Тагъираз вирт авай чІал чиз, са тІимил пулни вугана, адан кІвализ вирт къачуз, ракъурда. Гъажи тагъираз Эминавай пул къачуз утанмиш жеда, амма гъавайда гузни кІан жедач. Ада атай касдиз: «Вирт амач», – лагъана жаваб гуда. И кас хъфейла, Гъажи Тагъира вичин папаз лугъуда: «мад Эминаз гун хъанач, къала, паб вирт авай гетІе гъваш, чна са кІус виртни нен, а къапунани вуч аматІа акван». Папа фена гъуьр яни, къуьл яни авай кандудикай вирт авай гетІе хкудда, гетІе гъилиз къезил къведа. КилигайтІа, гетІеда вирт амач. И вирт авай чка Гъажи Тагъиран лежбердиз (батракдиз) чир хъана, ада яваш-явашдиз чинеба и вирт тІуьна куьтягънай къван.

Маса эхтилатдиз килигна, Эмина вичин кІвализ мугъманар атайла, вирт кІанз пулни гъаз ракъурна. Гъажи Тагъира ганач. Ахпа и ван хъайила, хуьруьн бязи жегъилри вирт чуьнуьхна тІуьна лугъуда.

Гъар гъикІ ятІани, и къиса Эмина гъакІ тунач. Ада и чІал туькІуьрна. Гъажи Тагъир вични судья яз, угъридила суддиз арзе авурла, а чІавуз хуьруьн судда къазивилин везифаяр къиле тухузвай Эмина судьяйриз лугъуда къван: «Гъажи Тагъиран кардин дуван за атІанва, куьне яб це, за кІелин». ГъакІ лагъана Эмина и чІал кІелнай лугъуда.

Етим Эминан хтул Ярагъмедов Ярагъмеда «Вирт квахъайдаз» шиирдин гъакъиндай са тІимил маса хътин баян гузва. Ада кхъизва хъи, Гъажи тагъиран папа вирт авай гетІе вирибурукай чинеба яз гатІа авай къуьлуьк кутуна. И гетІе батІрак асланаз акуна. БатІракдини са юкъуз, къве юкъуз, са вацІра, къве вацІра тІимил-тІимил нез, михъиз куьтягънай.

«Вирт квахъайдаз» шиирда Эминан чІаларикай сифте яз урус гаф («судья») ишлемишнава. Судьяйри Дагъустанда сифте яз 1868 лагъай йисалай кІвалахиз башламишнай. ИкІ хъайила, и шиир 1868 лагъай йисалай фад тушиз туькІуьрнай.

«Гачал гъей!» сифте яз 1931 лагъай йисан кІватІалда акъуднава. М.Гъажиева, халкъдин сивера авай рахунрал амал ийиз, шиир арадал атуникай 1947 лагъай йисан кІватІалда ихътин къейд ганва. Хуъре са кесиб нехирбан аваз, ам са агъвал, девлет авай касдин рушал ашукъ жеда къван. Нехирбандивай, гъелбетда, ам вичиз гъуник умуд кутаз, адан патахъай гаф лугъуз жуърэт жедачир, амма идан ашкъидикай а рушан юлдаш рушариз хабар хъана, и нехирбандал хъуърез кІан жеда къван. Рушари нехирбандиз а рушан патай разивал авай хътин къалурна, гъадаз гуда лугъуз нехирбандивай савкъатар (кишмиш, къенфет ва масабур) къачуз хъана. Эхир абуру нехирбандиз гаф гана, ам рушав гуъруъшмишдаивал жеда: «Бес пака ам чакъ галаз эчІелажеда, вунни гъаниз ша, жуван эхтилатар ая», – лугъуда. Пака юкъуз рушан патав фена рахаз башламишайла, гададивай гаф акъудиз жедач. Руша адаз экъуъгъда, сеперар гуда, идакди ам мадни перт жеда. Ам къилел гъал атана ярх жеда. Нехирбандин дидедиз и кардикай хабар жеда, ада Эминан патав чукурда, гададиз питик (запаб) кхъин тавакъу ийида. Питикдин еринда шаирди гъа и «Гачал гъей!» лугъудай чІал туькІуърна, са тІуб чарчел гъадан са бенд кхъена гуда.

Етим Эминан хтул Ярагъмедов Ярагъмедан рахунриз килигна, «Гачал гъей!» шиир икІ хъана кхъейди я. А вахтунда Ялцугъа Алимердан тІвар алай са кесиб авай. Адаз девлетлуйри «гачал» лугъудай. Са юкъуз Алимердан «Къванер къил» тІвар алай чкадал чуьлдиз фена. Къацар авай никІери шагъвардалди лепе гузвай. Девлетлуйрин рушари кеф-кефиятдик манияр ягъизвай. Алимерданаз «умуд» квай Шагъа тІвар алай русахъ галаз рахаз кІан хъана. Руша адаз: «Къей вун гачал», – лагъана. Кесиб касдиз гъаф такІан хъана. И кардикай са ни ятІани Эминаз хабар гана.

«ТІварун стхадиз». Диндиз, шариатдиз акси шиир я. Шаир итимриз гъаф папар гъуниз аксина экъечІзава.

Шиир туькІуър авунин себебрикай сифте гафуна лагъанва.

«Къве паб». 1954 лагъай йисан кІватІалда и шиир тІвар алачиз акъуднавай. Сифте яз «Къве паб» тІвар алаз 1957 лагъай йисан кІватІалда акъудна.

Исламов Рустаман, Б. Исмаилован кІватІалра шиир дегшвилер кваз гъатнава. Месэла, сифте куплетдин эхиримжи къве цІар икІ кхъенва:

РикІин шадвал жигъич адаз дуьньядал,
Дуьнья адаз вич амай къван дар жеда.

Къуд лагъай куплетдин эхиримжи цІар:

Эвел гъай паб гъуълелайни ар жеди.

Эхиримжи куплетдин вилик ихътин са куплет мад ква:

Гаф лагъайла ваз терсеба килигда,
Къайи са гаф ви гафунал эцигда,
Гъич ван тахъай тегънени вахъ гилигда, -
Къегъбедилайни вун беабур жеди.

«Герек туш». 1954 лагъай йисан кІватІалда и шиир «Къве паб» тІвар алаз акъатнавай.

Шиирдин маса вариантда эхиримжи цІар икІ кІелзава:

Гъуцари гайи кас садазни герек туш.

«Гуьгъуьлдиз». Шиир куьрелди акъуднава. 1957 лагъай йисан кІватІалда Етим Эминан тІвар авай куплет шиирдин юкъва аваз акъуднавай. Чна ам эхирдиз хканва.

Шиир Мегъамед Гъажиеван архивдай къачурди я.

«Дуьнья гъей». 1957 лагъай йисан кІватІалда сифте куплетдин эхиримжи цІарцІе «деврэн» гафунин чкадал «гъижран» кхъенвай. Им гъалатІ тирди Исламов Рустаман кІватІалдай малум жезва.

Къвед лагъай куплетдин эхиримжи цІарцІе, аксина яз,
«гъижран» гафунин чкадал «деврэн» кхъенвай.

Са маса вариантда эхиримжи куплетдин сифте цІарцІе «фугъара» гафунин чкадал «аси лукІ я» кхъенва. Исламов Рустаман кІватІалда алава яз къве куплет мад ава:

Бязибуру валди ийида шадвал,
Бязибуруз я вун гъамиша шел-хвал,
Бязибуруз я вун девлет, ажеб мал,
Бязибуруз я вун душман, дуьнья гъей?

Бязибурул вун хупІ жеда гъавалат,
Бязибуруз вуна гуда хажалат...

. . . . .
Бязибуруз я вун игъсан, дуьнья гъей!

«Фана дуьнья». Мегъамед Гъажиева кІватІай шииррикай хкъагъайди я. Куьрелди сифте яз акъудзава.

«Бахтсузвал». Шиир сифте яз 1954 лагъай йисан кІватІалдиз акъуднава. Бязи юлдашри шиир маса шаирдинди ятІа лугъузва.

Виликдай акъатай кІватІалра ругуд лагъай куплетдин сифте цІарцІе «керекуълни» гафунин чкадал «хъуъруьнарни» кхъенва.

«Заз сабур гуз...». Са-са юлдашри шиир маса шаирдинди я лугъузва.

«Чуьхвер». Етим Эмин начагъзавай вахтунда дустари адаз чуьхверар ракъурнай. Эмина шадвал малумарзава. Маса рахунриз килигайтІа, «дабан атІудай» дустари, Етим Эминал хъуъруьн патал, адаз гзаф куьлуь ва усал чуьхверар аркъурна лугъуда. Шаирдини айгъамралди чуьхверрин тариф авуна.

«Нехирбан». Сифте яз акъудзава. 1956 лагъай йисуз Агъаев Агъеда Исламов Рустамавай кхъена. Шиир туькІуьр хъувунва.

«Дуст Ягъиядиз». Сифте яз акъудзава.

«Стхаяр». Сифте яз акъудзава. Хуьруьг Тагъиравай Агъаев Агъеда кхъейди я.

Шиирдин эхир малум туш.

«Ашукъ жемир явадал». Шиир яргъиди я, кхъей касди пад-къерех лап чІурна кхъенва.

«Гъая тийижир паб». Сифте яз акъудзава.

«КафтІар къаридиз». Сифте яз акъудзава. Мегъамед Гъажиева жугъурайди я.

«БалкІандин тариф». Куьрелди акъудзава.

«Къавумдиз». И шиирдин гъакъиндай Ярагъмедов Ярагъмеда икІ лугъузва: «Етим Эминан къилив адан чІехи руш – къизханум кІанз Эхнигар лугъудай хуьрйй Алимердан тІвар алай кас атана. А вахтунда рушар къиметдихъ гун адет хъанвайтІани, Етим Эмина русахъ са кепекни къачунач, анжах рушаз парталар авун тІалабна».

«Къазанфараз». Виликдай акъатай вири кІватІалра и шиир «Дустуниз» тІвар алаз акъатнавай. Къасум-хуьруьн райондин векъелар тІвар алай хуьрйй тир Гъажиев Сейфеддиназ Къазанфара и шиирдиз жаваб яз рахкурай шиир гъатна. 1871 лагъай йисуз кхъей адан шиир ихътинди тир.

Етим Эминаз жаваб

Аферин хъуй ваз, вун хъуй сагъ, эй азиз.
Ваз несиб хъуй женнетдин багъ, эй азиз.

Агакъайла а ви чар захъ, хъана зун
Дустарин къилив уъзуъагъ, эй азиз.

Валлагъ, вуна а ви кагъазда авай,
Маргъабади зи дамах чагъ, эй азиз.
Чир хъана ваз, гъич чир жедач ахмакъариз
Дуст я дустунин далудал дагъ, эй азиз.

Валлагъ, авач гъич са касдиз вун хътин дуст,
Гъар са дустуниз вун я варз, рагъ, эй азиз.
Зун я мазур, ша Хутаргъиз вун къе физ,
Ви дердери хъ зун я муштагъ, эй азиз.

Хъуй чи дуствал эбеди, на заз чІалар,
Гъар са вахтунда кхъиз ягъ, эй азиз.
На куькІуьрна, стха, вун аллагъди хуьй,
Дели-виранадиз чирагъ, эй азиз.

«Дустариз». И шиир халкъдин сивера къве жуьре гъатнава. И къве жуьредин арада авай тафават, – эгер бязи цІарар чІурунар ва мсб. гъисабдиз къачун тавуртІа – анжах ам я хъи, са жуьреда, инал чна ганвайвал, шаирди вичин дердигъал дустариз малум ийизва, къвед лагъай жуьреда ам Мислимаз тайинарнава: «Хабар къуртІа зи гъалдикай дустари, шукур-аллагъ хъсан я лагъ Мислимаз...»

Къепирви Мислим Етим Эминан дуст яз, вични къуллугъэгъли яз хъана. Асулдай шиир Эмина гъадаз вичин патай шикаят яз кхъейди я, амма гуьгъуьнлай вичи ва я халкъди «Мислиман» чкадал «дустар» эцигна. ГъакІ ятІани, чаз инал чна гузвай жуьре меслят яз акуна.

«Азиз дустар, килигдачни зи гъалдиз?». Маса вариантда къвед лагъай куплетдин пуд лагъай цІар:

Аллагъ шукур, авачиз туш – ацІана.

Пуд лагъай куплетдин сифте цІар виликан кІватІалда икІ кхъенвай:

Бес зун хътин фугъара кас хъайила.

«Дустар». Сифте яз акъудзава.

«Гъинава?». 1877 лагъай йисан бунтарикай кхъенвайди я. Сифте яз акъудзава.

«Наиб Гъасаназ». Векъеларви Гъажиев Сейфеддинавай къачурди я. Гъасан – им Алкъвадар Гъасан-эфенди я.

«Нефсиниз». Сифте яз акъудзава.

«Алкъвадар Гъасан-эфендидин цІийи кІвалериз». Исламов
Рустамавай агъаев агъеда кхъейди я, сифте яз акъудзава.

«Дуванбегдиз». Сифте яз акъудзава. Шиирда Эмина вич стха
мелика гъикІ тарашнатІа, гъадакай эхтилат ийизва.

«Билбил». Ялцугърин жемятдин рикІел хкунриз килигна, и
шиир Эмина пис начагъзавай вахтунда кхъейди я. Гатфарихъ
дакІар ахъа авур береда адаз ичин ттарце ацукъна «агъзур
нагъма» кІелзавай билбилдин ван хъана. Шиирда билбилдин
бахтлувал шаирдин бахтсузвили къаншарда эцигнава.

«Духтурханадай чар». Б. Исмаилован кІватІалдай къачурди
я. Са-са тестикъунриз килигна, и чІал Эмина Дербентдин
духтурханада къатканвай вахтунда Туькезбаназ рахкурай
кагъаз я.

Шиир сифте яз акъудзава.

«Эмина, вич рекъидайла, лагъай чІал» Б. Исмаилован
кІватІалдай сифте яз акъудзава.

«Веси». Шиир кхъиниз вуч себеб хъанайтІа, сифте гафуна
лагъанва.

«Къудратдин кар». Сифте яз акъудзава.

«Зи азиз». Сифте яз акъудзава.

«Алагуьзли». Виликан кІватІалра эхиримжи куплет авачир.

«Эй, зи гуьзел». Сифте куплетдин кІуьд лагъа цІар маса
вариантада:

Агъ, гъайиф зи эвел чагъар.

Къвед лагъай куплетдин ругуд лагъай цІар:

Ваз зи гъам аквачир, гуьзел.

«Ялгъуз». Сифте яз акъудзавайди я.

«Ярдиз». Б. Исмаилован кІватІалдай. сифте яз акъудзава.

«Назани». Шиир къве чІалал – лезги ва азербайжан чІалал
кхъенва. Сифте яз акъудзава.

«Алагуьзлидиз». Сифте яз акъудзава.

«Дилбераз». Сифте яз акъудзава.

«Аман яр». Сифте яз акъудзава.

«КІани ярдиз». Сифте яз акъудзава.

«Ханум». Сифте яз акъудзава.

«Севдуьгуьм». Сифте яз акъудзава.